

**Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa
arvoketjuissa
ja kaupankäyntiä tukevan
kehitysyhteistyön rooli
tasa-arvon ja naisten työllisyyden
edistäjänä kehitysmaissa**

Johanna K. Silvander

Selvitys on Suomen ulkoasiainministeriön rahoittama tilaustutkimus. Selvityksessä esiintyvät mielipiteet ja johtopäätökset ovat laatijan henkilökohtaisia, eivätkä ne välttämättä edusta ulkoasiainministeriön kantaa.

©Johanna K. Silvander 2013

ISBN 978-952-93-3383-7

Silvander Group of Excellence
HELSINKI

SGoE tukee korkean teknologian ja taiteen asiantuntemusta kehittyvien talouksien pienyrityksissä liiketoimintansa kautta. Tämän teoksen graafinen suunnittelu ja toteutus on sambialaisen, Lusakassa toimivan Graphic404 -pienyrityksen käsialaa.

Sisällysluettelo

Lukijalle	v
Lyhenteet	vii
Tiivistelmä	ix
1. Kansainvälisen kaupan vaikutuksia tasa-arvokehitykseen ja naisten työllisyyteen erityisesti kehitysmaissa	1
1.1 Eurooppa, kehitysmaat ja uusi maailmantalous	1
1.2 Sukupuolittuneet globaalit arvoketjut	4
2. Globaalit arvoketjut ja tasa-arvo tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa	14
2.1 Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden globaalien arvoketjujen rakenne	14
2.2 Tekstiili- ja vaatetusteollisuus EU-maissa	15
2.3 Tekstiili- ja vaatetusteollisuus kehitysmaissa	17
2.4 Tasa-arvokysymykset tekstiili- ja vaatetusteollisuuden arvoketjuissa	18
3. Globaalit arvoketjut ja tasa-arvo elektroniikkateollisuudessa	31
3.1 Elektroniikkateollisuuden globaalien arvoketjujen rakenne	31
3.2 Elektroniikkateollisuus EU-maissa	33
3.3 Elektroniikkateollisuus kehitysmaissa	34
3.4 Tasa-arvokysymykset elektroniikkateollisuuden arvoketjuissa	35
4. Maataloustuotteet – globaalit arvoketjut ja tasa-arvo hedelmä- ja vihannesteollisuudessa ..	42
4.1 Hedelmä- ja vihannesteollisuuden globaalien arvoketjujen rakenne	42
4.2 Hedelmä- ja vihannesteollisuus EU-maissa	44
4.3 Hedelmä- ja vihannesteollisuus kehitysmaissa	46
4.4 Tasa-arvokysymykset hedelmä- ja vihannesteollisuuden arvoketjuissa	47
5. Palvelut – globaalit arvoketjut ja tasa-arvo turismiteollisuudessa	58
5.1 Turismiteollisuuden globaalit arvoketjut	58
5.2 Turismiteollisuus EU-maissa	60
5.3 Turismiteollisuus kehitysmaissa	61
5.4 Tasa-arvokysymykset turismiteollisuuden arvoketjuissa	62
6. Aid for Trade ja muut tukitoimet tasa-arvon ja naisten työllisyyden tukijana kehitysmaissa ..	76
6.1 Globaaliin kaupankäyntiin kytkeytyvät keskeiset tasa-arvovaikutukset esimerkkien valossa ..	76
6.2 Parhaita käytäntöjä ja Aid for Trade -työkaluja tasa-arvon ja naisten työllisyyden edistämiseksi	80

6.3 Johtopäätökset ja suositukset.....	91
Lähdeluettelo.....	97
Liitteet	102

Lukijalle

Kaupankäynti ja kauppaan liittyvät politiikkalinjaukset vaikuttavat eri tavoin naisiin ja miehiin, sekä eri ihmisryhmiin sukupuoliroolien sisällä. Toisaalta sukupuolirooleihin liittyvät rajoitukset vaikuttavat kaupan kilpailukykyyn. Viimeaikainen tutkimustieto muun muassa osoittaa, että sukupuolten välinen epätasa-arvo vaikuttaa kilpailuetujen muodostumiseen ja sukupuoleen perustuvan syrjinnän vähentäminen voi vaikuttaa tuottavuuteen. Vaikutusvaltaiset globaalit toimijat ovat vakuuttuneita siitä, että sukupuolten tasa-arvo myös talouselämässä on tärkeää: Maailmanpankin julkaisu *The World Development Report 2012: Gender Equality and Development* tähdentää, että sukupuolten tasa-arvo on paitsi itseisarvo, myös taloudellisesti järkevää. Tasa-arvo lisää tuottavuutta, parantaa kehitystuloksia seuraaville sukupolville ja tekee instituutioista paremmin yhteiskuntarakenteita edustavia.

Tasa-arvoa käsittelevässä kirjallisuudessa käytetään termiä *gender*, jolla ei ole omaa sanaa suomen kielessä, mutta siihen viitataan mm. sanaparilla sosiaalinen sukupuoli. Termi *gender* viittaa yhteiskunnassa kehittyneisiin rooleihin ja suhteisiin, henkilökohtaisiin piirteisiin, asenteisiin, käytökseen, arvoihin sekä suhteelliseen vaikutusvaltaan, jotka ilmenevät eri tavalla naisten ja miesten kohdalla. Biologisen sukupuolen ollessa genetiikan ja anatomian määrittelemä, *gender* (tai sosiaalinen sukupuoli) on opittu identiteetti, joka muuttuu ajassa, paikassa ja eri kulttuurien välillä.

Termille *sukupuolten välinen tasa-arvo työelämässä* on tuotu sisältöä muiden muassa ILO:n syrjintää työelämässä koskevan yleissopimuksen¹ numero 111 (1958) kautta. Tämä yleissopimus sisältää laajan määrän syrjintäperusteita, joiden perusteella tehtävältä negatiiviselta erottelulta se pyrkii suojelemaan ihmisiä työelämässä: rotuun, väriin, sukupuoleen, uskontoon, poliittiseen mielipiteeseen, ja kansalliseen tai sosiaaliseen taustaan liittyvät syyt eivät sopimuksen mukaan saa johtaa tasa-arvoisten mahdollisuuksien ja kohtelun heikentymiseen työelämässä, ml. ammattikoulutuksessa. Sopimukseen liittyneet valtiot sitoutuvat sopimuksen nojalla laaja-alaisen kansallisen tasa-arvopolitiikan luomiseen ja tasa-arvon edistämiseen työelämässä. ILO:n palkkatasa-arvoa koskeva yleissopimus² numero 100 (1951) vaatii sopimusvaltioita varmistamaan, että ”sama palkka samanarvoisesta työstä” -periaatetta noudatetaan nais- ja miestyöntekijöiden suhteen.

Tasa-arvon kannalta on tärkeää, että naisten ja miesten erilaiset tarpeet työelämässä huomioidaan ja vaikutetaan positiivisesti siihen, että huolimatta tietyistä naisten ja miesten välisistä eroista, kummallakin sukupuolella olisi yhtäläiset mahdollisuudet pyrkiä sekä henkiseen että materiaalliseen kehitykseensä tasa-arvoisesti. Perhe-elämän aiheuttamat paineet työelämässä kasautuvat yleismaailmallisesti naisille, vaikka poikkeuksia luonnollisesti on. ILO:n yleissopimus³ numero 156 käsittelee työntekijöitä (naisia ja miehiä), joilla on perhevelvoitteita. Sen mukaisesti perhevelvoitteet eivät sinällään voi muodostaa perustetta työsuhteen päättämiseen. Sopimusvaltiot sitoutuvat noudattamaan kansallisia politiikkoja, jotka mahdollistavat työelämään osallistumisen ja siellä tasa-arvoiset mahdollisuudet etenemiseen jne. perhevelvoitteista huolimatta. Lisäksi sopimusvaltioiden tulee mahdollisuuksien mukaan ottaa huomioon näiden työntekijöiden tarpeet työsuhteen ehdoissa ja sosiaaliturvassa, sekä yhteisösuunnittelussa ja palvelujen tarjonnassa (mm. lastenhoito- ja perhepalvelujen kohdalla). Niin sanottuihin ILO:n tasa-arvosopimukseen kuuluu vielä äitiysturvaa koskeva yleissopimus⁴, joka mm. vaatii sopimusosapuolia säätämään

1 C111 - Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111).

2 C100 - Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100).

3 C156 - Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156).

4 C183 - Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183).

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

laittomaksi työsuhteen lopettamisen raskauden tai äitiyden vuoksi, sekä huolehtimaan oikeudesta äitiyslomaan ja erityisiin työterveysjärjestelyihin raskauden ja äitiyden aikana. Tässä tutkimuksessa kiinnitetäänkin mahdollisuuksien mukaan huomiota erityisesti yllä mainittuihin aspekteihin, kun arvioidaan tasa-arvon toteutumista globaaleissa arvoketjuissa.

Huolimatta sukupuolten tasa-arvon selvästi positiivisesta vaikutuksesta yhteiskuntaan ja talouteen, naiset ovat globaalisti yhä edelleen huonommassa asemassa työmarkkinoilla kuin miehet. Naiset työskentelevät miehiä todennäköisemmin palkattomana työvoimana perheyrittäjissä tai informaalissa taloudessa. Naispuolisilla maanviljelijöillä on usein pienemmät viljelymaat ja he viljelevät vähemmän tuottavia viljelykasveja kuin miehet. Naisyrittäjät pyörittävät yleensä myös pienempiä yrityksiä vähemmän kannattavilla sektoreilla. Seurauksena on, että naiset usein ansaitsevat vähemmän kuin miehet, ja tämä heijastuu voimasuhteisiin myös kotitalouksissa. Tutkimusten mukaan globalisaatio voi auttaa naisia parantamaan yhteiskunnallista asemaansa miehiin nähden – tähän vaikuttavat erityisesti sellaiset tekijät kuten kaupan vapaus ja informaatioteknologian saatavuus. Tämä ei kuitenkaan käy automaattisesti. Globalisaation tuomat mahdollisuudet voivat jäädä käyttämättä, mikäli ei kansallisin toimin tueta heikommassa asemassa olevia ryhmiä näiden mahdollisuuksien hyödyntämiseen. Myös kansainvälisellä yhteisöllä on tässä tärkeä roolinsa.⁵

Tämä selvitys perustuu olemassa olevan tutkimustiedon analyysiin, ja pyrkii osoittamaan globaaleihin arvoketjuihin integroitumiseen liittyviä tasa-arvonäkökohtia. Lisäksi tutkimustiedosta ja tapausesimerkeistä kerätään parhaita käytäntöjä ja analysoidaan eri tapoja ja instrumentteja, joilla tasa-arvokehitystä ja naisten työllisyyttä kehitysmaissa voidaan edistää kauppapolitiikan ja eritoten kauppaa tukevan kehitysyhteistyön kautta. Selvityksessä analysoidaan kolmea kansainvälisen kaupan pääryhmää: teollisuustuotteita, maataloustuotteita ja palveluita. Näiden ryhmien sisällä on valittu esimerkkisektoreiksi tekstiili- ja elektroniikkateollisuus; vihannesten ja hedelmien tuotanto sekä turismiteollisuus. Sektorivalinta on tehty painottaen vientisuuntautunutta teollisuutta, jossa on suhteellisen korkea naisten osuus työvoimasta.

Vastuullinen kauppapolitiikka ottaa huomioon myös kauppakumppanin kestävän ja tasa-arvoisen sosiaalisen kehityksen ja tukee sitä erityisesti, kun neuvottelukumppani on kehittyvä talous tai vähiten kehittynyt maa. Tämän selvityksen tavoitteena onkin tukea sukupuolten väliseen tasa-arvoon liittyvien kysymysten huomiointia Suomen kauppapoliittisissa linjauksissa sekä erityisesti kauppaa tukevan kehitysyhteistyön toimeenpanossa esittämällä konkreettisia hankkeja ohjelmasuunnittelua tukevia toimenpide-ehdotuksia ja suosituksia.

Temaattisesti selvitys käsittelee neljää pääkysymystä:

- 1) Sukupuolijakoa globaaleissa arvoketjuissa sekä kehitysmaa- että teollisuusmaanäkökulmasta,⁶ keskittyen kuitenkin kehitysmaihin;
- 2) Sukupuoleen perustuvia rajoitteita globaaleissa arvoketjuissa;
- 3) (Taloudellisen) arvonlisäyksen ja kaupan vapauttamisen seurauksena syntyviä positiivisia ja negatiivisia vaikutuksia sukupuolten tasa-arvoon (sosiaalisen arvonlisän kautta); ja
- 4) Sukupuolten tasa-arvoa edistäviä parhaita käytäntöjä, politiikkalinjauksia ja tuki-instrumentteja.

Tasa-arvolla viitataan tässä selvityksessä sukupuolten väliseen tasa-arvoon, ellei toisin mainita.

⁵ World Development Report, 2012.

⁶ Teollisuusmaanäkökulma painottaa kokemuksia ja analyysia EU-maista

Lyhenteet

AfT	Aid for Trade *
AGOA	African Growth and Opportunity Act
AKT-maat	Afrikan, Karibian ja Tyynenmeren maat
ATC	Agreement on Textiles and Clothing
BFC	Better Factories Cambodia –ohjelma (ILO & IFC)
EBA	Everything but Arms **
EPZ	Export Processing Zone
ETLA	Elinkeinoelämän tutkimuslaitos
EU	Euroopan unioni
Euratex	The European Apparel and Textile Confederation
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations
Finatex	Tekstiili- ja vaatetusteollisuus Ry.
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GATS	General Agreement on Trade in Services
GlobalG.A.P.	Globaali Good Agricultural Practice -standardi
HACCP	Hazard analysis and critical control points
HeVi	Hedelmä- ja vihannes
HIV	Human Immunodeficiency Virus
ICT	Information and Communication Technology
IFC	International Finance Corporation
ILO	International Labour Organization
ITA	Information and Technology Agreement
ITC	International Trade Center
KATO	Kenya Association of Tour Operators
LDC	Least Developed Country
LECAWU	Lesotho Clothing and Allied Workers Union
LTEA	Lesotho Textile Exporters Association
Mercosur	El Mercado Común del Sur ***
MFA	Multifiber Agreement
MFN	Most Favoured Nation
NAMA	Non-Agricultural Market Access
ODI	Overseas Development Institute
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
SACU	Southern African Customs Union
SADC	Southern African Development Community
SPS	Sanitary and Phytosanitary Measures
UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
UN Women	United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women
UNWTO	United Nations World Tourism Organization
USAID	United States Agency for International Development

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

US-FDA	United States Food and Drug Administration
WHO	World Health Organization
WTO	World Trade Organization
YK	Yhdistyneet Kansakunnat

- * Kauppaa tukeva kehitysyhteistyö
- ** EU-preferenssijärjestely, joka antaa tullittoman ja kiintiöttömän markkinoillepääsyn vähiten kehittyneille maille
- *** Etelä-Amerikan yhteismarkkina-alue

Globaaleihin arvoketjuihin integroituminen ja arvonlisänluomisstrategiat koskettavat naisia ja miehiä eri tavoin.

Maailmantalous on viimeisen 30–50 vuoden aikana asteittain muotoutunut globaalien arvoketjujen verkostoihin, joissa monikansallisten yritysten tuotantoprosessit on hajautettu ympäri maailmaa. Näiden arvoketjujen arvioidaan kattavan jopa 80% maailmankaupasta. Arvoketjut yhdistävät yrityksiä, työntekijöitä ja kuluttajia ympäri maailmaa, ja usein ne voivat tarjota kehitysmaiden yrityksille ja työntekijöille mahdollisuuden integroitua maailmantalouteen. Tutkimustiedon valossa on selvää, että globaalit arvoketjut, kansainvälinen kauppa ja arvonlisänluomisstrategiat vaikuttavat miehiin ja naisiin eri tavoin. Tämän lisäksi näiden ryhmien sisällä on vielä useita alaryhmiä, joihin globalisaation vaikutukset voivat kohdistua hyvinkin eri tavoin.

Naisten työllisyystaso on lisääntynyt ja köyhyys vähentynyt kansainvälisen kaupan kasvamisen myötä, luoden edellytyksiä syvemmälle tasa-arvokehitykselle...

Naisten globaali työllisyys on kasvanut jotakuinkin tandemissa kansainvälisen kaupan lisääntymisen myötä. Arviot naisten osuudesta globaalista työvoimasta tällä hetkellä liikkuvat 41–43%:n välillä verrattuna noin 30 vuoden takaiseen 38%:n osuuteen. Erityisesti tuotannon hajautuksen yhteydessä kehitysmaihin syntynyt vientiteollisuus on luonut työpaikkoja pääosin naisille, ja mm. erityistalousalueiden työvoima on yleensä suuressa määrin naispuolista.

Naiset ovat saavuttaneet merkittäviä hyötyjä kansainvälisestä kaupasta. Työskentely osana globaaleja arvoketjuja tuo kehitysmaiden naisille pääsääntöisesti paremmat palkat ja työolosuhteet kuin puhtaasti kotimaisessa teollisuudessa työskentely. Monta kertaa naiset ovat tätä kautta saaneet ensimmäisen formaalin sektorin työpaikkansa, omia tuloja ja itsenäisyyttä. Kehitys on johtanut muutoksiin myös kotitalouksien voimasuhteissa. Kyse on kuitenkin ensimmäisistä askelista kohti syvempää tasa-arvoa, kun otetaan huomioon, että työuristaan huolimatta naiset joutuvat pääosin kantamaan vastuun myös kotitöistä, ja he joutuvat myös yleensä ensimmäisinä joustamaan perhettä koskevien velvoitteiden edessä. Tilastollisesti vaikuttaa siltä, että avoimempi kauppa korreloi positiivisesti naisten parempien taloudellisten oikeuksien sekä vähäisemmän pakkotyön esiintyvyyden kanssa. Huolimatta positiivisesta kehityksestä on kuitenkin huomioitava, että tämä 'hyvä' vientiteollisuus ei silti vaikuta kohtelevan naisia ja miehiä *tasa-arvoisesti*, vaikka esimerkiksi sukupuolien palkkauserot ovat *vähäisempiä* siellä kuin puhtaasti kotimaisessa teollisuudessa.

...mutta naisistuminen koskee etupäässä suorittavaa työtä ja globaalien arvoketjujen työt ovat voimakkaasti sukupuolittuneet, johtuen pääasiassa sosiaalisista normeista ja perinteisistä käsityksistä...

Globaalit arvoketjut ovat sukupuolittuneet, kuten kansan- tai maailmantalous kokonaisuudessaan:

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

naiset ja miehet työskentelevät tyypillisesti eri sektoreilla ja eri töissä, ja heillä on erilaiset mahdollisuudet käyttää hyväkseen tuotannontekijöitä ja peruspalveluja. Myös heidän roolinsa kotitalouksissa, yhteisöissä ja kokonaistaloudessa eroavat toisistaan. Syyt tähän sukupuolittuneisuuteen ovat usein sosiaalisissa normeissa, eivätkä niinkään henkilöiden kyvyissä tai taloudellisessa potentiaalissa. Vientiteollisuuden naisistuminen koskeekin pääosin suorittavaa työtä, kun taas miehet dominoivat yleensä asiantuntija- ja esimiestehtäviä.

Sukupuolittuneisuuden syitä on useita, mutta ne vaikuttavat erityisesti pohjautuvan *sosiaalisiin normeihin ja perinteisiin käsityksiin*, jotka sitten integroituvat käytäntöihin, politiikkoihin, lakeihin ja instituutioihin. Erityisesti kehitysmaissa naiset asetetaan usein yhä edelleen miehiä alemmalle tasolle, vähemmän tärkeiksi erityisesti mitä tulee työntekoon, ansaintarooliin ja päätöksentekoon. Naiset nähdään pääasiassa kotitalouksien “toissijaisina ansaitsijoina” – vaikkei se ollenkaan vastaisi todellisuutta – ja kodinhoito on heidän päävastuunsa. Tämän takia naiset siirtyessään työelämää yhä edelleen kantavat vastuun myös kodista, ja heille jää vain vähän tai ei ollenkaan aikaa virkistytymiseen ja lepoon.

Epätasainen kotitöiden jakautuminen rajoittaakin naisten aikaa ja sitä kautta kykyä panostaa työntekoon ja oman uransa luomiseen. Sukupuolien väliset *koulutuserot* ovat rajoittaneet naisten hyötymistä uusista työllisyysmahdollisuuksista, vaikka naiset ovat vähitellen kuroneet kiinni peruskoulutukseen liittyvää sukupuolten välistä kuilua. Edelleen työpaikoilla koulutetaan kuitenkin useammin miehiä kuin naisia johtuen lähinnä sosiaalisista normeista. *Naisten yleisesti heikompi maanomistusoikeus kehitysmaissa ja vaikeudet saada käyttöönsä tuotannontekijöitä* hankaloittavat lisäksi heidän hyötymistään kaupan avoimuudesta yrittäjyyden kautta. Huolestuttavaa on huomata erityisesti se, että vanhat sukupuoliroolit ovat niin pinttyneitä, että ne ajan mittaan saattavat tainnuttaa globalisaation positiivisia voimia. Tutkimusten mukaan vanhat työn segregaaation mallit voivat nopeasti ilmestyä myös uusille teollisuudenaloille ja töihin, vaikka aluksi vaikuttaisi siltä, että niistä olisi päästy eroon.

Haavoittuvaisimmillaan usein melko matalasti koulutettu naistyövoima on tilanteissa, joissa kilpailuetuja pyritään saavuttamaan matalien palkkojen ja joustavien työolosuhteiden kautta. Tähän tilanteeseen voivat erityisesti ajautua *ne naiset, jotka ovat jumittuneet perinteisten sukupuoliroolien (rajoittunut itsenäisyys, rajoitettu aika, rajoitettu pääsy tuotannontekijöihin, jne.) ja globalisaation “voimien” väliseen risteyskohtaan*. He ovat vaarassa tippua syvemmälle sukupuoliroolien luomaan kuiluun kuin miehet ja naiset, jotka ovat pystyneet hyödyntämään kaupan avoimuutta, teknologista muutosta ja informaation laajaa saatavuutta.

...tosin esimerkkejä löytyy askeleista kohti syvempää tasa-arvoa globalisaation seurauksena.

Kehitysmaihiin on kuitenkin myös syntynyt korkean teknologian asiantuntijatehtäviä, joihin rekrytoituu nimenomaan naisia. Nämä naiset pärjäävät korkean ammattitaidon työmarkkinoilla ja “miehisen” alan töissä, kuten ICT-alalla, ja ovat haluttua työvoimaa siksi, että heillä on usein miehiä monipuolisempi koulutus (teknisten perustaitojen lisäksi myös kaupallinen koulutus) ja kyky tuoda esiin naisen näkökulmaa naisistuneen asiakaskunnan tarpeiden huomioon ottamiseksi. Globalisaatio, kansainvälinen kauppa ja globaalit arvoketjut ovat näissä tapauksissa tuoneet käytännön hyötyjen lisäksi pidemmälle meneviä tasa-arvovaikutuksia kehitysmaiden yhteiskuntiin. Keskeisiksi menestystekijöiksi näissä tapauksissa vaikuttaakin nousevan koulutus, joka pystyy vastaamaan globaalien arvoketjujen vaatimuksiin sekä kaupan mukanaan tuoma yleinen vaurastuminen, joka on nostanut enemmän naisia kulutuspäätösten tekijöiksi.

Globalisaatio on tuonut mukanaan merkittäviä käytännön hyötyjä naisille, kun taas strategiset tasa-arvotavoitteet ovat harvemmin toteutuneet pelkästään lisääntyneen kaupan myötä.

Strategisia tasa-arvotavoitteita on vaikeampi saavuttaa kuin ilmeisiä käytännön hyötyjä. Naisten kansainvälisestä kaupasta saamat merkittävät hyödyt onkin usein saavutettu perinteisten sukupuolittuneiden rakenteiden sisällä, eikä niitä kyseenalaistaen tai murtaen. Yhä edelleen uskotaan, että miehet ovat parempia voimaa ja teknologian käyttöä vaativissa tehtävissä, kun taas naiset työllistyvät herkemmin pikkutarkkuutta ja neuvokkuutta vaativiin tehtäviin sekä töihin, jotka muistuttavat naisten kotia koskevia hoitovastuita. Instituutiot, politiikat ja käytännöt muodostuvat näiden sukupuolittuneiden käsitysten varaan ja pitävät niitä yllä. Myös etujärjestöt saattavat hyväksyä tämän sukupuolittuneisuuden, ja keskittyä lähinnä käytännön hyötyjen varmistamiseen sen sijaan, että kyseenalaistaisivat syvemmällä tasolla esimerkiksi työtehtävien voimakkaan segregoation. Kansainväliset yritykset saattavat tiedostamattaan lujentaa näitä kansallisen tason sukupuolittuneita perusrakenteita toiminnassaan, mikäli tasa-arvotavoitteita ei oteta huomioon osana henkilöstöpolitiikkaa sekä muita politiikkoja ja ohjelmia. Yritykset saattavat myös kokea vastustusta paikallistasolla yrittäessään toteuttaa tällaisia aloitteita.

Globaalin maailmantalouden keskeiset toimijat pystyvät muuntamaan käytäntöjä tasa-arvolle suotuisammiksi...

Globaalit johtoyritykset kumppaninaan kehitysmaiden pääasialliset alihankkijat käyttävät merkittävää valtaa arvoketjuissa, ja pystyvät näin ollen halutessaan vaikuttamaan työolosuhteisiin myös arvoketjujen alimmissa osissa. Kehitysmaiden kansalliset politiikat, käytännöt ja instituutiot vaikuttavat myös huomattavasti siihen, millaisia tasa-arvovaikutuksia globaaliin kauppaan osallistumisen kautta saavutetaan. Erilaiset etujärjestöt pystyvät toiminnallaan vaikuttamaan siihen, millaisiksi kansalliset politiikat, käytännöt ja instituutiot muodostuvat, ja luovat näin ollen voimakkaan vipuvarren, kun halutaan muuttaa olosuhteita tasa-arvolle suotuisammiksi.

...ja kauppapolitiikalla sekä erityisesti kauppaa tukevalla kehitysyhteistyöllä on tärkeä roolinsa näiden toimijoiden tukijoina.

Kauppapolitiikka pyrkii edistämään läpinäkyvää maailmankauppaa ilman perusteettomia esteitä. Kauppapolitiikalla muokataan kauppasuhteita ja sitä kautta teollisuuden toimintamahdollisuuksia. Näin ollen kauppapolitiikalla voidaan vaikuttaa myös naisten asemaan ja luoda edellytyksiä tasa-arvokehitykselle. Kun tiedostetaan tasa-arvokehityksen kannalta keskeisten sektorien ja tuotteiden markkinoillepääsyn merkitys, voidaan kauppapolitiikan kautta pyrkiä purkamaan kaupanesteitä ja helpottamaan kaupankäyntiä ensi sijassa tällaisilta aloilta – ottaen huomioon, että kaupan edellytysten parantaminen *ylipäättäänkin* tuo yleisellä tasolla etuja myös naisille ja kehitysmaissa toimivan vientiteollisuuden osalta *erityisesti* naisille.

Kauppapolitiikan osalta keskeiseksi muodostuu niiden esteiden identifioiminen, joita kehitysmaat kokevat markkinoillepääsyssään sekä yleisesti että bilateraali kaupassa EU:n suuntaan. Yleisellä tasolla tavoitteeksi voitaneen asettaa lähinnä kansainvälisen kaupankäynnin edellytysten parantaminen ylipäättään, ja arvioida mahdollisuuksia tiettyjen, naisten työllisyyden kannalta keskeisten tuotteiden markkinoillepääsyn edistämiseen ensi sijassa. EU:hun suuntautuvan viennin osalta tulisi pyrkiä purkamaan mahdollisia teknisiä ja muita kaupanesteitä tällaisilta tuotteilta,

kuten tuontituotteilta ylipäättään, sekä arvioida yleisemmän kaupan vapauttamisen hyötyjä suhteessa erilaisiin preferenssijärjestelmiin (mm. EBA-järjestelyyn). Hyötyjen maksimoimiseksi kauppapoliittinen vaikuttaminen voitaisiin kytkeä konkreettisiin AfT-projekteihin, jotka pyrkivät tukemaan tiettyjen kehitysmaasektorien toimintaedellytyksiä kokonaisuudessaan ja jotka voidaan myös linkittää osittain vastaamaan suomalaisen elinkeinoelämän tarpeisiin mm. liikekumppanuustuen kautta.

Kauppaa tukeva kehitysyhteistyö (Aid for Trade, AfT) voi auttaa pääsemään yli niistä sudenkuopista, joita prosessissa vääjäämättä myös tulee kohdalle. AfT-tukea voidaanakin näin kohdentaa erityisesti heikoimmassa asemassa olevien työntekijöiden ja yrittäjien avustamiseen kaupan vapauttamiseen liittyvässä sopeutumisessa sekä tuotantokapasiteetin kasvattamisessa ja kehitysmaiden kansallisten politiikkojen muovaamisessa tasa-arvoa ja kaupankäyntiä parhaiten tukeviksi. AfT-tuki voidaan kanavoida tukemaan kehitysmaiden kansallisten politiikkojen, käytäntöjen ja instituutioiden - ml. kauppapolitiikan - arvioimista tasa-arvonäkökulmasta, ja sitä kautta tarkoituksenmukaisten muutosten aikaansaamiseksi luonnollisesti osana ko. kumppanimaiden omia kehitysstrategioita. AfT-tuki voi kohdentua myös eri etu-, kansalais- ja naisjärjestöjen pyrkimyksiin edistää tasa-arvoa työelämässä sekä globaalien yritysten ja kehitysmaiden alihankkijoiden tasa-arvotyön edistämiseen. Kansainväliset järjestöt ja kansalaisjärjestöt – soveltuvin osin – voivat toimia kumppaneina kansallisen AfT-strategian toimeenpanossa näissä kysymyksissä.

1.0 Kansainvälisen kaupan vaikutuksia tasa-arvokehitykseen ja naisten työllisyyteen erityisesti kehitysmaissa

1.1 Eurooppa, kehitysmaat ja uusi maailmantalous

Uusi arvoketjujen maailmantalous

Maailmantalouden rakennemuutos viimeksi kuluneiden kolmen vuosikymmenen aikana on johtanut merkittäviin muutoksiin siinä, miten yritykset järjestävät globaalin tuotantonsa ja miten kansainvälinen kauppa toimii. Useiden kansainväliseen kauppaan osallistuvien valtioiden politiikka on kääntynyt vähitellen tuonnin suojaamisesta kaupan vapauttamiseen, ja kansainvälisten yritysten strategiat ovat keskittyneet ydinosaamisalueisiin ja toimintojen ulkoistamiseen. Muutokset teknologian, kommunikaation ja kuljetuksen alalla ovat vauhdittaneet tätä rakennemuutosta useilla sektoreilla. Talous on enenevässä määrin rakentunut globaalien arvoketjujen verkostoihin, joissa monikansallisten yritysten tuotantoprosessit on hajautettu ympäri maailmaa. UNCTAD:n arvion mukaan (2013), monikansallisten yritysten muodostamat arvoketjut kattavat noin 80% globaalista kaupankäynnistä. Arvoketjut yhdistävät yrityksiä, työntekijöitä ja kuluttajia ympäri maailmaa, ja usein ne voivat tarjota kehitysmaiden yrityksille ja työntekijöille mahdollisuuden integroitua maailmantalouteen. Suurin osa maailman maista etsiikin keinoja liittyä osaksi näitä arvoketjuja, tähdäten parempaan arvonlisän tuotantoon ja sitä kautta parempiin ja kestävämpiin tuloihin.

Kauppapolitiikkaa koskeva tutkimus esitti pitkään kauppapolitiikan olevan sukupuolineutraalia. Tämä saattaakin olla oletus ensi näkemältä, mutta sittemmin on usealla tavalla osoitettu, että kauppapolitiikka kuten muutkin yhteiskuntapolitiikat vaikuttavat naisiin ja miehiin eri tavalla – vaikkakin vaikutusten muotoutumisessa luultavasti merkittävimmissä asemassa ovat kansalliset politiikat ja sosiaaliset normit. Tutkimustieto viittaa myös siihen, että globaaleihin arvoketjuihin integroituminen ja arvonlisänluomisstrategiat koskettavat miehiä ja naisia eri tavoin, mikä käy ilmi tämän selvityksen yleisanalyysistä sekä tapausesimerkeistä. Kuten koko talouskin, nämä arvoketjut ovat sukupuolittuneet: naiset ja miehet työskentelevät tyypillisesti eri sektoreilla ja eri töissä, heillä on erilaiset mahdollisuudet käyttää hyväkseen tuotannontekijöitä ja peruspalveluja, ja heidän roolinsa kotitalouksissa, yhteisöissä ja kokonaistaloudessa eroavat toisistaan. Syyt tähän sukupuolittuneisuuteen ovat usein sosiaalisissa normeissa, eivätkä niinkään henkilöiden kyvyissä tai taloudellisessa potentiaalissa.

Globaaleja arvoketjuja koskeva tutkimus luokittelee arvoketjujen hallintorakenteet toisaalta tuottaja-, ja toisaalta ostajalähtöisiksi arvoketjuiksi. Tuottajalähtöiset ketjut hallitsevat yleensä pääoma- ja teknologiapainotteista tuotantoa, kuten ajoneuvo-, elektroniikka- ja koneteollisuutta. Näillä teollisuudenaloilla isot, usein monikansalliset yritykset koordinoivat tuotantoverkostoja, ja valta on yleensä keskittynyt emoyrityksen hallussa olevaan tuotantoteknologiaan. Ostajalähtöiset ketjut eroavat tuottajalähtöisistä siinä mielessä, että ne rakentuvat desentralisoiduille ja ympäri maailmaa sijaitseville tuotantoverkostoille, joita johtoyritykset koordinoivat. Johtoyritykset ovat vastuus-

Laatikko 1: Pikakatsaus kaupan vapauttamiseen tähtäävien neuvotteluihin multilateraali- ja bilateraalitasolla

Multilateraalitasolla maataloustuotteiden, teollisuustuotteiden ja palvelujen kauppaa säännellään WTO-sopimuksilla. Uruguayn kierroksella 1986-94 neuvoteltiin WTO:n maataloussopimus (Agreement on Agriculture), palvelujen kauppaa koskeva yleissopimus (General Agreement on Trade in Services, GATS) sekä tullitariffeja ja kauppaa koskeva yleissopimus 1994 (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT), jonka edeltäjä oli ollut voimassa vuodesta 1947. Kaikki yleissopimukset tulivat voimaan yhdessä maailmankauppajärjestön perustamissopimuksen voimaantullessa vuonna 1995. Suomi on ollut WTO:n jäsen sen perustamisesta saakka vuonna 1995, ja tulliyleissopimuksen jäsen vuodesta 1950.

WTO-tasolla kaupan vapauttamisesta neuvotellaan multilateraalisten neuvottelukierrosten kautta, joista nykyinen Dohan kehityskierrokseksi tituleerattu neuvottelukierros alkoi virallisesti vuonna 2001. Neuvottelualue on laaja kattaen yli 20 kauppaa koskevaa aluetta. Maatalousneuvotteluiden keskiössä ovat olleet tullien alentaminen, sekä kiintiöiden ja kauppaa haittaavien tukien vähentäminen. Teollisuustuotteiden markkinoillepääsyä koskevissa neuvotteluissa keskustellaan tullitariffien alentamisesta sekä teknisten kaupanesteiden poistamisesta. Palvelukauppaneuvotteluissa pyritään puolestaan sopimaan asteittain kasvavasta palvelujen liberalisoinnista. Dohan kehityskierroksen tarkoituksena on kiinnittää erityishuomiota kehitysmaatuotteiden markkinoillepääsyyn ja kehitysmaiden integroitumiseen kansainväliseen kauppajärjestelmään.

Samanaikaisesti monenkeskisten neuvotteluiden ohella kauppaa vapautetaan alueellisin järjestelyin erinäisten bilateraaliosopimusten sekä alueellisen integraation kautta. Esimerkiksi EU:lla on tällä hetkellä voimassa 28 kauppasopimusta yksittäisten maiden ja maaryhmien kanssa, ja tämän lisäksi yhdeksän sopimusta on neuvoteltu valmiiksi, mutta eivät ole vielä astuneet voimaan. Neuvottelut uusista sopimuksista ovat käynnissä yhdeksän maan tai maaryhmän kanssa, ja useista talous- ja kumppanuussopimuksista (Economic Partnership Agreements, EPA) neuvotellaan Afrikan, Karibian ja Tyynenmeren maiden kanssa. Tämän lisäksi EU on äskettäin ilmoittanut aloittavansa kauppaneuvottelut USA:n, Japanin, Thaimaan ja Marokon kanssa.

Asetus 15/1950; www.wto.org; Euroopan komissio, 2013.

sa arvonlisää tuottavista toiminnoista, kuten suunnittelusta ja brändeistä, ja ulkoistavat usein kaiken tai suurimman osan tuotannosta alihankkijoille. Tällaisia arvoketjuja löytyy erityisesti runsaasti työvoimaa vaativilta kuluttajatuotteita valmistavilta teollisuudenaloilta, kuten vaate-, kenkä-, lelu- ja kuluttajaelektronikkateollisuudesta, sekä maataloustuotteiden osalta erityisesti hedelmä-, vihannes- ja kasvintuotannosta.

Useilla sektoreilla, mm. auto-, elektroniikka- ja vaatetusteollisuudessa, isot kehitysmaista nousseet ensisijaiset toimittajat hallinnoivat monimutkaisia globaaleja tuotanto- ja hankintaverkostoja, ja ovat merkittäviä myös logistiikan, rahoituksen, muotoilun ja tuotekehityksen alalla. Nämä tuottajat hätyyttävät osittain perinteisten johtoyritysten asemaa. Johtoyritykset myyvät tuotteitaan sekä kotimaassa että alueellisilla ja globaaleilla markkinoilla, ja niitäkin on ilmaantunut kehitysmaihin. Kehitysmaiden ja kehittyvien talouksien merkitys globaalissa taloudessa on toisaalta kasvanut, mutta merkittäviä eroja ilmenee kehitysmaiden välillä ja jopa niiden sisällä siinä, miten yritykset ja hallitukset pystyvät hyödyntämään mahdollisuuksia luoda arvonlisää.⁷

Informaatio- ja kommunikaatioteknologia on merkittävästi muuttanut taloudellista toimintaa viimeisen 50 vuoden aikana – intellektuellin työn kysyntä ja siitä saatavat voitot ovat kasvaneet, kun taas manuaalisen työn kysyntä ja siitä saatavat palkkiot ovat laskeneet. Tämä kehitys on yleisesti ottaen lisännyt naistyövoiman kysyntää, ottaen

huomioon, että fyysisesti raskas (manuaalinen) työ on usein ollut miesten tekemää.⁸

7 Staritz & Reis, 2013, s. 1-10.

8 World Development Report 2012, box 6.3.

Maailmantalouden rakentuminen arvoketjujen varaan on tuottanut haasteita perinteiselle kauppapolitiikalle, joka on keskittynyt kansallisten kauppaintressien ajamiseen lähinnä lopputuotteiden viennin edistämisen näkökulmasta, sekä perinteiselle teollisuuspolitiikalle, joka on pyrkinyt kehittämään tuotantokapasiteettia lopputuotteiden ja –palvelujen tuottamiseen. Globaalit arvoketjut vaativat kuitenkin tarkemmin kohdennettuja politiikkoja parhaimman arvonnäkökulman saavuttamiseksi. Arvoketjujen maailmassa kilpailukykyä ei välttämättä paranneta integroitujen teollisuudenalojen kehittämisen kautta, vaan siirtymällä korkeamman arvonnäkökulman osiin globaaleissa arvoketjuissa. Erityisesti kehitysmaiden osalta on olennaista huomata, että arvoketjuissa riski jäädä jumiin alemman arvonnäkökulman tehtäviin on merkittävämpi kuin se, että jäätäisiin alhaisen arvonnäkökulman lopputuotteiden tuottamisen loukkoon.

Kauppapolitiikkaa uudelleenarvioitaessa tulisi kiinnittää huomiota siihen, mihin arvoketjujen osiin tietty maa kontribuoi, ja mihin se tähtää. Protektionistinen kauppapolitiikka saattaa koitua vahingoksi, mikäli tuonti on tärkeässä osassa tietyn maan vientituotteiden tai –palvelujen tuotantoa. Samoin tekniset kaupanesteet voivat saada aikaan vahinkoa maan vientikilpailukyvyille. Kun ulkomailla valmistettuja puolivalmisteita ja –palveluita tarvitaan vientituotteiden (tai –palveluiden) valmistukseen, on luonnollisesti tärkeää, että yritykset saavat niitä käyttöönsä edullisesti ja helposti. Perinteinen kauppapolitiikka lähti myös siitä, että teollisuuden arvonnäkökulma koituisi kotimaisen talouden hyväksi. Näin ei kuitenkaan välttämättä ole arvoketjuissa, joissa arvonnäkökulman saavuttaminen riippuu arvoketjujen valtarakenteista. Arvoketjujen johtoyritykset saavuttavat yleensä parhaimman arvonnäkökulman nykypäivän arvoketjuissa, minkä vuoksi valtiot saattavatkin pyrkiä molemmiin puolin hyödyttäviin kumppanuuksiin johtoyritysten kanssa. Arvonnäkökulman nostaminen edellyttää useimmiten tuottavuuden ja taitojen parantamista, sekä paremman teknologian käyttöönottoa.⁹ Arvonnäkökulman nostamiseen pyrkivät strategiat kehitysmaissa kohentavat oletettavasti elintasoja ja vaikuttavat positiivisesti sosiaalisiin ja ympäristöllisiin standardeihin keskipitkällä ja pitkällä aikavälillä.¹⁰ Myös kehitysmaiden erikoistuminen tiettyihin arvoketjujen osiin – vaikka olisi kyse arvoketjujen ”alaosista” – on omiaan tuomaan mukanaan huomattavia suoria ja epäsuoria hyötyjä kansantalouteen. Tärkeää on siis löytää keino tehokkaasti ja mahdollisimman kestävästi integroitua kansainvälisiin arvoketjuihin.

Eurooppalaisten yritysten kansainvälinen alihankinta

Yritysten ulkoistaessa toimintojaan päällimmäiseksi kysymykseksi kansantalouksissa nousee usein työpaikkojen menettäminen muualle. Toisaalta on kuitenkin muistettava, että toimintojen hajauttaminen voi myös parantaa yritysten kilpailukykyä ja sitä kautta turvata työpaikkoja ja luoda uusia paremman arvonnäkökulman töitä.

Eurooppalaisia yrityksiä (12 EU- ja ETA-maata¹¹) koskeva tilastotieto vuodelta 2008 osoittaa, että yritysten kansainväliset hankintatoiminnot ja niiden osuus tuotannosta vaihtelevat runsaastikin maittain. Alihankinta maailmalla voi tapahtua joko saman yrityksen sisällä (in-sourcing) tai ulkopuolisilta yrityksiltä (out-sourcing). Sisäisen hankinnan osuus tutkittujen yritysten tuotannosta osoittautuu tilastojen valossa huomattavaksi (n. 70%). Suurin osa yritysten sekä ydinosaamisalueiden että tukitoimintojen hankinnoista hankitaan selvityksen tietojen perusteella EU:n sisäältä, ja kansainvälinen hankinta osoittautui tavallisimmaksi irlantilaisten, tanskalaisten,

9 World Investment Report 2013, s. 177.

10 *Ibid*, s. 185.

11 Alankomaat, Britannia, Espanja, Irlanti, Italia, Norja, Portugal, Ruotsi, Saksa, Slovenia, Suomi, Tanska, ja Tsekin tasavalta. Tilastotieto on kerätty vuosilta 2001 – 2006 ja julkaistu vuonna 2008.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

suomalaisten, slovenialaisten ja brittiyritysten piirissä. Ainakin 40% eurooppalaisten yritysten ulkoistamista toiminnoista pysyy EU:n sisällä, Sloveniaa lukuunottamatta, jonka osalta osuus on noin 30%. Toisaalta EU:n sisäinen hankinta nousee joidenkin maiden osalta hyvinkin korkeaksi, esimerkiksi 69%:in Ruotsin osalta.

Valmistusteollisuuden yritykset perustavat toimintonsa kansainvälisille hankinnoille suuremmassa määrin kuin muut sektorit. Tukitoimintojen kansainvälisen hajauttamisen kärkipäässä ovat jakelu- ja logistiikkatoiminnot sekä myynti ja markkinointi (ja jälkimarkkinointi). Päällimmäiseksi syyksi toimintojen siirtämiseen ulkomaille nousee työntekijäkulujen vähennystarve. Yleiset kulujenleikkaustarpeet ja uusien markkinoillepääsymahdollisuuksien saaminen houkuttavat myös kansainväliseen toimintojen hajauttamiseen. Yritykset arvioivatkin sijoituskohteen valinnassa erityisesti i) sopivan työvoiman saantia; ii) ko. maan infrastruktuuria; iii) mahdollista tytäryritysten ja liitännäisyriyten verkostoa; ja iv) kieli- ja kulttuuritekijöitä.¹²

Tutkimus Kiinaan ja Intiaan siirrettyjen eurooppalaisten yritysten toimintojen osalta osoittaa, että eurooppalaiset valmistusteollisuuden yritykset siirtävät toimintojaan Kiinaan, kun taas palveluntuotantoa harjoittavat yritykset valitsevat kohteekseen mieluummin Intian. Toimintojen siirtämisen syynä on pääasiassa menojen leikkaaminen, mutta myös muut tekijät voivat johtaa siihen. Toinen tärkeä globalisaation ajuri ja toiminnan hajauttamiseen vaikuttava tekijä on uusien markkinoiden varmistaminen. Eurooppalaisia yrityksiä koskevan selvityksen mukaan Kiinaan toimintoja siirtävät yritykset listaavat markkinoillepääsyn tärkeäksi syyksi ulkoistamispäätökseen huomattavasti useammin kuin muut yritykset. Yleistasolla yritysten ulkoistamispäätöksiin voi vaikuttaa myös protektionismi lopputuotteiden tuonnin tai raaka-aineiden viennin osalta. Vaikka eurooppalaiset yritykset hajauttavat toimintonsa suurimmaksi osaksi EU-maihin, monille yrityksille 'toiseksi paras' kohde on Kiina (mm. tanskalaisille, suomalaisille, saksalaisille, italialaisille, norjalaisille ja ruotsalaisille yrityksille). Myös Intia on tärkeä sijoituskohde eurooppalaisille yrityksille.¹³ Yleinen keskustelu toimintojen ulkoistamisesta fokusoituu usein hajauttamiseen alhaisen palkkatason kehitysmaihin ja nouseviin talouksiin. Hajauttamista tapahtuu kuitenkin myös teollisuusmaista teollisuusmaihin. Britanniassa ja Irlannissa toimintoja ulkoistettiin USA:han ja Kanadaan enemmän kuin muissa selvityksen kohdemaissa (19.5% ja 12.6% kaikista yrityksistä) Italian ollessa kolmantena (10.0% kaikista yrityksistä).

1.2 Sukupuolittuneet globaalit arvoketjut

Naiset ja miehet arvoketjuissa

Tehokas osallistuminen globaaleihin arvoketjuihin merkitsee korkeiden vaatimusten täyttämistä koskien tuotteiden laatua, tuotantoaikaa, tuotantoprosessien joustavuutta, sekä yhdenmukaisuutta mm. prosessia ja sosiaalisia kysymyksiä koskevien yksityisten standardien kanssa. Yritykset ja valtiot pyrkivät pääsemään osalliseksi näistä arvoketjuista kilpailukykyensä parantamisen ja tuotantoarvonsa lisäämisen kautta. Arvonlisä ei ole pelkästään taloudellista, vaikka yleinen keskustelu yleensä keskittyy siihen. Sosiaalinen arvonlisäys tarkoittaa, että työoloja parannetaan ja luodaan korkeamman ammattitaidon töitä, joita tekeväälle työvoimalle maksetaan parempaa korvausta. Taloudellinen arvonlisäys ei automaattisesti johda sosiaaliseen arvonlisäykseen, vaan

12 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/International_sourcing_statistics, 20.5.2013.

13 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Global_value_chains_-_international_sourcing_to_China_and_India, 20.5.2013.

tarvitaan muita ohjaavia instrumentteja sen aikaansaamiseksi. Taloudellisella arvonlisäyksellä voi olla erilaisia vaikutuksia eri yritys-, työntekijä- ja tuottajaryhmille perustuen mm. tuloihin, osaamiseen, taloudellisen toiminnan järjestäytyneisyyden asteeseen (formaali/informaali talous) ja sukupuoleen.¹⁴ Vastuullisen kauppapolitiikan harjoittaminen edellyttää näiden tekijöiden tiedostamista, ja sosiaalisen arvonlisän syntymistä osana kehitystavoitteita voidaan myös tukea erityisesti kehityspolitiikan kautta ja joissain tapauksissa osittain myös kauppapolitiikan keinoin.

Kolmen viime vuosikymmenen aikana globaalien arvoketjujen kehittyminen työvoimaintensiivisillä aloilla – valmistusteollisuudessa, tietyillä palvelualoilla ja modernissa maataloudessa – on luonut yhä enemmän vientiin suuntautuneita työpaikkamahdollisuuksia naisille. Kehitykseen ovat vaikuttaneet yleinen kaupan avoimuus sekä informaatio- ja kommunikaatioteknologian levinneisyys. Erityisesti vientiteollisuudessa ja informaatio- ja kommunikaatioteknologiaa hyödyntävillä aloilla naiset ovat saaneet lisää työpaikkoja, ja ovat siirtyneet pois perinteisestä maataloudesta valmistusteollisuuteen sekä erityisesti palvelusektorille. Näitä muutoksia on tapahtunut joka puolella maailmaa, mutta työpaikkojen määrä valmistusteollisuudessa ja palvelualoilla on kasvanut nopeammin kehitysmaissa kuin kehittyneissä maissa. Mielenkiintoinen kuriositeetti on Maailmanpankin analyysiin perustuva johtopäätös siitä, että yleisesti naisten työllisyystaso vuosien 1995 ja 2005 välillä on korreloinut kansainvälisen kaupan lisääntymisen kanssa.¹⁵ Tästä ei voida vielä vetää lopullista johtopäätöstä siitä, että kansainvälisen kaupan lisääntyminen tai kaupan vapauttaminen suoraan lisäisi naisten työllisyyttä, koska useat tekijät vaikuttavat ko. trendiin. On kuitenkin oletettavaa, että kansainvälisen kaupan kasvu on vaikuttanut naisten työllisyyden kasvuun positiivisesti.

Kehitysmaiden erityistalousalueilla (vientiprosessointialueilla) naiset muodostavat yli 50% ja joissain tapauksissa jopa 90% työvoimasta. Vientiin suuntautuvaa teollistumista viimeisen 30 vuoden aikana voidaankin luonnehtia hyvin sukupuolittuneeksi prosessiksi, kun otetaan huomioon naisten merkittävä osuus erityistalousalueiden työvoimasta sekä ko. alueiden keskeinen merkitys kehitysmaiden viennille. Globalisaatiotutkijat ovatkin argumentoineet, että kaupan vapauttaminen, kasvava kansainvälinen kilpailu ja työlaainsäädännön joustavoittaminen ovat johtaneet globaaliin työvoiman naisistumiseen, eli prosessiin, jossa naiset ovat korvanneet aiemmin miestyövoimalla tehdyt työt.¹⁶ Myös OECD vahvistaa, että yritysten kansainvälistymiseen liittyy vahvasti suurempi naisten osuus työvoimasta: yritykset, jotka harjoittavat sekä vientiä että tuontia yleensä työllistävät enemmän naisia.¹⁷

Tutkimukset esittävät useita selityksiä kehitysmaiden vientiteollisuuden naisistumiselle. Useat näistä perustuvat stereotypioihin naisista työvoimana: siitä, että he ovat käteviä, kilttejä ja alistuvia – siis helppoja ohjailla, joustavia, ahkeria ja vailla (kollektiivista) neuvotteluvoimaa, ja näin erinomaisen soveltuvia työvoimaintensiivisiin töihin rankasti kilpailluilla ja globaaleilla teollisuudenaloilla. Suurempana ryhmänä ainoastaan naisille on ollut mahdollista maksaa alhaisia palkkoja ilman etenemismahdollisuuksia, ja silti pitää työvoima yrityksissä: naisten matalapalkkainen työvoima onkin voinut jopa muodostaa vientikilpailukyvyn perustan, kuten esimerkiksi Itä-Aasian maiden osalta vuosien 1975–1995 välisen huiman kasvun aikaan. Kehitysmaiden tuottajat ovat yleensä hyvin haastavassa asemassa globaaleissa arvoketjuissa siinä mielessä, että niiden pitää pystyä tuottamaan korkealaatuisia tuotteita alhaiseen hintaan ja tiukkojen määräaikojen puitteissa, jotta johtoyritykset eivät vaihtaisi tuottajia toisiin. Samalla vaaditaan merkittävää joustoa, jotta pystytään vastaamaan

14 Staritz & Reis, 2013, s. 1-10.

15 World Development Report 2012.

16 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 247-249.

17 Stone & Shepherd, 2013, s. 23.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

mm. jaksoittaisiin kysyntäpiikkeihin. Tutkimusten mukaan erityisesti yritykset, jotka toimivat arvoketjuhierarkioiden heikoimmissa kohdissa käyttävät luultavimmin naistyövoimaa puskurina hintavaihteluille sekä nopeasti muuttuvien tilausmäärien hallitsemiseksi. Näin ollen vaikuttaa siltä, että on olemassa yhteys globaalien arvoketjujen epäsymmetristen valtasuhteiden (johtoyritykset versus alihankkijat eri tasoilla) ja naistyövoiman käyttämisen välillä työvoimaintensiivisillä teollisuudenaloilla.¹⁸

Tämä ei kuitenkaan silti ole koko totuus naisten työvoiman käyttämisen syistä. Filippiinien ICT-teollisuutta koskeva tutkimus vuodelta 2005 esittää, että naisia on palkattu korkean arvonlisän tehtäviin heidän monipuolisten taitojensa ansiosta sekä ”naisen näkökulman” saamiseksi erityisesti tehtävissä, joiden tarkoituksena on luoda mm. ohjelmistoja, jotka puhuttelevat myös naisasiakkaita. Näin ollen ei tässä tapauksessa voida puhua vientiteollisuuden ”naisistumisesta” negatiivisessa merkityksessä (työolojen ja palkkojen huonontumisen synonyyminä).¹⁹ Tämä on selkeä esimerkki kansainvälisen kaupan kautta kehittyneestä positiivisesta tasa-arvotrendistä. Myöhemmin tässä selvityksessä esiteltävä HeVi-sektorin esimerkki osoittaa myös, että työvoimasta käytävän kilpailun ollessa kovaa voi myös palkkaus muotoutua sukupuolineutraalimpaan suuntaan. Lisäksi lienee oletettavaa, että naisten kasvava koulutusaste ja työkokemus lisäävät heidän mahdollisuuksiaan työelämässä ja sitä kautta tekevät vähitellen tyhjäksi mahdolliset aikeet hyötyä naisten ”kiltteydestä”.

On myös huomattava, että naisistuminen koskee etupäässä suorittavaa työtä, ja että yritysten siirtyessä korkeamman arvonlisän tehtäviin teknologian kehittymisen kautta naisia ei usein palkata näihin uusiin tehtäviin samoissa määrin, vaan työvoima ”miehistyy” suorittavien tehtävien vähentyessä. Tästä ilmiöstä keskustellaan tarkemmin myöhemmin. Tutkimustiedon pohjalta voidaan yleistää johtopäätös siitä, että naiset ovat työmarkkinoilla keskittyneet harvemmille sektoreille kuin miehet, jotka työskentelevät laajemmin eri sektoreilla, ammateissa ja tehtävissä. Tämä on yhdistetty pääasiassa kolmeen tekijään, nimittäin i) ajankäytön sukupuolieroihin: palkattomien hoitotöiden – lähinnä lasten, vanhusten, sairaiden ja kodin hoitamisen - kasautuessa pääasiassa naisille, heillä on miehiä vähemmän aikaa käyttää hyväkseen taloudellisia kannustimia; ii) sukupuolieroihin tuotannontekijöiden saatavuudessa: monissa maissa naisilla ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia tuotannontekijöiden hankkimiseen, kuten maan, luoton, verkostojen ja koulutuksen hankkimiseen sekä infrastruktuurin ja palveluiden käyttöön; sekä iii) sukupuolien välisiin eroihin, jotka johtuvat markkinoiden ja instituutioiden vääristävistä ja syrjivistä rakenteista. Kun arvioidaan taloutta sukupuoli- tai tasa-arvonäkökulmasta, onkin otettava huomioon sekä markkinalähtöiset tuotannolliset että kotitalouksiin liittyvät tehtävät ja niiden jakautuminen yhteiskunnassa.

Epätasa-arvo on taloudellisesti kannattamatonta

Sukupuolten epätasa-arvo vaikuttaa kauppasuhteisiin, koska se ohjaa resurssien allokointia ja suhteellisten etujen muodostumista.²⁰ Kuten edellä on todettu, epätasa-arvo voi olla jopa vientikilpailukyvyn lähde, koska työtehtävien tiukka erottelu yleensä pitää naisten palkat keinotekoisena alhaisina ja globaalit arvoketjut hyödyntävät tilannetta käyttäen naistyövoimaa halpojen, mutta yleensä korkeatasoisten tuotteiden valmistukseen vientiä varten. Epätasa-arvolla on negatiivinen vaikutus taitojen kehitykseen ja innovaatioon, ja siten se voi johtaa sekä kansallisella että yritystasolla huonompiin mahdollisuuksiin hyödyntää arvoketjujen tuomia hyötyjä.²¹ On

18 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 254.

19 Cecilia Ng & Swasti Mitter (eds.), 2005, s. 93-106.

20 Fontana, 2009.

21 Staritz & Reis, 2013.

esimerkiksi pystytty osoittamaan, että lannoitteen ja muiden maatalouden tuotantontekijöiden saatavuuden tasa-arvoistaminen lisäsi maissin tuotantoa 11-16% Malawissa ja 17% Ghanassa.²²

Maailmanpankin mukaan useat viimeaikaiset tutkimukset osoittavat, että sukupuolten epätasa-arvo on tullut kalliimmaksi yhä useammalle maalle avoimen kaupan maailmassa. Sukupuolten epätasa-arvo vähentää maiden kansainvälistä kilpailukykyä erityisesti, mikäli maa erikoistuu sellaisten tuotteiden ja palvelujen tuottamiseen, joiden tuotantoon sekä naiset että miehet ovat yhtä sopivia. Naistyövoimavaltaiset teollisuudenalat kasvavat paremmin maissa, joissa naiset ovat tasa-arvoisempia miesten kanssa. Toisaalta runsaasti naisia työvoimana käyttävien teollisuudenalojen maat ovat muuttuneet tasa-arvoisemmiksi. Väestön vanhentuessa erityisesti teollisuusmaissa ja nousevissa talouksissa naisten työvoima voi osoittautua kansantalouden ”pelastajaksi”. Globaalissa kilpailussa sellaiset maat, jotka vähentävät sukupuolten välistä epätasa-arvoa erityisesti toisen ja kolmannen asteen koulutuksessa ja osallistumisessa talouselämään, ovat etulyöntiasemassa sellaisiin maihin nähden, jotka viivytävät tasa-arvon parantamista.²³

Globalisaatio ja arvoketjut tasa-arvon edistäjinä kehitysmaissa ... vai kapuloina tasa-arvon rattaissa?

Globalisaation²⁴ ns. toista aaltoa sävyttää tekstiiliteollisuuden ja elektroniikkateollisuuden (myöhemmin informaatioteknologian) valmistuksen siirtyminen teollisuusmaista kehitysmaihiin. Suurin osa näistä töistä oli manuaalista suoritettavaa työtä, ja erityisesti sellaiset maat pärjäsivät kilpailussa, joilla oli tarjota paljon vähän koulutettua työvoimaa tehtaisiin. Tämä maantieteellinen tuotantopaikan siirtyminen kehitysmaihiin lisäsi naisten työllisyyttä valmistusteollisuudessa erityisesti Aasiassa ja Keski-Amerikassa. Luvut Korean Tasavallan osalta kertovat, että naisten työllisyys valmistusteollisuudessa kasvoi kuudesta prosentista vuonna 1970 aina 30%:in 1980- ja 90-luvulle tultaessa. Vastaava luku vuodelle 2007 oli kuitenkin 14%,²⁵ mikä mahdollisesti kertoo uudesta työn luonteen muuttumisesta ja manuaalisen työn suorittajien tarpeen vähenemisestä.

Viimeisen 15 vuoden aikana tapahtunut uusi rakennemuutos informaatio- ja kommunikaatioteknologian laajan käyttöönoton myötä johtikin yleisesti ottaen työllisyyden siirtymiseen valmistusteollisuudesta palveluihin myös kehitysmaissa. Globalisaation myötätuuli naisille vaikutti myös osittain muuttuneen: kun teknologia kehittyi, vähän koulutettujen naisten tilalle kevyeen valmistusteollisuuden palkattiin miehiä. Esimerkki Malesiasta osoittaa tämän trendin: globalisaation toisen aallon alkuvuosina 80% valmistusteollisuuden työntekijöistä oli naisia, kun taas vuoteen 1987 mennessä luku oli pudonnut 67%:in ja on sen jälkeen laskenut tasaisesti. Edellä esitetty esimerkki Korean Tasavallasta kertoo mahdollisesti samasta ilmiöstä. Myös Latinalaisessa Amerikassa nähtiin sama trendi erityisesti elektroniikkateollisuudessa: vähän koulutetut naiset menettivät työpaikkojaan automatisoinnin yhteydessä. Tämän selvityksen elektroniikkateollisuutta käsittelevä kappale vahvistaa tapausesimerkkien kautta saman trendin Filippiineillä ja globaalisti. Kun samaan aikaan katsotaan naisten yleistä työllistymiskehitystä kehitysmaissa UNCTADin tilastojen valossa (Liite: Kaavio 1), huomataan, että naisten työllisyys

22 World Development Report 2012, s. 237.

23 *Ibid*, s. 4-5.

24 Vaikka globalisaation sinällään voidaan katsoa olevan ainakin viimeisen 150 vuoden aikana kehittynyt ilmiö, ja useassa mielessä vielä paljon kauemmaksi taaksepäin ulottuva trendi, tässä selvityksessä viitataan globalisaation toiseen aaltoon (toisen maailmansodan jälkeisestä ajasta 1980-luvulle) sekä kolmanteen aaltoon (1980-luvulta eteenpäin). Lisää globalisaatiosta mm. Maailmanpankin sivuilta: <http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/global/chapter12.html>.

25 World Development Report 2012.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

absoluutisissa luvuissa on huomattavasti kasvanut vuosien 1980–2013 aikana kehitysmaissa (ja myös maailmanlaajuisesti). Kun tarkastellaan naisten osuutta kokonaistyövoimasta kehitysmaissa, huomataan kuitenkin, että naiset muodostivat 36.5%:n osuuden kokonaistyövoimasta vuonna 1980, osuuden noustessa 38.5%:in vuoteen 2000 tultaessa ja laskiessa hieman 38.3%:in vuonna 2013. Näin ollen naisten osuus työvoimasta on pysynyt suurin piirtein samalla tasolla kehitysmaissa vuosien 2000–2013 akselilla.

Informaatio- ja kommunikaatioteknologian käyttöönotto loi uusia palvelualojen työpaikkoja juuri naisille esimerkiksi pankki- ja vakuutus-, sekä julkaisu- ja painatusaloilla. Näihin töihin tarvittiin kuitenkin erilaisia taitoja kuin kevyen valmistusteollisuuden töihin, minkä vuoksi globalisaation kolmas aalto hyödytti eri koulutustaustan omaavia (korkeammin koulutettuja) naisia. Maailmanpankin mukaan naisten työllisyystietojenkäsittelyn alalla oli aluksi korkeinta Barbadosilla, Jamaikalla sekä Filippiineillä, kun taas myöhemmin ICT-töitä kehittyi ohjelmistoteollisuuteen ja Call Centereihin, ja klusterit keskittyivät Malesiaan ja Intiaan. Vientiteollisuus kaiken kaikkiaan naisistui entisestään.

Myös maatalouden luonne on viime vuosikymmenien aikana osittain muuttunut perinteisestä moderniin maataloustuotantoon. Naisten työllisyyden kannalta maatalouden muutoksien tuomat vaikutukset ovat kuitenkin kahdensuuntaisia. Perinteinen maataloustuotteiden vienti toi työpaikkoja erityisesti miehille. Tämä johtuu erityisesti siitä, että naiset eivät useinkaan viljele kaupallisia viljelykasveja. Tähän vaikuttaa naisten yleisesti heikommat maanomistusoikeudet, rajoitettu pääsy tuotannontekijöihin ja konfliktit siitä, tuleeko viljely omaan käyttöön vai vientiin.²⁶ Toisaalta miehet siirtyvät naisten viljelemiin kasveihin sitä mukaa, kun niistä tulee kaupallisesti kannattavampia, ja 'ajavat' naiset pois näiden kasvien viljelystä. Naisten kannalta mielenkiintoiseksi on kuitenkin noussut vientiin suuntautunut moderni, korkean arvonlisän maataloustuotanto, johon myös HeVi-sektori kuuluu. Modernin maatalouden vaikutukset naisten työllisyyteen ja tasa-arvoon vaihtelevat kuitenkin maittain ja tuotteittain. Maailmanpankin mukaan esimerkiksi Chilen ja Etelä-Afrikan osalta naisten uudet työpaikat olivat pääasiassa väliaikaisia ja kausiluonteisia, kun taas Kolumbiassa ja Keniassa naiset palkattiin yleensä vakituisiksi työntekijöiksi kukkien tuotantoon.²⁷

Naisten työllisyyden kasvu on kiistatta tuonut parannuksia naisten asemaan kehitysmaiden yhteiskunnissa erityisesti naisten lisääntyneen taloudellisen itsenäisyyden myötä. Kansainvälisen kaupan kasvun tuloksena lisääntynyt naisten formaalin sektorin palkkatyö on tutkimusten mukaan kasvattanut naisten itsetuntoa ja määrätietoisuutta, ja johtanut parannuksiin naisten asemassa kotitalouksissa. Tehdastyö on mahdollistanut naisille ainakin osittaisen ulospääsyn perheen kontrollista sekä joissain tapauksissa mm. parisuhdeväkivallasta. Naiset ovat myös saaneet taloudellista itsenäisyyttä ja mahdollisuuden laajentaa henkilökohtaista päätösvaltaansa ja yksinkertaisesti itse päättää omasta elämästään enenevässä määrin. Näin ollen lisääntynyt kansainvälinen kauppa vaikuttaa luoneen edellytyksiä tasa-arvokehitykselle.

Pelkästään naisten työpaikkojen kasvanut määrä ei kuitenkaan vielä kerro todellisesta tasa-arvon lisääntymisestä globaaleissa arvoketjuissa. Merkitystä on muiden muassa sillä, miten tasa-arvo toteutuu työhönotossa, etenemisessä, palkkauksessa, työoloissa, työelämän ja perhe-elämän yhdistämisessä jne., ja miten joustava yhteiskunta on sosiaalisilta normeiltaan hyväksymään naiset tasa-arvoisina yksilöinä työelämässä ja yhteiskunnassa. Sosiaaliset normit ovat tähän saakka usein rajoittaneet naisten kykyä kontrolloida ansaitsemiaan tuloja, ja palkkatyö kuormittaa naisia kotitaloustyön lisäksi, jonka katsotaan olevan naisten pääasiallinen vastuu. Näin naiset joutuvat

26 ODI, 2009a.

27 World Development Report, 2012.

joustamaan vapaa-ajastaan ja levosta, mikäli haluavat käydä töissä. Työn sukupuoleen perustuvan erottelun myötä naiset ovat myös usein joutuneet matalapalkkaisiin ja matalan tuottavuuden tehtäviin vientiin suuntautuneessa tuotannossa, ja kärsivät huonoista työolosuhteista ja vähäisistä etenemismahdollisuuksista.²⁸

Työolot vientiteollisuudessa ovat tästä huolimatta yleisellä tasolla usein paremmat kuin paikallisissa yrityksissä. Monikansalliset yritykset ja vientiyritykset pystyvät usein maksamaan paikallisiin yrityksiin verrattuna korkeampia palkkoja työntekijöilleen. Kansainvälisten yritysten työntekijöihin saatetaan myös soveltaa työlainsäädäntöä tehokkaammin ja on todennäköisempää, että työntekijät kuuluvat ammattiliittoihin. Usein monikansalliset yritykset ovat myös paljon 'valvovamman silmän alla' kuin maiden kotimainen teollisuus – kansainvälinen yhteisö, kuluttaja- ja kansalaisjärjestöt sekä yksityiset kuluttajat seuraavat näiden yritysten toimia tarkasti ja tuovat painetta työntekijöiden parempaan kohteluun. Tämän johdosta naisten palkat ovat usein korkeampia ja sukupuolierot palkkauksessa pienempiä vientiteollisuudessa kuin muilla sektoreilla, ja tämä saattaa tuoda painetta kohentaa sukupuolten tasa-arvoa myös kotimaan markkinoille tähtäävässä teollisuudessa.

Kiinassa naistyöntekijät nauttivat korkeampaa palkkaa uusilla vientiteollisuuden sektoreilla kuin perinteisessä valtion teollisuudessa. Bangladeshissa ja Marokossa puolestaan naisten palkkasyrjintä on vähäisempää vientiteollisuudessa kuin muilla teollisuuden sektoreilla. Kambodzassa, El Salvadorissa ja Indonesiassa vientiin suuntautuvan (naisvaltaisen) tekstiili- ja vaatetusteollisuuden palkkaus- ja työolot ovat samanlaiset tai paremmat kuin keskimääräisesti ko. kansantalouksissa. Tilastollisesti vaikuttaa siltä, että avoimempi kauppa korreloi positiivisesti naisten parempien taloudellisten oikeuksien sekä vähäisemmän pakkotyön esiintyvyyden kanssa.²⁹ Huolimatta positiivisesta kehityksestä on kuitenkin huomioitava, että tämä 'hyvä' vientiteollisuus ei silti vaikuta kohtelevan naisia ja miehiä **tasa-arvoisesti**, vaikka esimerkiksi sukupuolien palkkauserot ovat **vähäisempiä** siellä kuin puhtaasti kotimaisessa teollisuudessa. Tässä yhteydessä on toki muistettava myös, ettei tasa-arvo työelämässä ole täysin toteutunut vielä teollisuusmaissakaan, mikä viittaa siihen, että lisääntynyt kauppa yksinään ei pysty kokonaan poistamaan tasa-arvo-ongelmia.

Todisteita on myös siitä, että kaupan avoimuus ei ole vähentänyt sukupuolten palkkauseroja, tai että positiivista kehitystä on ollut, mutta se on ollut tilapäistä. Maailmanpankin mukaan avoimempi talous jopa kasvatti sukupuolten välisiä palkkauseroja Korean Tasavallassa, ja Meksikon ja Hondurasin erityistalousalueiden palkkatason ero kotimaiseen teollisuuteen nähden on pienentynyt alkuperäisestä tilanteesta. Tosin tähän voi vaikuttaa sekin, että erityistalousalueiden korkeammat palkat ovat hilanneet perässään myös kotimaisen teollisuuden palkkoja ylöspäin. Maailmanpankin tutkimus osoittaa kuitenkin, että joissakin tapauksissa alhaiset palkat ja huonot työolot ovat osa laajempaa kulujen minimoimiseen tähtäävää strategiaa. Tutkimus nostaa esiin erityisesti alihankintasopimuksin paikallisille yrityksille työtä tekevät, usein informaalien talouden työntekijät. Naisten osuuden ollessa korkea informaalissa taloudessa, nämä sopimussuhteet voivat olla erityisen vahingollisia juuri naisille. Maailmanpankki mainitsee esimerkkeinä Intiassa, Pakistanissa, Filippiineillä, Sri Lankassa ja Thaimaassa työskentelevät alihankkijat, jotka kärsivät huonosta työpaikkaturvasta, huonoista eduista (tai siitä, ettei etuja ole), sekä siitä, ettei heillä ole mahdollisuutta organisoitua ammattiliitoiksi ja edistää oikeuksiaan. Toisaalta on huomionarvoista, että naiset joutuvat usein vastaanottamaan tällaista työtä sen vuoksi, että se sopii yhteen perhettä

28 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 247-249.

29 *Ibid.*

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

koskevien vastuiden ja sosiaalisten normien kanssa.³⁰

Kuten edellä on jo käynyt ilmi, naiset eivät luonnollisestikaan ole homogeeni ryhmä huolimatta siitä, että sukupuoli osaltaan lokeroi ihmisiä ja sukupuoli-identiteetti³¹ on siinä mielessä keskeinen sosioekonomisen identiteetin kannalta. Sukupuoli-identiteetti vaikuttaa kuitenkin yhdessä muiden sosioekonomisten muuttujien, kuten iän, yhteiskunnallisen aseman, tuloluokan, koulutus- ja taitotason, kansallisuuden ja etnisen taustan, kanssa. Näin ollen tietyt vaikeudet yhteiskunnassa ovat yhteisiä kaikille naisille, mutta se vaihtelee, missä määrin ne vaikuttavat eri sosioekonomisia ryhmiä edustaviin naisiin. Siten ainakin globalisaation kolmannen aallon (1980→) voittajia vaikuttavat olevan (tietyn) koulutuksen saaneet naiset, kun taas toinen (1950→1980) aalto toi mahdollisuuksia erityisesti kouluttamattomalle väestölle.

Edellä esitetyn perusteella voidaan vetää yleisen tason johtopäätös siitä, että kansainvälinen kauppa on lisännyt kehitysmaiden naisten työmahdollisuuksia vientiin suuntautuneilla sektoreilla ja globaaleissa arvoketjuissa, vaikka naiset ovatkin keskittyneet tietyille sektoreille ja tiettyihin ammattiryhmiin. Halvan ja joustavan työvoiman kysyntä vientiteollisuudessa on usein johtanut alhaisiin palkkoihin ja huonoihin työoloihin 'naisten töissä', mutta tästä huolimatta työolot kansainväliseen kauppaan liittyvillä aloilla ovat yleensä paremmat kuin muissa mahdollisissa työpaikoissa tai ko. naisten edellisissä työpaikoissa. Usein ne ovat myös ensimmäinen ja ainut mahdollisuus monille naisille päästä kiinni formaalin sektorin töihin ja ansaita rahaa. Naisten taloudellisen itsenäisyyden vaikutukset heijastuvat vuorostaan koteihin, joissa naisten arvostus ja sananvalta kasvavat taloudellisen itsenäisyyden myötä.

Naisten työllistymisen kääntöpuoli on se, ettei naisten työtaakka kotona useinkaan merkittävästi kevene kodin ulkopuolisiin töihin mentäessä, vaan naiset hoitavat sekä palkkatyön että kotityöt – toki riippuen siitä, onko kotona tarjolla työvoimaa taloustöihin. Toisaalta on myös esitetty, että naistyövoiman käyttö perustuisi joissakin tapauksissa naisten alistaiseen asemaan yhteiskunnassa, mikä asettaakin kyseenalaiseksi naistyövoiman käytön pysyvyyden ja kasvun pitkällä aikavälillä. Ensiksi on todettava, että naisistumiskehitys on kestänyt jo vuosikymmeniä voimistuen 1970-luvulta näihin päiviin. Teollisuusmaissa naisten työllisyys on yleensä korkealla tasolla, ja näin ollen yhteiskunnallinen kehitys vaikuttanee myös naisten palkkaamiseen liittyviin syihin. Kehitysmaissa on kuitenkin havaittu työvoiman ”uusi” miesvaltaistuminen, mikä on liitetty teollisuuden arvonlisäykseen, sukupuolten palkkakuilun pienenemiseen, suhdannevaihteluihin (talouden taantumiin), sekä tilastolliseen harhaan, kun tuotantoa on ulkoistettu informaaliin talouteen ja kotona tehtävään työhön, joka on lähinnä naisten suorittamaa, muttei näy tilastoissa.³²

Mistä erot johtuvat?

Nopeatahtinen ja muutoskeskeinen globalisaatio vaatii tehokasta sopeutumiskykyä. Yllä esitetystä käy ilmi, että vaikka sosiaalinen sukupuoli usein ilmenee taakkana naisille, toiset pystyvät hyötymään globalisaation tuomista mahdollisuuksista toisten jäädessä sen jalkoihin. Sosiaaliseen sukupuoleen ja kehitykseen fokusoitunut tutkimus³³ esittää, että naiset, jotka ovat jumittuneet perinteisten sukupuoliroolien (rajoittunut itsenäisyys, rajoitettu aika, rajoitettu pääsy tuotannontekijöihin, jne.) ja globalisaation ”voimien” väliseen risteyskohtaan, ovat vaarassa tippua syvemmälle

30 *Ibid.*

31 Suomen kielessä ei ole suoranaista vastinetta sanalle *Gender*, ks. määritelmä kohdasta Lukijalle.

32 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 266-268.

33 The World Development Report, 2012; Staritz & Reis, 2013.

sukupuoliroolien luomaan kuiluun kuin miehet ja naiset, jotka ovat pystyneet hyödyntämään kaupan avoimuutta, teknologista muutosta ja informaation laajaa saatavuutta.

Mainittuja perinteisiin sukupuolirooleihin perustuvia rajoitteita on tutkimuksissa esitetty useita:

Sukupuolien väliset koulutuserot ovat rajoittaneet naisten hyötymistä uusista työmahdollisuuksista. Naisten yleisesti huono koulutustaso vaikuttaa siihen, ettei heillä usein ole tarvittavia taitoja ja teknisiä tietoja esimerkiksi maatalous- tai muuhun yrittämiseen. Muiden muassa tietotekniikan ja eri teknisten alueiden ja kielten osaamista vaativat korkean ammattitaidon työt ovat usein kouluttamattomien naisten saavuttamattomissa. Sama pätee miehiin, mutta toistaiseksi kehitysmaiden miehet/pojat vaikuttavat hyötyneen/hyötyvän koulutuksesta enemmän kuin naiset/tytöt. ICT-taidot vaikuttavat olevan erityisen merkittävä tekijä globalisaatiossa pärjäämiselle, koska ICT on yksi keskeinen teknologisen kehityksen liikkeellepaneva voima ja työllisyyden odotetaan kasvavan edelleen ICT:n parissa. Toisaalta naiset ovat kuitenkin nopeasti kuroneet kiinni sukupuolten välistä eroa ensimmäisen ja toisen asteen koulutuksessa, ja yhä enenevässä määrin ei näin ollen voida puhua naisten kouluttamattomuudesta syynä segmenttaatioon. Työelämässä naiset kuitenkin jäävät usein paitsi yrityksen sisäisestä koulutuksesta, joka voisi mahdollistaa naisten etenemisen korkeamman arvonlisän tehtäviin. Vaikuttaa siis siltä, että merkittävämpi syy naisten syrjintään työmarkkinoilla ovat **sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät**,³⁴ jotka vaikuttavat ammattillisen lisäkoulutuksen saamiseen ja sitä kautta työmahdollisuuksiin. Kansainvälistymiskehitys sekä naisten kasvava koulutustaso ja työkokemus ovat kuitenkin omiaan asettamaan paineita näiden (naisille kielteisten) sosiaalisten normien vähentämiseksi.

Perinteisiin käsityksiin perustuvat sukupuolten erot perheeseen ja kotitalouteen liittyvässä vastuunkannossa voivat estää naisia tarttumasta uusiin työmahdollisuuksiin, mikäli kotitaloudessa ei ole toista henkilöä (naista), joka voisi ottaa perheen ja kotitalouden hoidon vastuulleen. Erityisen hankalaa naisille on ottaa vastaan työtä isoilla maataloilla ja yleisesti formaalissa taloudessa, jossa aikataulut eivät useinkaan joustu ja pitkät työpäivät ovat normi. Useat tutkimukset osoittavat, että toisten (perheen) naisten vastuunotto kotitaloudesta on ratkaiseva tekijä siinä, pystyykö nainen hyödyntämään uusia kansainvälisen kaupan tuomia työmahdollisuuksia. Tämä löydös perustuu ainakin Ecuadorin leikkokukkateollisuuden, Guatemalan erityistalousalueiden ja Kenian modernin maatalouden parissa tehtyihin tutkimuksiin.³⁵ Lisäksi työssä käyvät naiset hoitavat edelleen ainakin osan naisten pääasiallisesti vastuualueeksi katsotuista kotitöistä, mikä jättää naisille usein vain vähän aikaa lepoon ja harrastuksiin. Usein kansalliset politiikat perustuvat perinteisiin käsityksiin ja siten tukevat niitä.

Kotitaloustöihin työssäkäyvien perheenäitien sijaan jäävät naiset ovat yleensä isoäitejä tai vanhempia tyttäriä, ja heidän työoloistaan ei ole juurikaan tutkimusta. Kyseeseen saattavat tulla myös kaukaisemmat sukulaiset. Tässä yhteydessä on muistettava, että yleisesti ottaen kehitysmaissa käytettävien kotitaloustyöntekijöiden (*domestic workers, kansanomaisesti: maids*) työolot kodeissa voivat olla hyvinkin huonot. ILO:n mukaan kotitaloustyöntekijät joutuvat usein ihmisoikeusloukkausten kohteeksi työssään. He tekevät yleensä äärimmäisen pitkiä työpäiviä, heille maksetaan vähän, eikä heillä ole juurikaan sosiaaliturvaa. Myös esimerkiksi kotitaloustyöntekijöiden seksuaalinen hyväksikäyttö on yleistä, ja lapsityövoimaa ja jopa ihmiskauppaa esiintyy.³⁶ ILO hyväksyi vuonna 2011 uuden kotitaloustyöntekijöiden työoloja koskevan yleissopimuksen,³⁷ jossa

34 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 252.

35 World Development Report, 2012.

36 <http://www.ilo.org/global/topics/domestic-workers/lang-en/index.htm>, 29.5.2013.

37 C189 - Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189).

pyritään luomaan perusturvaa työoloihin.

Naisten yleisesti heikompi maanomistusoikeus kehitysmaissa ja vaikeudet saada käyttöönsä tuotantotehtäviä hankaloittavat lisäksi heidän hyötymistään kaupan avoimuudesta. Maailmanpankin Maailman Kehitysraportti 2012 antaa esimerkin Afrikasta, jossa tilanne on huomattavan vääristynyt: Senegalissa vain yksi 59:stä viettiin tarkoitetun tarhapavun viljelijästä on nainen, ja Kenian Merussa yli 90% vientisopimuksista myönnetään kotitalouksien miehille. Näidenkin rajoitteiden pohjalla ovat **sosiaaliset normit ja perinteinen käsitys** naisten alisteisesta asemasta, sekä tarpeesta naisten suojeluun ja holhoamiseen.

Kuten edellä on nähty, naisten roolia talouselämässä ja yhteiskunnassa koskevat konservatiiviset **sosiaaliset normit** vaikeuttavat suhteettomasti naisten osallistumista työelämään ja vaikuttavat olevan merkittävin taustatekijä ja syy siihen, miksi naisten asema jatkuu alisteisena yhteiskunnassa kautta maailman. Tällaiset sosiaaliset normit perustuvat rajoitukset voivat koskea esimerkiksi naisten teknologian käyttöä (ml. ICT) sekä informaation saatavuutta. Kotona miehet usein päättävät perheen radion, kännykän tai television käytöstä. Työssä miehet saattavat päättää, ettei naisten kuulu opetella esimerkiksi tietokoneen tai kyntökoneen käyttöä. Mikäli naiset pääsevät osallisiksi teknologiaohjelmiin, miehet saattavat ottaa heidän paikkansa, mikäli ohjelma osoittautuu hyödylliseksi.³⁸ Informaatio- ja kommunikaatioteknologian saatavuutta voi vaikeuttaa myös maantieteellinen sijainti sekä esimerkiksi Internet-kahviloiden sijainti – naiset eivät voi mennä joka paikkaan, varsinkaan alueille, joita ei katsota 'turvallisiksi'. Tietyissä kulttuureissa naiset eivät myöskään voi mennä samaan paikkaan miesten kanssa. Työelämässä myös miesvaltaiset ammattiliitot ovat ajoittain pyrkineet sulkemaan naiset pois formaalin talouden piiristä olemassa olevien miesten työpaikkojen ja miesten taloudellisen ylivoiman säilyttämiseksi.³⁹

Hyvin huolestuttavaa on huomata erityisesti se, että vanhat sukupuoliroolit ovat niin pinttyneitä, että ne ajan mittaan vaikuttavat tainnuttavan myös globalisaation positiivisia voimia. Tutkimusten mukaan vanhat työn segregaatian mallit voivat nopeasti ilmestyä myös uusille teollisuudenaloille ja töihin, vaikka aluksi vaikuttaisi siltä, että niistä olisi päästy eroon. Maailmanpankin mukaan naisten (negatiivinen) erottelu vaikuttaa kasvavan viestiyhteyksissä sitä mukaa, kun ne kasvattavat lisäarvoaan ja kouluttavat työvoimaansa uusiin haasteisiin.⁴⁰

Lyhyesti vaikutuksista teollisuusmaissa

Globalisaatio on tuonut muutoksia luonnollisesti myös teollisuusmaiden työntekijöille. Yleistäen voidaan sanoa, että se on hyödyttänyt koulutettua työvoimaa vähän koulutetun työvoiman kustannuksella, kun koulutetun työvoiman kysyntä on kasvanut. Maailmanpankin mukaan tämä on johtanut merkittävämpään palkkaepätasa-arvoon USA:ssa ja kouluttamattoman työvoiman kasvavaan työttömyyteen Euroopassa, jossa pelivara palkkojen alennukseen on vähäinen työlainsäädännön puitteissa. Maailmanpankin mukaan teollisuusmaissa tämä rakennemuutos vaikutti enemmän miehiin kuin naisiin, koska miehet olivat keskittyneet sellaisille sektoreille ja sellaisiin ammatteihin, joihin ulkomainen kilpailu ja tuotannon siirtyminen eniten vaikuttivat. Toisaalta keskitason ja korkean koulutustason työpaikkojen siirtyessä pois teollisuusmaista ja ulkomaisen omistuksen lisääntyessä työllisyysturvaa raportoidaan vähentyneen. Britanniassa korkean ulkomaisen omistuksen sektoreilla työntekijät kertovat usein suuremmasta taloudellisesta

38 World Development Report, 2012, s. 83.

39 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 253.

40 World Development Report, 2012.

epävarmuudesta. Teollisuusmaissa tammärakennemuutos on osaltaan vaikuttanut käsitykseen miehistä perheen pääasiallisina tulonhankkijoina, kun naiset ovat saaneet parempia työmahdollisuuksia ja työt ovat massiivisesti vähentyneet miesvaltaisilla sektoreilla. Maailmanpankin mukaan tällä on ollut vaikutusta perheiden sisäiseen voimatasapainoon ja sitä kautta osittain myös kotivelvoitteiden tasapuolisempaan jakautumiseen.

Seuraavissa kappaleissa keskitytään globaalien arvoketjujen tasa-arvonäkökohtiin kehitysmaissa syventäen analyysia valituilla sektoreilla ja pyrkien löytämään esimerkkejä ja parhaita käytäntöjä siitä, miten tasa-arvo-ongelmia on lähestytty menestyksekkäästi näillä teollisuudenaloilla. Sektorikohtaisen taustan ymmärtämiseksi ja tasa-arvokysymysten asettamiseksi oikeaan kontekstiin jokaisesta sektorista esitellään lyhyesti kyseisen globaalien arvoketjun rakenne tällä hetkellä, sekä sektorin kehittyminen lähihistoriasta tähän päivään EU-maiden ja kehitysmaiden kannalta.

2.0 Globaalit arvoketjut ja tasa-arvo tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa

2.1 Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden globaalien arvoketjujen rakenne

Tekstiili- ja vaatetusteollisuus sekä jäljempänä käsiteltävä elektroniikkateollisuus kuuluvat kauppapolitiikan näkökulmasta teollisuustuotteiden kategoriaan. WTO:n teollisuustuoteneuvotteluissa (Non-Agricultural Market Access Negotiations, NAMA) pyritään tullien asteittaiseen alentamiseen sekä kaupankäynnin läpinäkyvyyden lisäämiseen sitä kautta, että WTO-jäsenmaat sitovat tullitariffinsa tietyille sovitulle tasolle, jonka yli tariffeja ei voi laillisesti nostaa. Tulleja pyritään alentamaan neuvottelemalla monenkeskisesti tullinalennuskaavasta, jota käytettäisiin maailmanlaajuisesti WTO-jäsenmaissa uusien sitoumusten laskemiseen. Tämän lisäksi pyritään tehokkaampiin tullinalennuksiin tietyjä aloja koskevien sektorisopimusten kautta, ja neuvotellaan kaupan vapauttamisesta tarjous-vastatarjous –menettelyn kautta. Kehitysmaille on sovittu kaupan vapauttamista koskevista huojennuksista. Lisäksi NAMA-neuvotteluissa pyritään identifioimaan, luokittelemaan ja tutkimaan teknisiä kaupanesteitä, sekä poistamaan niitä yleisellä tasolla. Bilateraali- ja sektoritasolla keskitytään myös teknisten kaupanesteiden poistamiseen.

Tekstiili- ja vaatetusteollisuus on ollut kansainvälisesti erityissäätelyn kohteena ja viime vuosikymmenten rakennemuutos alalla on ollut huomattavaa. Sektori on hyvin naisvaltainen teollisuudenala, minkä vuoksi oletusarvona on, että tämän sektorin muutoksilla on ollut erityistä vaikutusta naisten asemaan sekä kansallisesti että kansainvälisesti. WTO:n tekstiili- ja vaatetusteollisuutta koskeva sopimus (The Agreement on Textiles and Clothing (ATC)) sekä sopimuksen alaiset rajoitteet päättyivät vuonna 2005, ja näin ollen tekstiili- ja vaatetusteollisuutta käsitellään nyt yleisten WTO-sääntöjen puitteissa. Ennen sopimuksen voimaantuloa vuonna 1995 suuri osa kehitysmaiden tekstiili- ja vaatetusviennistä teollisuusmaihin oli kiintiöitytettyä ja sitä säänneltiin yleisten GATT-sääntöjen ulkopuolella (*Multi-Fibre Arrangement (MFA), 1974–1994*).

Vaatetusteollisuuden tuotantoketjut ovat ostajalähtöisiä, ja niissä alihankkijoiden ja globaalien lopputuotteiden ostajien voimasuhteet ovat asymmetriassa. Ostajayritykset (brändinomistajat) päättävät, mitä tuotetaan ja missä, sekä kuka tuottaa ja mihin hintaan. Yleensä nämä johtoyritykset ulkoistavat tuotantonsa sopimusvalmistajilleen kehitysmaissa ympäri maailman, koska ne tarjoavat kilpailukykyisemmät tuotantokustannukset. Johtoyrityksiä ovat jakelijat ja brändinomistajat, ja niiden pääkonttori sijaitsee yleensä johtavilla markkinoilla: Euroopassa, Japanissa ja USA:ssa. Nämä yritykset tekevät yleensä eniten arvonn lisää tuovan osan arvoketjujen työstä – tuotteiden suunnittelun, brändin kehittämisen ja markkinoinnin – ja, kuten sanottu, ne yleensä ulkoistavat tuotantonsa. Muiden globaalien teollisuudenalojen tavoin vaatetusteollisuus koordinoi alihankkijoidensa toimintaa kansainvälisin yksityisin standardein. Yritykset seuraavat alihankkijoidensa tuottavuutta, toimitustehokkuutta, laatua ja hintaa säännöllisesti. Tekstiilisektorin tuotantoketjut ovat samansuuntaisia, mutteivät yhtä laajalle levittäytyneitä kuin vaatetusteollisuuden. Tämä johtuu erityisesti siitä, että tuotantoon tarvitaan merkittäviä koneistoinvestointeja sekä siitä, ettei sektori ole yhtä työvoimavaltainen kuin vaatetusteollisuus. Ulkoistamistrendi tekstiiliteollisuudessa on

siksi vähäisempi.

Globaalien johtoyritysten ottaessa käyttöön kansainvälisen tuotannon hajauttamisen 1970-luvulta lähtien tuotannosta tuli kehitysmaiden *niche*. Tuotantoa kuitenkin ohjasi joukko sääntöjä ja kiintiöitä vuodesta 1962 aina vuoteen 2005, jolloin tekstiilien kauppa vapautettiin kokonaisuudessaan WTO-tasolla, kuten edellä on selvitetty. Teollisuusmaat asettivat näitä rajoitteita suojellakseen kotimaista teollisuutta halvalta tuonnilta. Useat kehitysmaat – ja erityisesti vähiten kehittyneet maat – hyötyivät tästä puitekehiksestä, jonka turvin ne pystyivät viemään tulleita tuotteita teollisuusmaiden markkinoille ja siten suojelemaan oman teollisuutensa kehitystä erityisesti Kiinan kehittyvältä ja kilpailukykyiseltä tuonnilta.⁴¹ Vuoden 2011 kansainvälisten kauppatilastojen mukaan Aasian osuus maailman tekstiiliviennistä on tällä hetkellä 57.7%, Euroopan seurattessa perässä 30.4%:n osuudella maailman tekstiiliviennistä ja Pohjois-Amerikan ollessa kauempana 6.1%:ssa. Vaatetusviennissä Aasian osuus maailmanlaajuisesta vaatteiden viennistä oli 56.9% vuonna 2011, Euroopan osuuden laskiessa hieman vuodesta 2005 aina 32.5%:n osuuteen, ja Etelä- ja Keski-Amerikan osuuden ollessa 3.7%. Suurin osa EU:n viennistä sekä tekstiileissä että vaatteissa suuntautuu toisiin EU:n jäsenmaihiin.⁴²

Kuva 1: Tuotanto ja jakelu tekstiili- ja vaatetusarvoketjuissa (yksinkertaistettu ja mukailtu)

Lähde: WTO/OECD/IDE-JETRO (2013)

2.2 Tekstiili- ja vaatetusteollisuus EU-maissa

Vuonna 2010 EU-27-maissa toimi yhteensä noin 62,000 tekstiilintuotantoyritystä työllistäen noin 662,500 henkilöä. Sektorin tuottama arvonlisä samana vuonna oli 22 miljardia euroa (1.4% kokonaisvalmistuksen arvonlisästä). Tekstiiliteollisuuden merkittävin maa EU:ssa arvonlisän kannalta vuonna 2010 oli Italia, jota seurasivat Saksa, Ranska ja Britannia. Toisaalta tekstiilituotannon suhteellinen merkitys oli ko. vuonna suurin Portugalissa.⁴³ Vaatetusteollisuuden parissa toimi puolestaan 129,400 EU-maihin sijoittunutta yritystä vuonna 2010. Yritykset työllistivät samana vuonna noin 1.06 miljoonaa henkilöä, vastaten 3.5% valmistusteollisuuden työvoimasta. Yritykset tuottivat 19,2 miljardia euroa arvonlisää (1.2% kokonaisvalmistuksen arvonlisästä). Italia on EU-maista suurin arvonlisän näkökulmasta myös vaatetusteollisuudessa, ja merkittäviksi nousevat lisäksi Saksa, Ranska, Italia ja Britannia. Sekä tekstiili- että vaatetussektoria EU:ssa leimaa alhainen työvoiman tuottavuus.⁴⁴

41 Gereffi, Fernandez-Stark & Psilos, 2011, s. 79-80.

42 WTO International Trade Statistics 2011.

43 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Manufacture_of_textiles_statistics_-_NACE_Rev_2 (18.5.2013).

44 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Manufacture_of_wearing_apparel_statistics_-_

Eurooppalaisen tekstiili- ja vaatetusteollisuuden tuotantoketju on muuttanut muotoaan merkittävästi viime vuosikymmeninä. Viimeaikaiset trendit osoittavat, että eurooppalainen tekstiili- ja vaatetusteollisuus on keskittynyt tutkimukseen ja tuotekehitykseen, sekä viimeistely- ja innovaatiotoimintoihin, kuten edellä on jo esitetty. Viimeistelytoimenpiteet tehdään pääasiassa EU:ssa. Raaka-aineen, langan ja kankaan tuotanto sekä vaatteiden valmistus tyypillisesti ulkoistetaan. Tämä kehitys dominoi erityisesti työvoimavaltaisempaa vaatetusteollisuutta, jonka osalta tuotantoketju on hyvin globaali. Esimerkiksi Euroopassa suunnitellun vaateen tuotantoketju voi alkaa pakistanilaisen puuvillan muuttamisesta langaksi ja kudotuksi kankaaksi Intiassa, viimeistely (värjäys, leikkaus, ompeleminen) voi tapahtua Bangladeshissa, minkä jälkeen vaate kuljetetaan Malesian kautta EU:hun. Euratexin mukaan EU:n kauppataaseen alijäämä (extra-EU-27) tekstiileissä oli 5,3 miljardia euroa vuonna 2011, kun vaatetusteollisuuden kauppataaseen alijäämä oli samana vuonna 50,0 miljardia euroa.⁴⁵

Kuten kappaleen 1.1 yleisesittelystä käy ilmi, tekstiili- ja vaatetusteollisuutta suojeltiin kauemmin kansainväliseltä kilpailulta kuin muita sektoreita ensin vuoden 1962 GATT:in alaisin järjestelyin, sitten 1974 monikuitusopimuksen ja sen jälkeen vuoden 1995 ATC-sopimuksen kautta. Merkittäviä vuosia kaupan liberalisoinnin kannalta olivat siis vuosi 1995, jolloin monikuituregiimi vaihtui ATC-sopimukseen, sekä vuosi 2005, jolloin väliaikaisen ATC-sopimuksen sallimat kaupan rajoitukset poistuivat kokonaan. Kauppapoliittisen suojelun lakkaaminen ja finanssikriisin yhteisvaikutus näkyy sektorin liikevaihdon muutoksissa: sektorin tuottama liikevaihto vuonna 2009 oli noin 28% alempi kuin vuonna 1998. EU:ssa sijaitsevia työpaikkoja on sektorilta hävinnyt viime vuosina 80,000–100,000 per vuosi, ja vuonna 2009 menetettiin jopa 300,000 työpaikkaa, kun finanssikriisi lisäsi yleisen rakennemuutoksen vaikutuksia piikinomaisesti.⁴⁶ Vuosien 1996–2006 aikana sektori menetti kolmanneksen työpaikoistaan.⁴⁷ Tämä oli kuitenkin vain jatkumoa trendille, joka alkoi jo 1970-luvulla. ILO:n mukaan vuosien 1970–1990 aikana sektorin työntekijöiden määrä laski rajusti teollisuusmaissa: Saksan osalta lasku oli 58%, Britannian osalta 55% ja Ranskan kohdalla 49% jo tässä vaiheessa globalisaatiokehitystä. Suomi puolestaan menetti tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työpaikoistaan jopa 73% vain kymmenen vuoden ajanjaksolla 1980–1990.⁴⁸ Merkittävä tähän haarukkaan sattunut käänne oli Neuvostoliiton hajoaminen ja siitä johtunut valtaisa rakennemuutos Suomessa.

Vuosina 2000–2009 EU:n tekstiili- ja vaatetustuonti kasvoi lähes 22%. Tuonti Kiinasta kolminkertaistui ko. ajanjaksona, ja myös Intian, Bangladeshin ja Turkin vienti EU:hun kasvoi merkittävästi.⁴⁹ Tärkeä syy tekstiili- ja vaatetusteollisuuden muuttuneisiin vienti- ja tuontilukemiin on EU-teollisuudessa tapahtunut tuotannonosien arvoketjutus. Massatuotanto on EU-alueen korkean palkkatason maista hävinnyt lähes kokonaan, kun taas uudet jäsenmaat sekä Portugal ja Kreikka ovat pystyneet pitämään osan tuotantoaan kotimaassa. Ammattirakenteiden muuttumista vauhdittaa isojen jakelijoiden kehittyminen (H&M, Zara, Cortefiel, jne.) ja maailmanlaajuisten brändien kehittyminen (Louis Vuitton, Armani, jne.). Globaalien arvoketjujen periaatetta hyödyntäen nämä yritykset ovat jakaneet työt kansainvälisesti yleensä alemman palkkatason maihin jakelun kuitenkin ollessa keskitettynä yhden brändin alle. Globaalit jakelijat pysyvät arvoketjujen johdossa,

NACE_Rev_2 (18.5.2013).

45 Euratexin arvio 2012, perustuen jäsenten tuottamiin tietoihin: Euratex key data leaflet 2012.

46 http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/october/tradoc_148259.pdf, s. 1-6.

47 http://www.texmedin.eu/upldocumenti/131_THE%20TEXTILE%20AND%20CLOTHING%20SECTOR%20IN%20EU-ROPE.pdf, s. 11.

48 ILO, 1996.

49 http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/october/tradoc_148259.pdf, s. 13.

ja suunnittelu, laaduntarkastus ja markkinointi hoidetaan myös keskitetysti. Tuotantotoiminnot tässä yhtälössä siirretään yleensä alhaisen palkkatason maihin.⁵⁰

Yleistä trendiä noudattaen Suomen tekstiili- ja vaatetusteollisuus on ulkoistanut valmistus- ja hankintatoimintaansa voimakkaasti 1990-luvun alusta lähtien. Neuvostoliiton kaatuminen pani liikkeelle rakennemuutoksen, joka on edelleen jatkunut. Tämän seurauksena henkilömäärä on pienentynyt lähinnä työntekijöiden osalta, kun taas toimihenkilömäärän muutos on ollut huomattavasti vähäisempää. Tekstiili- ja vaatetusteollisuus ry:n (Finatex) jäsenyritysten palveluksessa oli vuonna 1996 n. 14,000 henkilöä, kun vuonna 2006 ala työllisti enää vajaat 9,000 henkilöä. Tuotannon bruttoarvo koko alan osalta on kuitenkin pysynyt lähes samana tai jopa kasvanut kyseisenä aikana. Kasvua on ollut etenkin teknisten tekstiilien tuotannossa. Vuonna 2010 tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työntekijöitä oli Suomessa kuitenkin enää 5,323 henkilöä.⁵¹ Lähes kaikki alan yritykset ovat jo pitkään valmistuttaneet tuotteitaan Suomen ulkopuolella. Useat yritykset eivät tuota enää itse, vaan keskittyvät tuotesuunnitteluun ja markkinointiin, ja tuotteet markkinoidaan omilla tuotemerkeillä. Suomalaiset vaatetusyritykset valmistavat tuotteitaan etenkin Virossa sekä omissa tehtaissa että alihankintana, mutta kustannustason noustessa Baltiassakin monet yritykset ovat siirtäneet tuotantoaan muualle Itä-Eurooppaan ja myös Kaukoitään.⁵²

2.3 Tekstiili- ja vaatetusteollisuus kehitysmaissa

Kuten edellä mainittiin, teollisuusmaiden suojellessa tuotantoaan halvalta tekstiili- ja vaatetuonnilta eri järjestelyin kaiken kaikkiaan jopa yli 40 vuotta, tietyt kehitysmaat – ja erityisesti vähiten kehittyneet maat – kehittivät tuotantoaan erilaisten preferenssijärjestelyjen turvin, jotka mahdollistivat tullittoman viennin teollisuusmaihin. Kaupan kuitenkin vapautuessa vähitellen tekstiili- ja vaatetusteollisuuden rakennemuutoksen voittajaksi on noussut Kiina. Maa perusti alueellisia, vientiin suuntautuneita tekstiili- ja vaatetustuotantoklustereita, joissa toimii tuhansia yrityksiä ja työskentelee miljoonia työntekijöitä. Tuotantoketju kattaa kaikki sektorin toiminnot, ja logistiikka on hoidettu pääasiassa Hong Kongin ja Shangain kautta. Vaikka Kiina aloitti halpojen tuotteiden tuotannosta, maan tekstiili- ja vaatetusvienti on kasvattanut arvoaan viime vuosina ja maasta lähtee nyt vientiin eri kuluttajaryhmille suunnattuja tuotteita heikosta laadusta korkeaan, ja laaturyhmien yläpää vastaa lähdemateriaalin mukaan jo eurooppalaista.⁵³

Kansainvälinen työjärjestö ILO totesi vuonna 1996 ilmestyneessä raportissaan, että vaatetus- ja tekstiiliteollisuuden rakennemuutos vuosien 1970-1995 välisenä aikana oli johtanut paitsi työpaikkojen menetykseen Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa sekä työpaikkojen syntymiseen kehitysmaissa (erityisesti Aasiassa), myös sektorin siirtymiseen osittain formaalista taloudesta informaalin talouden piiriin monissa maissa.⁵⁴ Informaalius puolestaan yhdistetään yleisesti palkkatason ja työolosuhteiden alenemiseen. Samalla ILO kuitenkin huomautti globalisaation johtaneen nettohyötyihin globaalitason työllisyydessä, ja informaalin talouden edistäneen työvoiman kasvua kehitysmaissa. Viralliset luvut kertovat merkittävästä tekstiili- ja

50 http://www.texmedin.eu/upldocumenti/131_THE%20TEXTILE%20AND%20CLOTHING%20SECTOR%20IN%20EU-ROPE.pdf, s.10-11.

51 TILASTOTIETOJA TEKSTIILI- JA VAATETUSTEOLLISUUDESTA, 2012.

52 Tekes, 2008, s. 5.

53 http://www.texmedin.eu/upldocumenti/131_THE%20TEXTILE%20AND%20CLOTHING%20SECTOR%20IN%20EU-ROPE.pdf, s. 9.

54 ILO, 1996.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

vaatetusteollisuuden globaalista rakennemuutoksesta: ILO:n mukaan vuosien 1970–1990 välillä tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työntekijöiden määrä Malesiassa kasvoi 597%:lla; Bangladeshissa 416%:lla; Sri Lankassa 385%:lla; Indonesiassa 334%:lla; Filippiineillä 271%:lla ja Etelä-Koreassa 137%:lla. Kiinassa vuosien 1980 ja 1995 välillä tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työntekijöiden määrä kasvoi kahdella miljoonalla. Tekstiiliteollisuuden merkittävimmät muutokset tapahtuivat jo 1960-luvulla, kun uusia tuotantokeskuksia alkoi kehittyä Aasiaan. Näiden tuotantokeskusten alkuunpaneman liikkeen ansiosta tekstiilien vienti kehitysmaista kasvoi merkittävästi 1970-luvulla, joidenkin maiden kohdalla jopa 300%:lla.

Globalisaatio ja tuotannon hajautus vaatetusteollisuudessa Aasiassa on kulkenut aalloissa. Ensimmäisen aallon mukana, 1970-luvulta eteenpäin, Korean Tasavalta, Singapore, Hong Kong ja Taiwan kasvattivat tuotantoaan huomattavasti, mutta alkoivat sen jälkeen hajauttamaan toimintoja lähialueille. Tämän seurauksena vuosien 1985 ja 1990 välillä Filippiinien, Indonesian, Thaimaan ja Malesian vaatetusteollisuus kasvoi huomattavasti. Näistä maista tuotantoa siirrettiin edelleen Bangladeshiin, Pakistaniin, Sri Lankaan, Laosiin, Nepaliin ja Vietnamiin kolmannen aallon mukana. Afrikan mantereella puolestaan Marokko, Mauritius, Tunisia ja Madagascar kehittyivät tärkeiksi vaatetusvalmistajiksi vuosien 1970–1996 välillä, ja toimittivat tuotteitaan erityisesti teollisuusmaihiin. Muihin Afrikan maihin ei vaatetusteollisuuden globalisaatio ole vaikuttanut samoissa määrin. Samaan aikaan tuotantoa siirtyi myös Länsi-Euroopasta Itä-Euroopan maihin, kun taas preferenssien alainen vienti Kanadaan vahvasti vaatetusteollisuutta Meksikossa.

Vuosien mittaan vaatetusviennin kannalta hyvin merkittävät maat ovat nousseet lukumäärältään huomattavasti. Vuonna 1980 yli miljardin USA:n dollarin arvosta vaatteita veivät Hong Kong (Kiina), Taiwan (Kiina), Korean Tasavalta, Kiina ja USA. Vuonna 1990 näiden maiden joukkoon oli jo liittynyt Indonesia, Malesia, Pakistan, Filippiinit, Thaimaa, Turkki ja Tunisia. Vuoteen 2003 mennessä myös Bangladesh, Meksiko, Sri Lanka ja useat Keski- ja Itä-Euroopan maat kuuluivat tähän ryhmään. Vaatetusteollisuuden hajauttamisessa näkyy vahva alueellinen painotus, vaikka sekä USA että EU tuovat merkittävän määrän tuotteita Aasiasta. USA tuo vaatteita Meksikosta, Keski-Amerikasta ja Karibialta, kun taas EU:n vaatetussektorin tuonti painottuu Pohjois-Afrikkaan, Japaniin ja Kiinaan. EU:n laajentumisen myötä useat Itä-Euroopan maat, joihin ulkoistaminen EU:sta suuntautui, ovat sittemmin tulleet EU:n jäsenmaiksi. Alueellisena erona näillä alihankkijoilla on ollut erityisesti se, että Aasiasta tuodaan usein valmiita, kokonaan Aasiassa valmistettuja tuotteita, kun taas Meksiko, Keski-Amerikka, Karibian maat, ja Pohjois-Afrikka (aiemmin myös EU:n ulkopuoliset Itä-Euroopan maat) pääasiassa ompelevat USA:sta ja EU:sta tuotuja tekstiilejä vaatteiksi, siten saavuttamatta täyttä arvonlisää.⁵⁵ Liitteenä oleva taulukko 1 kuvaa kehitysmaiden vaatetusviennin nopeaa kasvua viime vuosina.

Vaikka tekstiili- ja vaatetusteollisuuden rakennemuutos on kestänyt vuosikymmeniä, rajoitusten poistuminen lopullisesti siirsi viennin – ja sitä kautta työpaikkoja – Keski-Amerikasta ja Afrikasta vahvemmin kohti Aasiaa ja erityisesti Kiinaa. Dominikaanisen Tasavallan, El Salvadorin, Hondurasin ja Meksikon vienti USA:han väheni merkittävästi tekstiili- ja vaatetuskaupan vapauttamisen myötä. Kiina ja Intia kasvattivat osuuksiaan EU:n ja USA:n tuonnista, kun taas pienet taloudet – kuten Fiji, Malediivit, Mongolia ja Nepal – menettivät markkinaosuutensa lähes kokonaan. Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden rajoituksista hyvin riippuvainen Mauritius menetti viennin kilpailukykynsä ATC-sopimuksen loputtua ja sitä myöden suuren osan viennistään ja työpaikoista.⁵⁶ Toisaalta maa pystyi kuitenkin täysin integroituneen tekstiili- ja vaatetussektorinsa ja korkean lisäarvon

55 UNCTAD, 2005, s. 3-6. http://unctad.org/en/Docs/iteiia20051_en.pdf.

56 Berik, 2011, s. 182.

tuotantonsa ansiosta nousemaan suhteellisen nopeasti hankkimalla EU:sta tuotantosopimuksia – näin ollen vaikka maan vientimarkkinaosuus pieneni, viennin yksikköarvo kasvoi.⁵⁷ Nämä muutokset vaikuttivat erityisesti naisiin teollisuudenalan naisvaltaisuuden myötä.

2.4 Tasa-arvokysymykset tekstiili- ja vaatetusteollisuuden arvoketjuissa

Perinteisesti tekstiili- ja vaatetusteollisuus on naisvaltainen teollisuudenala sekä tuotanto-, palvelu- että hallintotehtävissä. Euroopassa rakennemuutos ei juurikaan ole vaikuttanut naisten prosentuaaliseen osuuteen työvoimasta: vuonna 2006 naisia oli 59,2% tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työvoimasta Euroopassa, kun vastaava luku vuonna 2000 oli 61,3%. Joillain alasektoreilla naisten osuus työvoimasta nousi samalla aikavälillä. Vuosien 2000–2006 aikana ylempien toimihenkilöiden osuus työvoimasta kasvoi EU15:ssä, kun taas tuotanto-, palvelu- ja perushallinnon työpaikat vähenivät. Ammattitaitoa vaativan tuotantotyön osuus väheni erityisesti. Toisaalta EU:n uusissa jäsenmaissa kehitys oli päinvastainen: linjatyöntekijöiden määrä lisääntyi, ja ylempien toimihenkilöiden, sekä palvelu- ja perushallinnon työntekijöiden määrä väheni. TexMedin arvioi tämän olevan jatkumoa sille pitkäaikaiselle kehitykselle, jonka mukaisesti työpaikkojen luonne muuttuu perustuen korkean palkkatason maiden erikoistumiseen know-how -intensiivisiin tehtäviin, kun taas perustyö siirretään alemman palkkatason maihin.

Myös kehitysmaissa tekstiili- ja vaatetusteollisuus on naisvaltainen teollisuudenala. Yleistason arvion mukaan 3/4 vaatetusteollisuuden työntekijöistä on naisia.⁵⁸ Naisten ja miesten määrä työvoimasta vaihtelee kuitenkin maittain sekä tuote- että tehtäväkohtaisesti, joten arvoketjujen analysoinnin yhteydessä on katsottava eri maiden, eri tekstiili- ja vaatetusteollisuuden tuotteiden ja eri ketjun osien osalta tilannetta erikseen. Tämän kappaleen esimerkkimaa Lesothon tekstiili- ja vaatetussektori on hyvin naisvaltainen: arviot naisten osuudesta sektorilla vaihtelevat 70–75%:sta jopa 98%:in. Myös toinen esimerkkimaa, Kambodza, edustaa hyvin naisvaltaista tekstiili- ja vaatetussektoria 83%:n naisosuudella. Käytännössä sektoria koskevat toimet näissä maissa vaikuttavat siis pääasiassa naisten asemaan ja työllisyyteen. Tutkimukset osoittavat, että mitä suuremman osuuden vaatetus-, tekstiili- ja elektroniikkateollisuuden tuotteet muodostavat tietyn maan viennistä, sitä suurempi on kaupan työllistävä vaikutus naisten osalta.⁵⁹ Tekstiilit ja vaatteet muodostivat noin 87% Lesothon viennistä vuosina 2008–2010,⁶⁰ ja Kambodzan osalta tekstiilit kattoivat 55% maan viennistä vuonna 2011.⁶¹

Kehitysmaissa naisten palkat ja työolot tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa ovat yhä edelleen yleisesti ottaen huonot, mutta palkkojen vaikutus kotitalouksien tuloihin ja köyhyyden vähenemiseen on kuitenkin ollut merkittävä.⁶² Työtehtävät sektorilla ovat usein segmentoituneet sukupuolen mukaan: naiset työskentelevät pääasiassa tuotantolinjatehtävissä, ja etenevät vain harvoin työnvalvojan tehtäviä korkeammalle hallintoon. Suurin osa linja-, tuotanto- ja vanhemmasta johtohenkilöstöstä on miehiä.⁶³ Esimerkiksi Bangladeshissa naisten valmistusteollisuuden työllisyys on keskittynyt

57 Pickles, 2012, s. 9.

58 Christian; Evers & Barrientos, 2013.

59 Fontana, 2009, s. 4.

60 UNCTAD, 2012, s. 19–20.

61 OECD, 2013, s. 2.

62 Pickles, 2012, s. 12.

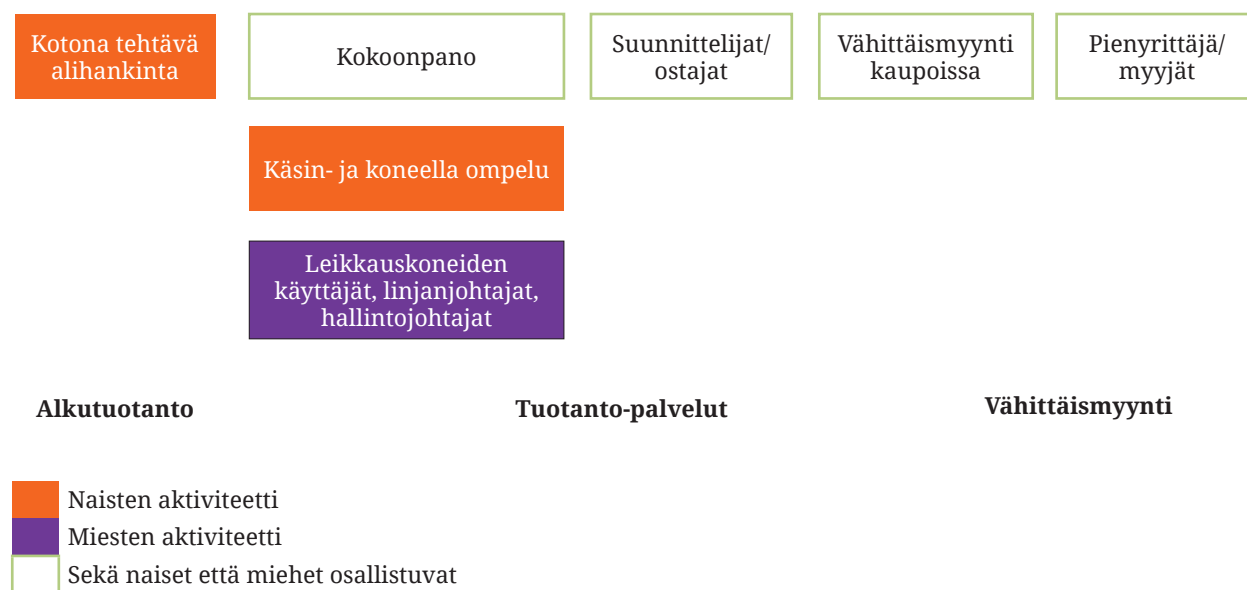
63 Christian; Evers & Barrientos, 2013.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

ainoastaan yhteen vaatetusteollisuuden alasektoriin – valmisvaatteisiin – kun taas muiden dynaamisempien, vientiin suuntautuneiden tekstiiliteollisuuden alasektorien parissa työskentelee pääasiassa miehiä (mm. neuleet).⁶⁴

Bangladeshin vientiin suuntautuneen vaatetusteollisuuden kasvaessa ja sitä myöden (nuorten) naisten palkkatyömahdollisuuksien parantuessa, sosiaalinen vastustus naisten kodin ulkopuoliseen työhön on vähentynyt. OECD:n mukaan (2005) vaatetusteollisuuden kasvu Bangladeshissa oli viime vuosikymmenen puoliväliin tultaessa luonut noin kaksi miljoonaa formaalin sektorin työpaikkaa, ja yli 75% näistä työpaikoista työskentelee naisia. Tämä kehitys on muuttanut käsitystä naisten osallistumisesta työelämään, ja se on raporttien mukaan parantanut naisten yhteiskunnallista asemaa, heidän kykyään kontrolloida saamia tuloja sekä heidän päätösvaltaansa perheissä.⁶⁵ Kuva 2 esittää yksinkertaistetun kuvauksen tekstiili- ja vaatetusteollisuuden sukupuolittuneista arvoketjuista.

Kuva 2: Sukupuolittuneet tekstiili- ja vaatetusteollisuuden globaalit arvoketjut

Lähde: Christian; Evers & Barrientos, 2013. Mukailtu.

Kehitysmaissa tekstiili- ja vaatetussektori on useasti tarjonnut “ensikertalaisille” mahdollisuuden työskennellä formaalilla sektorilla, jonka parissa työolosuhteet ovat yleisesti ottaen paremmat kuin informaalilla sektorilla. Esimerkiksi Madagascarilla 75% maan 140,000 tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työntekijästä vuonna 1999 oli naisia. Jopa 85% naisista, jotka löysivät uuden työpaikan tekstiilisektorilla, eivät olleet koskaan ennen virallisesti saaneet palkkatuloja, kun taas vastaava osuus miehistä oli 15%.⁶⁶ Näin ollen tekstiili- ja vaatetussektorin kaupan kasvun merkitys kehitysmaiden naisten yhteiskunnalliseen statukseen voi olla hyvinkin merkittävä, ottaen huomioon virallisen sektorin töiden arvostuksen kehitysmaissa.

⁶⁴ Ibid, s. 5.

⁶⁵ OECD, 2005, s. 10.

⁶⁶ OECD, 2005, s. 9.

Samanaikaisesti tekstiili- ja vaatetusteollisuus on myös sektori, jolla viime vuosikymmeninä naiset ovat menettäneet työpaikkojaan OECD-maissa, kun vastaavasti naiset kehitysmaissa ovat saaneet merkittävästi uusia työmahdollisuuksia. Menetettyjen työpaikkojen tilalle OECD-maihin on syntynyt kasvavassa määrin lähinnä palvelualojen työpaikkoja.⁶⁷ Argumentteja on esitetty myös siitä, että arvonlisän kasvattaminen vähemmälläkin työpaikoilla mahdollistaa hyvinvointihyödyt mm. sitä kautta, että korkeampaa arvonlisää verottamalla pystytään niin haluttaessa luomaan uusia työpaikkoja (esimerkiksi yhteiskunnan palvelutarjontaan),⁶⁸ ja oletettavasti myös kasvavan kulutuksen kautta saadaan aikaan hyvinvointietuja. Edellä nähtiin, että esimerkiksi Suomessa Finatexin jäsenyritysten henkilökunta väheni 10 vuoden aikana n. 5,000 henkilöllä (1996–2006) tuotannon arvon pysyessä joko samana tai jopa kasvaessa jonkin verran samalla aikavälillä.

Tekstiili- ja vaatetusteollisuus on erinomainen esimerkki sektorista, jonka kasvu ja jonka tuomat kehitysedut ovat hyvin riippuvaisia kauppapoliittisista valinnoista. Kun otetaan huomioon teollisuudenalan naisvaltaisuus ympäri maailman, ymmärretään myös se, että näillä kauppapoliittisilla valinnoilla on huomattavaa vaikutusta naisten asemaan. Pickles argumentoi, että tekstiili- ja vaatetusteollisuuden globaalit arvoketjut ovat pitkälti muodostuneet vahvojen länsimaiden kauppaetujen mukaisiksi. Kun näissä arvoketjuissa on rajoitetusti ulkoistettu vain kokoonpanotehtäviä, paikallisille tuottajille alhaisen tulotason maissa jää vain matalien palkkojen tarjoama hyöty, ja ne jäävät osittain tai kokonaan riippuvaisiksi hankintasuhteista Pohjoisen tekstiiliviejiin. Vaatetusyhtiöiden suhteet sopimusvalmistajien kanssa alemman tulotason maissa ovat perinteisesti olleet lyhytaikaisia ja epävarmoja johtoyritysten etsiessä aina mahdollisimman edullista tuotantotapaa. Näin ollen taloudellista ja sosiaalista arvonlisäystä ei ole merkittävästi tapahtunut tämän perustason yläpuolelle ja niin yritykset kuin työntekijätkin ovat eläneet jatkuvassa epävarmuuden tilassa.

Tässä keskustelussa on otettava huomioon se, että työpaikkojen ja kansainvälisten investointien houkuttelu kehitysmaihin on jo sinällään tuonut kaivattua teollisuutta ja työpaikkoja ko. maihin. Samanaikaisesti arvoketjujen rakenne on myös itselähtöisesti tuonut painetta työolojen parantamiseen ja laajemman sosiaalisen arvonlisän tuottamiseen ketjujen kehitysmatoiminnoissa. Isot johtoyritykset ovat enenevässä määrin bränditietoisia ja –sensitiivisiä, ja ne ovat muuttaneet arvoketjuja keskittäen hankintansa ja työskennellen strategisten partnerien kanssa. Tämän kehityksen seurauksena myös taloudellista ja sosiaalista arvonlisäystä on tapahtunut kehitysmaissa, eikä nykytilanteessa voitane yksiselitteisesti puhua siitä, että globaalit arvoketjut tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa hyödyttäisivät monipuolisesti vain teollisuusmaita – itse asiassa kasvavassa määrin myös kehitysmaat ovat parantaneet asemaansa näissä ketjuissa, joiden tuotanto on jopa muodostunut riippuvaiseksi kehitysmaista.

Kolme pääasiallista tekijää ohjaavat kauppapoliittisia neuvotteluja tekstiilikysymyksissä, nimittäin 1) defensiiviset intressit teollisuusmaiden tuotantokyvyn säilyttämiseksi, 2) kilpailuintressit hintojen laskemiseksi ja vähittäiskauppojen kilpailukyvyn parantamiseksi erityisesti teollisuusmaissa sekä 3) kehityspoliittiset intressit, jotka ajavat mm. matalan tulotason maiden markkinoillepääsyn parantamista teollisuusmaihin, positiivisten ehdollistamislausukkeiden sisällyttämistä kauppasopimuksiin (mm. ihmisoikeus-, työoikeus- ja ympäristönsuojelulausekkeet) ja toisaalta sanktioita mm. ihmisoikeusloukkauksia vastaan. Näin on muodostunut monimutkainen sääntöverkosto, joka Picklesin mukaan vaikuttaa arvoketjujen muotoutumiseen ja siihen, missä kohdin ketjua saavutetaan eniten voittoa ja sosiaalista arvonlisäystä. Picklesin mukaan sekä yksityiset

67 Berik, 2011, s. 182-3.

68 Ks. mm. professori Ha-Joon Changin (Cambridge) argumentointia tuotantosektorin kehittämistä koskien.

että julkiset aloitteet sosiaalisen arvonlisän ja työolojen parantamiseksi kehitysmaissa voivat toimia ja tuottaa pitkän tähtäimen tuloksia ainoastaan kansainvälisen ja kansallisen kauppapolitiikan muodostamisessa rajoissa.⁶⁹ Kuten tässä selvityksessä nähdään, kotimaiset politiikat vaikuttavat usein kauppapolitiikkaa huomattavasti merkittävämmiin erityisesti sosiaalisen arvonlisän muodostumiseen kauppapolitiikan pyrkiessä yleensä lähinnä kaupankäynnin edellytysten parantamiseen työskentelemällä tavaroiden ja palvelujen kansainvälisen vaihdon turvaamiseksi esteittä (tai mahdollisimman vähäisin estein). Tämän kappaleen kaksi esimerkkitapausta, Lesotho ja Kambodza, osoittavat kuitenkin hyvin tekstiili- ja vaatetussektorin riippuvuuden kauppapolitiittisista järjestelyistä tietyissä tapauksissa ja sitä kautta kauppapolitiikan vaikutuksen sosiaaliseen arvonlisään, ml. naisten ja miesten tasa-arvoon, ko. maissa.

Kuten edellä on nähty, erityistalousalueet tai vientiprosessointialueet (Export Processing Zones, EPZs) työllistävät kehitysmaissa erityisesti naisia, ja mm. tekstiili- ja vaatetussektorin sekä elektroniikkateollisuuden tuotanto on usein keskittynyt näille alueille. Multilateraalitasolla vientitukia on pyritty rajoittamaan WTO:n tukia ja tasoitustulleja koskevan sopimuksen kautta.⁷⁰ WTO:n tukia ja tasoitustulleja käsittelevä komitea (Committee on Subsidies and Countervailing Measures) hyväksyi lokakuussa 2012 viimeisen ylimenoajan pidennyksen 19 kehitysmaan vientitukiohjelmiin. Ohjelmat koostuvat lähinnä vapaakauppavyöhykkeistä ja veroeduista. Jatkoaika annettiin vuoden 2013 loppuun, ja käytännössä tuet tulee poistaa käytöstä kahden vuoden sisällä jatkoajan umpeutumisesta, eli vuoden 2015 loppuun mennessä.⁷¹

Lesotho – osana globaaleja arvoketjuja kauppapolitiikan turvin?

Lesotho maailman tekstiili- ja vaatetuskaupassa

Lesothon tuotantorakenteessa ja kaupassa on tapahtunut merkittäviä muutoksia viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana: merkittävää on ollut erityisesti nopea tuotantokapasiteetin kasvu lähinnä ulkomaalaisomisteisessa vaatetusteollisuudessa ja viennin rakenteen suhteellinen muutos vaatetuspainotteiseksi. Kauppapolitiittiset instrumentit ovat voimakkaasti vaikuttaneet tähän kehitykseen. Erityisesti AGOA:n kautta saatu ei-vastavuoroinen tull- ja kiintiövapaa pääsy USA:n markkinoille on ollut keskeisessä osassa Lesothon vaatetusteollisuuden viennin vahvistamisessa. Tilannetta on edistänyt myös AGOA:n alla tapahtunut alkuperäsääntöjen lievennys, joka mahdollisti kolmansista maista tulevien tuotantokomponenttien käytön. Tätä kautta Lesothon vaatetusteollisuuden vienti USA:han jopa kolminkertaistui vuosien 2001–2004 välillä.⁷²

Lesothon tekstiili- ja vaatetussektorin vienti EU:hun on ollut vaatimatonta verrattuna USA:han ja myöhemmin Etelä-Afrikkaan suuntautuvaan vientiin. Vuosina 2008–2012 maan tekstiili- ja vaatetusvienti EU:hun noudatteli 2-3 miljoonan euron vuositasoa, kun taas helmet ja puolijalokivet dominoivat EU-vientiä jopa 99%:n osuudella ja muodostivat näin suurimman osan Lesothon EU-viennistä, joka nousi 6 miljoonan euron arvosta vuonna 2003 aina 139 miljoonaan euroon vuonna 2010.⁷³ ODI:n Lesothoa koskeva tapausesimerkki⁷⁴ pyrkii osoittamaan, että Lesothon EU-vienti pysyi

69 Pickles, 2012, s. 28-35.

70 WTO Agreement on Subsidies and Countervailing Measures.

71 Päätös koski seuraavia maita: Antigua ja Barbuda, Barbados, Belize, Costa Rica, Dominica, Dominikaaninen tasavalta, El Salvador, Fiji, Grenada, Guatemala, Jamaika, Jordania, Mauritius, Panama, Papua-Uusi-Guinea, St. Kitts ja Nevis, St. Lucia, Saint Vincent ja Grenadiinit sekä Uruguay.

72 Musselli & Zarrilli, 2012.

73 Eurostat.

74 ODI, 2009b.

vuoteen 2008 saakka minimaalisena EU:n monimutkaisten alkuperäsääntövaatimusten takia. Sitten uuden sääntelyn (EBA) aikakautena alan vienti EU:hun on pysynyt tapausesimerkin mukaan alhaisella tasolla, koska Lesothon tekstiili- ja vaatetusmyyjillä ei ole tarvittavaa kokemusta ja tuntemusta EU-markkinoista tarjotakseen sinne kysyntää vastaavia tuotteita.

Sektorin sukupuolirakenne ja työllisyys

Suurin osa Lesothon tekstiili- ja vaatetussektorin työntekijöistä on naisia – LECAWU:n mukaan jopa 98% työvoimasta on naisia, kun taas LTEA:n mukaan naisten osuus on 70–75% (joissakin toiminnoissa 90–95%). Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden nopean tuontantokapasiteetin ja viennin kasvun tasa-arvovaikutukset ovat olleet kahdenlaisia: toisaalta ne ovat luoneet uusia työmahdollisuuksia naisille, mutta toisaalta ne ovat tuoneet mukanaan myös uusia epätasa-arvon ja haavoittuvaisuuden muotoja. Vaatetusteollisuuden huomattava kasvu 2000-luvun alussa loi mahdollisuuksia naisten aseman vahvistumiselle ja hyvinvoinnille uusien työpaikkojen kautta. Vuotta ennen AGOA:n voimaantuloa (1999) vaatetusteollisuudessa työskenteli 9,877 henkilöä. Preferenssiregiimin alla työntekijöiden määrä kuitenkin kasvoi jopa 47,998 henkilöön vuoteen 2004 mennessä. Näin ollen työllisyys kasvoi 286%:lla vain viiden vuoden aikana, ja naiset hyötyivät tästä kehityksestä eniten. Tässä yhteydessä on myös huomioitava, että formaali työpaikka tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa toi myös muita kehitysetuja kuin itse tulonlähteen: esimerkiksi Lesothossa naiset ovat pystyneet hyödyntämään työpaikkojen terveysohjelmia, jotka antavat ilmaista HIV-hoitoa (jopa 40% tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työntekijöistä Lesothossa on HIV-positiivisia, ja luonnollisesti HIV koskettaa tässä kontekstissa suurinta osaa työntekijöistä jollakin tavalla).

Samanaikaisesti uusi vahva vientisektori toi mukanaan uudenlaista riippuvuutta ja haavoittuvaisuutta. Työllisyystilanne sektorilla on suoraan liitännäinen viennin suuruuteen. Vienti heikkeni ensimmäisen kerran merkittävästi 2004–2005, jolloin ATC-sopimus ajettiin alas. Viennin heikkeneminen vaikutti suoraan työllisyyteen: vuosien 2004–2005 aikana noin 10,000 tekstiili- ja vaatetussektorin työntekijää menetti työpaikkansa. Vuosien 2008–2009 aikana työpaikat vähenivät jälleen merkittävästi johtuen finanssikriisin seurauksena syntyneestä lamasta USA:ssa ja sitä kautta kysynnän laskusta. Viennin heittänyt ovat suoraan yhteydessä työpaikkojen määrään, ja näin ollen uudet työpaikat ovat epävarmoja huolimatta siitä naisten aseman yhteiskunnallisesta noususta, jota ne ovat maassa vauhdittaneet. Toisaalta yleisen tekstiilikaupan vapauttamisen yhteydessä vähentynyt tuotanto ja sitä myöden vähentyneet työpaikat korvautuivat pitkälti sitä kautta, että Etelä-Afrikan vaatetuotanto siirtyi samoihin aikoihin osittain Lesothoon johtuen Etelä-Afrikan kasvaneista työntekijäkuluista. Etelä-afrikkalaisomisteisille yrityksille alihankintaa tekevät lesotholaistehtaat tuottavat suhteessa monimutkaisempia ja korkeamman arvonlisän tuotteita, jotka sitten viedään Etelä-Afrikkaan. Tämän viennin kasvu ja Etelä-Afrikan merkityksen nousu kohdemarkkinana vaikuttivat Lesothon kokonaisviennin yksikköarvon nousuun.⁷⁵

Lesothon aasialaisomisteisilla (lähinnä Taiwan/Kiina) tekstiili- ja vaatetusyrityksillä on pääkonttorinsa Taiwanissa (Kiinassa), tehtaita Lesothossa ja muissa maissa, ja ne vievät tuotteensa USA:han. Jotkut näistä yrityksistä ovat kuitenkin katkaisseet suorat siteensä emoyrityksiin ja ovat tällä hetkellä enemmän ”paikallisia”. Etelä-afrikkalaisomisteiset tuotantoyritykset Lesothossa ovat yleensä ”cut, make and trim” –tehtaita, eli niiden tehtävänä on leikata ja ommella yhteen ohjeiden mukaisia vaatteita yleensä emoyrityksen toimittamasta kankaasta tarkkojen ohjeiden mukaan.⁷⁶

75 Pickles, 2012, s. 84 ja s. 44.

76 Ibid, s. 84-85.

Viime vuosina Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuus on työllistänyt 35,000–43,000 työntekijää, suhdanteesta riippuen. Marraskuussa 2011 vientiin suuntautuva tekstiili- ja vaatetusteollisuus työllisti 33,000 työntekijää ja paikallisille markkinoille tähtäävä teollisuus noin 6,000, nostaten sektorin kokonaistyöllisyyden noin 39,000 henkilöön.⁷⁷ Näin ollen määrä oli suhdannevaihteluista huolimatta huomattavasti suurempi kuin ennen AGOA:n voimaantulusta.

Kauppapoliittiset preferenssit viennin vetureina

Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuus vaikuttaisi elävän kauppapoliittisten preferenssien varassa. AGOA on keskeinen taiwanilaisomisteisille yrityksille ja SACU eteläafrikkalaisomisteisille, vaikkakin myös Lesothon alhaiset työvoimakustannukset vaikuttavat yhtälöön. Molempien kauppajointen integraatiosopimusten kautta kohdemarkkinoille on tullut markkinoillepääsy. AGOA:n alkuperäsääntöregiimin kautta Lesotho pystyy hankkimaan lankaa ja kangasta maailmanlaajuisesti ja siten alentamaan tuotantokuluja. Tämä mahdollisuus on keskeisessä asemassa teollisuuden selviytymisen kannalta, ja sääntöregiimin voimaantuloa pidennettiin juuri vuoteen 2015. UNCTAD kuitenkin arvioi, että kun AGOA-preferenssit poistuvat vuonna 2015, Lesothon vaatetusteollisuuden tulevaisuus on hyvin epävarma. Pickles puolestaan arvioi, että mikäli Lesothosta operoivat viejät joutuisivat soveltamaan ”triple transformation” -alkuperäsääntöjä⁷⁸ USA:han vietäessä, kaikki taiwanilaisomisteiset yritykset joutuisivat sulkemaan tehtänsä, ja mikäli sovellettaisiin ”double transformation” alkuperäsääntöjä, ainoastaan farkkutuottajat pystyisivät jatkamaan toimintaansa Lesothossa paikallisen denim-tuotannon voimin.⁷⁹ Koska suurin osa sektorin työntekijöistä on naisia, muutokset tulevat vaikuttamaan erityisesti heihin.⁸⁰ Kauppapoliittisesta näkökulmasta Lesothon vaatetusteollisuus joutuu nyt kohtaamaan uhan preferenssien ”vanhentumisesta” (AGOAn preferenssien loppuminen), preferenssieroosiosta (johtuen yleisestä kaupan vapauttamisesta) sekä preferenssien heikkenemisestä (*preference dilution*, johtuen mahdollisesta tulli- ja kiintiövapaan markkinoillepääsyn avaamisesta uusille (Aasian) vähiten kehittyneille maille).

Sektorin työolosuhteet ja tasa-arvo suurennuslasin alla

Kun tutkitaan tämän teollisuuden vaikutusta tasa-arvokehitykseen, on huomattava, että mahdollisuus tehdä töitä ja ansaita omaa rahaa vahvistavat jo sinällään naisten asemaa ja voimaa päätöksenteossa sekä kotona että sen ulkopuolella – tätä kautta kansainvälinen kauppa on tuonut edellytyksiä tasa-arvokehitykselle. Tästä huolimatta kuitenkin pelkäämistä (minkälainen tahansa) työntekeä ja (minkälainen tahansa) palkka eivät vielä takaa tasa-arvon toteutumista yhteiskunnassa, kuten edellä on jo todettu. Tasa-arvonäkökulmasta on arvioitava myös työn laatua, jonka osatekijöitä ovat ainakin palkka, työllisyysturva, työolosuhteet, sekä etenemis- ja koulutusmahdollisuudet, ja se, miten sukupuolten sosiaaliset erot otetaan huomioon työelämässä.

Lesothon joustava työlaainsäädäntö mahdollistaa nopeat irtisanomiset, ja ihmiset voidaan ottaa

⁷⁷ African Economic Outlook esittää toisaalta arvioksi 45,000 työntekijää vuonna 2012: <http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2013/PDF/Lesotho.pdf>, s. 1.

⁷⁸ ”Double transformation” -säännöllä tarkoitetaan vaatimusta, jonka mukaisesti ainakin kaksi tuotanto-/prosessitoimintaa on tehty viejämaassa, jolloin tuotteelle voidaan antaa viejämaan alkuperä. ”Triple transformation” -vaatimus tarkoittaa, että tietty vaate saa viejämaan alkuperän, mikäli tuote on valmistettu langasta ja kankaasta lähtien aina kokoonpanoon saakka tietyllä (vapaakauppa)alueella. Esimerkiksi NAFTA:ssa on triple transformation -vaatimuksia. Lisää alkuperäsääntöjen merkityksestä kehitysmaiden tekstiili- ja vaatetuskaupalle mm. Munir Ahmad, 2007, *Impact of Origin Rules for Textiles and Clothing on Developing Countries*, ICTSD.

⁷⁹ Pickles, 2012, s. 84-85.

⁸⁰ UNCTAD, 2012, s. 31.

uudelleen töihin viennin taas noustessa. Sosiaaliturvaa ei juurikaan ole, joten työpaikan mennessä alta tiputaan yleensä melko tyhjän päälle. Työsuhteen päättymisestä johtuvat korvaukset tulevat maksettaviksi vain sellaisten työntekijöiden osalta, jotka ovat olleet pidemmässä kuin yhden vuoden yhtäjaksoisessa työsuhteessa työnantajaansa. Näissäkin tapauksissa kyse on vain kahden viikon palkasta.

Työsuhteet ovat yleensä vakituisia kokopäivätöitä väliaikaistyöntekijöiden ollessa vähemmistönä. Palkkataso Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa on alhainen: minimipalkkataso on alhaisin kaikista sektoreista ja kattaa vain perusruokatarpeen sekä asumisen. Vähimmäispalkka on sektorilla alimmillaan 833 malotia (103 USA:n dollaria) kuukaudessa, kun kuukauden perusruokatarve kotitalouksissa voitiin vuonna 2003 kattaa noin 405 malotilla. Naisvaltaisen sektorin alhainen palkkataso maassa vaikuttaa siis merkittävästi yleiseen sukupuolten väliseen palkkaepätasa-arvoon. On kuitenkin huomattava, että kokemus ja erityistaidot nostavat palkkauksen minimitasoa yläpuolelle, ja palkkataso on myös korkea verrattuna muihin Afrikan maihin ja Aasian maihin,⁸¹ tekemättä kuitenkaan vertauksia ko. maiden ja Lesothon yleisiin hintatasoeroihin. Alhainen palkkataso naisvaltaisessa tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa on kuitenkin kansainvälinen ilmiö: esimerkiksi Bangladeshista osoittaa, miten vuoden 2006 vaatetusteollisuuden minimipalkkamääräys jätti aloittelevien vaatetusteollisuuden työntekijöiden reaalipalkat vuoden 1993 tasolle.⁸²

Työolosuhteet sektorilla ovat rankat lähinnä perustuen työntekijöiden rankoiksi kokemuksiin kolmeen yhtäaikaiseen osatekijään: 1) raskas ”tuotantolinjalla” työskentely; 2) kulttuurierot ja ”karkea” johtamistyyli; sekä 3) alhaiset palkat. Lesothossa sektorilla ei kuitenkaan juurikaan ilmene työelämän perusoikeuksia rankasti loukkaavia ilmiöitä, kuten lapsityötä, pakkotyötä tai muita ”hikipaja”-olosuhteita. Pääasiallisesti aasialaisen johdon ja työnvalvonnan sekä paikallisten tuotantolinjatyöntekijöiden välit ovat aiemmin olleet kireät johtaen jopa työntekijöiden fyysiseen pahoinpitelyyn työpaikoilla, mutta sittemmin tilanteen raportoidaan parantuneen. Tähän asennemuutokseen on vaikuttanut erityisesti ostajien painostus ja suurten tavaramerkkien asettamat ehdot työoloille. Työolojen on raportoitu parantuneen Lesothon tekstiili- ja vaatetustehtaissa huomattavasti globaalien ostajien ottaessa käyttöön alihankkijoiden toimintasääntöjä (Codes of Conduct) ja valvoessa niiden toimeenpanoa.⁸³

Tasa-arvokehityksen kannalta on tärkeä huomata myös sektorilla esiintyvä tendenssi palkata naisia erityisesti tiettyihin alhaisen vaativuustason tehtäviin, siten rajoittaen heidän taitojensa kehittymistä. Vaikka naisia on myös ylemmissä hallintotehtävissä, kuten henkilöstöhallinnossa, ompelun valvonnassa ja muissa esimiestehtävissä, suurimmat naistyöntekijöiden osuudet keskittyvät alhaisen koulutustason työvoimaintensiivisiin tehtäviin, joissa on myös alhaisimmat palkat. Tämä segregaatio perustuu erityisesti sukupuolirooleihin liittyviin stereotypioihin ja sosiaalisiin normeihin, eikä naisten ja miesten todellisiin kykyihin, luoden siten esteitä tasa-arvokehitykselle ja aiheuttaen menetettyjä mahdollisuuksia kilpailukykyyn kohentamiseen. Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuuden rakenne seuraa siis sitä yleistä kansainvälistä segregaatiotrendiä, jota kuvailtiin tämän kappaleen alkupuolella. Lisäksi Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa työtehtävät jakaantuvat myös etnisen taustan perusteella: paremmin palkatuissa hallintotehtävissä työskentelee erityisesti expatriaatteja (lähinnä aasialaisia).

Työtehtävien tiukka erottelu eri osissa tuotantolinjaa on rajoittanut merkittävästi työntekijöiden taitojen kehittymistä ja sitä kautta heidän mahdollisuuksiaan. Näin ollen työntekijät opetetaan

81 Ibid, s. 32.

82 Berik, 2011, s. 184.

83 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 255.

suorittamaan tiettyä tehtävää, eikä mahdollisuuksia muiden taitojen kehittymiseen juurikaan ole, erityisesti tietyn (perus)tason yläpuolelle. Esimerkiksi vain harvat työntekijät pystyvät tuottamaan kokonaisen vaateen alusta loppuun. Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuuden keskittyminen alhaisen koulutus- ja palkkatason tehtäviin juontaa UNCTAD:in mukaan juurensa AGOA:n preferensseihin, jotka oli rakennettu houkuttelemaan investointeja erityisesti sellaiseen vaatetusteollisuuteen, jossa arvonlisä oli vähäinen ja joka ei edistänyt taaksepäin suuntautuvia linkkejä taloudessa.⁸⁴ Tämän katsotaan huomattavasti rajoittavan mahdollisuuksia aloittaa esimerkiksi yritystoiminta tai löytää parempia töitä tai töitä muilta tuotannon sektoreilta silloin, kun vienti heikkenee, eikä enää takaa tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työpaikkoja.⁸⁵ Pickles yleistää tämän ilmiön kansainväliseksi trendiksi, joka on kuitenkin ainakin osittain muuttumassa bränditietoisten johtoyritysten keskittyessä työskentelemään strategisten partnerien kanssa, mikä potentiaalisesti voi johtaa syvempiin linkkeihin paikallistalouteen sekä eri vientiteollisuutta tukevien klusterien syntymiseen (katso yllä).

Lesothon vientiin suuntautuva vaatetusteollisuus on tuonut vain vähän tuloja maan hallitukselle, koska SADC:n ulkopuolelle suuntautuva vienti hyödyntää veroetuja. Näin ollen vientiteollisuus ei juurikaan kasvata hallituksen tuloja, joita käytetään mm. terveys- ja sosiaalimenoihin, joista naiset oletettavasti hyötyisivät erityisesti. Tässä yhteydessä tulee toki muistaa, että veroeduilla houkutellaan investointeja, joita ei välttämättä ilman ko. etuja pystyittäisi takaamaan, ja investoinneilla on yleensä muita positiivisia kerrannaisvaikutuksia verotulojen ohella (esimerkiksi työpaikkojen luomisen kautta). Myös verotulojen kohdentuminen sosiaalipalveluja eniten tarvitseville on monimutkaisempi kysymys kuin edellä esitetty argumentti antaa ymmärtää. Merkittävämpi kysymys saattaakin olla se, että vientiteollisuuden toimiessa suurimmaksi osaksi eristyksissä paikallisesta taloudesta teolliset linkit paikallisiin pk-yrityksiin sekä paikallisten taitojen parantaminen ovat jääneet myös vähäisiksi. Joitakin linkkejä on muodostunut paikallisten kuljetus- ja pakkausyritysten sekä agenttien ja pienten vähittäismyyjien kanssa, mutta esimerkiksi teollista alihankintaa ei raportoida käytettävän.

Kansainväliseen kauppaan liittyvät politiikkavalinnat ja kannustimet ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että vientiin tähtäävä vaatetusteollisuus on pysynyt erillään paikallistaloudesta. Esimerkiksi ei ole mahdollista käyttää vientiteollisuuden ylijäämämateriaalia paikallisille markkinoille, koska kankaat tuodaan maahan tullitta sillä ehdolla, että niitä käytetään vain vientiin suuntautuvaan tuotantoon. Vaikuttaisikin siis siltä, että Lesotho voisi hyötyä ko. tuontitullien alentamisesta yleisellä tasolla, mikäli kotimainen teollisuus voisi käyttää tuontitekstiilejä tuotantoonsa. Naisyrityttöjyyden kannustamisen kannalta tilanne on erityisen hankala: pienyritykset kohdentaisivat luultavasti tuotantonsa paikallisille markkinoille ensi sijassa, ja jäisivät näin vientiä koskevien veroetujen ulkopuolelle. Mahdollisuuksia toimia isojen ketjujen alihankkijana ei myöskään vaikuttaisi juurikaan olevan.

Kambodza – kilpailuvalttina työnormien noudattaminen

Kambodza maailman tekstiili- ja vaatetuskaupassa

Kambodzan vaatetusteollisuuden integroituminen globaaleihin arvoketjuihin osoittaa sekä samoja

84 "Backward linkages" tarkoittaa kanavia, joita myöden informaatio, materiaali ja raha kulkevat yrityksen ja sen alihankkijoiden välillä ja kehittävät keskinäisen taloudellisen riippuvuussuhteen. Taaksepäin suuntautuvia linkkejä taloudessa voidaan kuvata myös kausaalisuhteilla: tietyn teollisuudenalan kasvu johtaa sen alihankkijasektoreiden kasvuun. Esimerkiksi matkapuhelinten myynnin nousu johtaa myös komponenttivalmistajien kasvuun.

85 Musselli & Zarrilli, s. 14.

ja että hyvin erilaisia piirteitä kuin Lesothon tapaus. Myös Kambodza hyötyi preferensseistä ja kukoisti monikuitusopimuksen ja sen seuraajan ATC-sopimuksen voimassaoloaikana. Lisäksi myös Kambodzassa naiset muodostavat suuren enemmistön vaatetusteollisuuden työntekijöistä (83%, naisten osuuden kokonaistyövoimasta ollessa noin 50%). Vaatetusteollisuus kasvoi voimakkaasti monikuitusopimuksen (*Multi-fiber Agreement (MFA)*) ja sitä seuraavan ATC-sopimuksen voimassaoloaikana. Sektori voimistui vuoden 1995 paikkeilla, ja vienti nelinkertaistui kymmenessä vuodessa kasvaen 578 miljoonasta USA:n dollarista vuonna 1998 jopa 2,4 miljardiin dollariin vuonna 2004. Kambodzan vaatetustuottajien yhdistyksen mukaan vaatetustuotteet kattoivat vain 3% Kambodzan viennistä 1990-luvun alussa, kun vastaava osuus vuonna 2003 oli 76,4%.⁸⁶ ILO:n mukaan Kambodzan vaatetussektorin työllisyys kasvoi kolminkertaiseksi vuodesta 2001 vuoteen 2010, ja toi näin merkittäviä työllisyysmahdollisuuksia erityisesti nuorille naisille.⁸⁷

Kambodzan kohdalla yleistys tekstiili- ja vaatetussektorin työntekijöiden alhaisesta koulutustasosta ei pidä täysin paikkaansa verrattuna muuhun teollisuuteen. Itse asiassa vaatetusteollisuuden työntekijöiden koulutustaso oli korkeampi kuin maan keskiverto koulutustaso. Kambodzassa keskiverto henkilöllä oli vuonna 2009 kuusi vuotta koulutusta, kun vaatetussektorin työntekijällä oli keskimäärin 6,5 vuoden koulutus takanaan. Vaatetussektorilla työskentelevät miehet (7,3 vuotta) olivat koulutetumpia kuin naiset (6,4 vuotta). Tämä vastaa yleistä koulutustasokuilua naisten ja miesten välillä Kambodzassa, eikä siten ole spesifi vaatetussektorille.⁸⁸

Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden kaupan lopullinen vapauttaminen vuonna 2005 johti dramaattiseen rakennemuutokseen globaalissa vaatetuotannossa. Kambodza pärjasi kuitenkin hyvin tässä muutoksessa huolimatta sitä edeltäneestä negatiivisesta spekuloinnista. Seuraava esimerkki kuvaa tapahtunutta rakennemuutosta: vuonna 2000 Kiina kattoi 24,8% maailman vaatetusviennistä Kambodzan osuuden ollessa 0,6% ja Meksikon 4,6%. Vuonna 2008 Kiinan osuus maailman vaatetusviennistä oli jo 38,8%, kun taas Kambodzan osuus oli noussut 1,2%:in. Meksikon osuus maailman vaatetusviennistä oli puolestaan laskenut vain 1,4%:in vuoteen 2008 mennessä.

Sektorin työllisyys, työolosuhteet ja tasa-arvo

Vuonna 2008 Kambodzan vaatetusteollisuuden **työllisyys** vastasi jopa 30% koko teollisesta työvoimasta (n. 325,000 työntekijää). Vuonna 2005 Kambodzan vaatetusvienti kasvoi \$2,7 miljardiin ja vuonna 2008 \$4,0 miljardiin, vastaten noin 14%:n vuosittaista kasvua. Kambodzassa myös työllisyys jatkoi kasvuaan ATC-sopimuksen umpeutumisen jälkeen: vuonna 2004 vaatetusteollisuuden työntekijöitä oli noin 270,000, ja vuonna 2007 määrä nousi 353,017 työntekijään, laskien kuitenkin 324,871:en vuonna 2008 (vrt. vuoden 1995 vastaavaa lukua 19,000).

Vaikka työllisyys vaatetusteollisuudessa kasvoi myös kaupan vapauttamisen jälkeen, vaatetussektorin **palkkataso** tippui heti ATC-sopimuksen loputtua. Kehitys vastasi näin yleistä talousteoriaa, jonka mukaisesti lisääntynyt kilpailu laskisi vaatteiden hintoja, ja sektorin palkkoihin kohdistuisi alentumispainetta. Sitä seuraavina vuosina palkkataso jälleen parani, muttei koskaan saavuttanut sopimuksen aikaista tasoa. Tästä huolimatta vaatetustuotannon palkkataso oli talouden keskimääräistä palkkatasoa korkeampi. Vaatetussektorin palkkataso on vaihdellut nousten vuoden 1996 negatiivisesta palkkapreemiosta vuoden 1999 merkittävään palkkatason

86 Savchenko & Lopez Acevedo, 2012, s. 3-4.

87 Better Work Research Brief no. 2.

88 Savchenko & Lopez Acevedo, 2012, s. 9.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

nousuun (samanaikaisesti, kun Kambodza allekirjoitti USA:n ja EU:n kanssa kauppasopimukset,⁸⁹ jotka nostivat huomattavasti maan vientiä). Vuonna 2004 palkkapreemio jälleen laski merkittävästi verrattuna vuoteen 1999, mutta nousi sen jälkeen vuosina 2007–2008.

Kambodzassa sukupuolten palkkaerot pienenevät vuodesta 1996 vuoteen 2009: vuonna 1996 naisten palkat olivat 26,6% alempia kuin miesten palkat, kun vastaava luku vuonna 2009 oli 11,5%. Toki on huomattava, että vieläkään ei voida puhua palkkatasa-arvosta, vaikka sukupuolten väliset palkkaerot ovatkin kaventuneet. Palkkaerot kasvoivat ATC-sopimuksen ylimenoajan umpeuduttua 12%:sta 13,3%:in vuosien 2004 ja 2008 välillä, mutta pienenevät sitten 11,5%:in vuonna 2009.⁹⁰

ILO:n mukaan vaatetusteollisuuden työpaikat Kambodzassa tarjoavat erityisen houkuttelevan mahdollisuuden päästä köyhyydestä erityisesti kun verrataan sektorin tarjoamia työmahdollisuuksia matalapalkkaiseen maataloussektoriin. Kambodzalaiset kotitaloudet, joissa on yksi vaatetusteollisuustyöntekijä, ansaitsevat 36,3% enemmän kuin kansalliset keskivertotulot ovat vastaaville kotitalouksille, joissa ei ole vaatetusteollisuustyöntekijöitä. ILO:n mukaan naisten ja miesten palkkatasa-arvo nimenomaan vaatetussektorilla on kohentunut huomattavasti vuodesta 1996 vuoteen 2007: aikajanan alussa naiset ansaitsivat lähes 40% vähemmän kuin miehet, mutta periodin loppuun tultaessa sektorin sukupuolierot palkkauksessa olivat kaventuneet 17%:in. Mielenkiintoisen lisän analyysiin tuo se, että tämän palkkauseron kaventuminen korreloi vaatetusviennin kasvun kanssa jäljempänä käsiteltävän Better Factories Cambodia –ohjelman alettua.⁹¹

Maailmanpankin selvitys arvioi Kambodzan vaatetusteollisuuden **työolosuhteita** kahden muuttujan avulla: työntekijöiden iän (lapsityövoiman käytön arvioimiseksi) sekä viikkotuntien perusteella (säännöllisten ylitöiden ja mahdollisen pakkotyön identifioimiseksi). Tämä ei ole kattava arvio työolosuhteista, mutta selvityksen mukaan muista työoloja kuvaavista tekijöistä ei ollut tarpeeksi tilastotietoa tarjolla. Näiden muuttujien perusteella saadun indeksin mukaan Kambodzan tekstiili- ja vaatetusteollisuuden työolosuhteindeksi heikkeni kaupan vapauttamisen jälkeen 5,2%:lla verraten muihin teollisuudenaloihin. Selvityksen mukaan naisten työolosuhteet tekstiilisopimusten umpeutumisen jälkeen kohenivat miehiin ja muihin teollisuudenaloihin nähden, mutta ero ei ollut merkittävä. Tämän vuoksi selvityksen johtopäätös on, että kaupan vapauttaminen vaikutti naisten ja miesten työolosuhteisiin melko samalla tavalla. Tämä empiirinen havainto on linjassa talousteorian kanssa, joka ennusti, että työolosuhteet vaatetusteollisuudessa heikkenisivät vaatteen laskevan hinnan seurauksena.⁹²

Kauppapoliittiset preferenssit ja tukiohjelmat kannustimina

Tutkimusaineisto nostaa keskeiselle sijalle Kambodzan tekstiili- ja vaatetusteollisuuden menestystarinassa ILO:n Better Factories Cambodia (BFC) –ohjelman sekä sitä kautta saadun maan yleisen maineen ”eettisenä” alihankkijana.⁹³ Kambodza aloitti Better Factories –ohjelman implementoinnin vuonna 1999. Tämän ohjelman kautta kansainvälisten työelämän normien noudattaminen kytkettiin suoraan USA:n Kambodzalle myöntämiin vaatetusvientikiintiöihin.

89 EU solmi Kambodzan kanssa vuonna 1997 puitesopimuksen, joka tuli voimaan 1.11.1999. Puitesopimus käsittelee muiden kysymysten ohella kauppaa. http://eeas.europa.eu/delegations/cambodia/eu_cambodia/political_relations/agreements/index_en.htm (25.5.2013).

90 Savchenko & Lopez Acevedo, 2012, s. 10-16.

91 Better Work Research Brief no. 2.

92 Staritz & Reis, 2013, s. 10-16.

93 Mm. Pickles, 2012, s. 44.

Ohjelman ansiosta Kambodzaa pidettiin Foreign Investment Advisory Servicen vuonna 2004 tekemässä kyselyssä EU:n ja USA:n vaatetusyritysten piirissä edelläkävijänä useaan muuhun Aasian maahan nähden työelämän normien tason ja työntekijöiden järjestäytymisoikeuden alalla. Suora insenttiivi vientiin linkitettyyn työelämän normien noudattamiseen loppui, kun USA:n preferenssikiintiöt loppuivat vuonna 2004, mutta Kambodzan hallitus kannusti vaatetusteollisuutta jatkamaan ohjelman noudattamista, jotta se pystyisi houkuttelemaan uusia ulkomaisia sijoittajia.

ILO:n mukaan BFC on tuonut merkittäviä parannuksia työoloihin kambodzalaisissa tekstiilialan yrityksissä. Vuosien 2001–2010 välillä kerätty vertailutieto osoittaa, että yritysten kansainvälisten työnormien noudattaminen, ml. syrjimisen kieltoon ja tasa-arvoiseen palkanmaksuun tähtäävien sääntöjen noudattaminen, on parantunut huomattavasti ensimmäisestä kontrollikäynnistä viidenteen kontrollikäyntiin (noin 78%:sta lähes 90%:iin – ja joiltakin osin jopa n. 52%:sta 95%:iin). Samalla tunnustetaan, että sekä ulkoiset että sisäiset tekijät ovat vaikuttaneet tähän kehitykseen. Ulkoisiin tekijöihin kuuluvat yritysten julkinen ”naming and shaming” ja varmasti myös kannustimena aiemmin toimineet preferenssit. Yritykset olivat myös raportoineet paremmin motivoituneen työvoiman kautta saaduista tehokkuus- ja tuottavuuseduista yhtenä tärkeänä sisäisenä tekijänä työnormien noudattamisessa. ILO tuli tutkimuksiensa perusteella myös siihen jo edellä esitettyyn yleiseen johtopäätökseen, että alihankintayritykset, jotka toimittavat tuotteita brändi- ja mainesensitiivisille johtoyrityksille suoriutuivat paremmin työnormien noudattamisessa.

Vuosien 2001 ja 2006 välillä BFC julkaisi tiedot yritysten työnormien noudattamisen tasosta, ja tämä lisäsi työnormien noudattamista (työnormien noudattamatta jättämisen todennäköisyys väheni 4.7%:lla julkisen ”naming and shaming” –uhan ollessa päällä). Kun vaatimus tietojen julkistamisesta poistui, yritysten tahti työnormien noudattamisen parantamisessa hidastui. Tästä huolimatta kuitenkin työnormien noudattamisen taso jatkoi paranemistaan. Tämä todistane osaltaan hypoteesia siitä, että työnormien noudattaminen parantaa yritysten tuottavuutta paremmin motivoituneen työvoiman kautta.⁹⁴ ILO on tehnyt tässä yhteydessä myös tärkeän huomion siitä, että työolosuhteiden parantuessa kaikki sen osatekijät paranivat samanaikaisesti (mahdollisuus muodostaa ammattijärjestöjä ja neuvotella kollektiivisesti, palkkataso ja palkanmaksu, sopimukset ja työhönotto, työterveys ja ensiapu, ylityö, korvaus työtapaturmista ja sairauksista, lomat). Näin ollen vaikuttaa siltä, etteivät yritykset kompensoi parempaa työnormien noudattamista yhdellä osa-alueella toisten osa-alueiden kustannuksella.

Yritykset myös harvoin huonontavat työoloja sen jälkeen, kun ovat ensin tehneet parannuksia – eivät edes huomattavien taloudellisten vaikeuksien sattuessa kohdalle. Tämä ”taaksepäin meno” on harvinaisinta keskeisten työntekijöiden perusoikeuksien (ml. syrjimiskielto ja samapalkkavaatimus) sekä palkkojen osalta. Kambodzan vaatetusteollisuus koki kovan iskun vuonna 2008 alkaneen globaalin finanssikriisin myötä. ILO teki tässä yhteydessä mielenkiintoisia havaintoja yritysten ”henkiinjäämismahdollisuuksien” osalta. Palkanmaksun turvaaminen vaikeuksista huolimatta korreloi aina paremman selviytymistodennäköisyyden kanssa. Modernien henkilöstöhallinnon periaatteiden sekä säännönmukaisen palkanmaksun ja yrityksen sisäiseen informaation kulkuun liittyvien sääntöjen noudattaminen vaikuttivat huomattavasti yritysten selviämiseen. Myös maineherkän ostajayrityksen olemassaolo vaikutti huomattavasti alihankkijan selviytymiseen kriisistä.⁹⁵ Tämä mikrotason ilmiö siitä, että työnormien (ml. tasa-arvoperiaatteiden) noudattaminen parantaa tuottavuutta ja sitä kautta yritykset jatkavat työnormien noudattamista taloudellisista vaikeuksista huolimatta, sopii yhteen tämän selvityksen alussa esitellyn makrotason löydöksen

94 Better Work Research Brief no. 1.

95 Better Work Research Brief no. 2.

kanssa, jonka mukaisesti epätasa-arvo on taloudellisesti kannattamatonta kansantalouksissa.

Keskeisiä johtopäätöksiä ja ehdotuksia tasa-arvon parantamiseksi

Tekstiili- ja vaatetussektorin globaalien arvoketjujen yleisanalyysi sekä maakohtaiset esimerkit auttavat täsmentämään keskeisiä johtopäätöksiä sektorin kansainvälisestä kaupasta ja sen tasa-arvoulottuvuudesta. Johtopäätökset ja toimintaehdotukset edellä esitetystä analyysistä voidaan tiivistää seuraaviin keskeisiin kohtiin:

- Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden kasvu ja sen tuomat kehitysedut ovat hyvin riippuvaisia kauppapoliittisista valinnoista. Huomattavan naisvaltaisena alana tekstiili- ja vaatetusteollisuuden globaalit muutokset vaikuttavat erityisesti naisiin.
- Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden globaalit arvoketjut ovat rakentuneet korkean palkkatason maiden erikoistumiseen know-how –intensiivisiin tehtäviin tuotantotyön siirryttyä alemman palkkatason maihin. Yleisen trendin mukaisesti tekstiili- ja vaatetuskaupan laajentuminen on työllistänyt erityisesti naisia niissä (kehitys)maissa, joihin tuotantoa on siirtynyt.
- Molempien kappaleen esimerkkimaiden, Lesothon ja Kambodzan, kohdalla voidaan kiistatta sanoa, että kauppapoliittiset instrumentit (preferenssit) ovat vauhdittaneet rakennemuutosta ja tuotannon kehittymistä ko. maiden vaatetusteollisuudessa, ja avanneet mahdollisuuksia naisten aseman parantamiseen yhteiskunnassa – siten edistäen yleistä tasa-arvokehitystä esimerkkimaissa.
- AGOA:n kautta saatu ei-vastavuoroinen tulli- ja kiintiövapaa pääsy USA:n markkinoille on ollut keskeisessä osassa Lesothon vaatetusteollisuuden viennin vahvistamisessa. Tilannetta on edistänyt myös AGOA:n alla tapahtunut alkuperäsääntöjen lievennys.

Kambodzan osalta työelämän normien noudattamisen parantamiseen keskittynyt Better Factories Cambodia –ohjelma ja sen kytkentä määrääjäksi USA:n tarjoamiin kauppapoliittisiin preferensseihin loi pohjan maan tekstiili- ja vaatetustuotannon ja –viennin menestykselle. Kambodza vaikuttaakin olevan hyvä esimerkki siitä, miten preferenssiriippuvuudesta on päästy tilanteeseen, jossa maa houkuttaa investointeja ja samalla parantaa tasa-arvoa ja naisten työllisyyttä tekstiili- ja vaatetussektorilla. Tähän kehitykseen ovat johtaneet paitsi kauppapoliittiset preferenssit, myös globaalien arvoketjujen johtoyritysten muuttuminen kasvavassa määrin maine- ja brändiherkiksi, sekä alkaessa suosia pitkiä strategisia liikesuhteita tuottajiensa kanssa ja kiinnittää huomiota niiden työolosuhteisiin.

- Vaatetusteollisuuden työpaikat ovat tarjonneet erityisen houkuttelevan mahdollisuuden päästä köyhyydestä varsinkin verrattaessa sektorin tarjoamia työmahdollisuuksia muihin sektoreihin. Erityisesti huonompiosaiset, suhteellisen kouluttamattomat naiset ovat tekstiili- ja vaatetussektorin kautta usein ensi kertaa saaneet ansaintamahdollisuuksia formaalilla sektorilla. Kambodzassa todettiin naisten ja miesten palkkaerojen kaventuneen kaupan lisääntymisen myötä, vaikka tekstiili- ja vaatetusteollisuuden palkat ovat yleisesti ottaen pysyneet matalina. Työolosuhteiden kehityksestä on saatu sekalaisia tutkimustuloksia, mutta niiden raportoidaan parantuneen erityisesti sellaisten yritysten osalta, jotka ovat osallistuneet työnormien noudattamisen parantamiseen tähtääviin tukiohjelmiin. Kehitys on parantanut naisten asemaa ja määräämisvaltaa sekä kotona että sen ulkopuolella.
- Tasa-arvoarajoittavat ongelmateivät kuitenkin kokonaan poistuneet. Vaatetusteollisuuden

rakenne on johtanut uudenlaiseen haavoittuvaisuuteen suhteessa talouden ja kansainvälisen kaupan muutoksiin (Lesothon esimerkki). Tähän on vaikuttanut työtehtävien tiukka erottelu, joka ei mahdollista taitojen siirtämistä tehtävistä toisiin. Linkkejä paikalliseen talouteen ei myöskään juurikaan ole syntynyt. Tekstiili- ja vaatetussektorin töiden erottelu ”naisten ja miesten töihin” on johtanut naisten keskittymiseen tuotantolinjatehtäviin, kun taas suurin osa keski- ja ylemmästä johdosta ovat miehiä. Tämä johtaa osaltaan myös naisten alempaan palkkatasoon.

- Yleinen kaupanesteiden purkamiseen, tullien alentamiseen ja läpinäkyvyyden edistämiseen pyrkivä kauppapolitiikka on omiaan tukemaan globaalien arvoketjujen itse kehittämää viimeaikaista trendiä siitä, että johtoyritykset keskittävät hankintansa strategisiin partnereihin, joiden kanssa yli rajojen ulottuvat yrityssuhteet kehittyvät pitkäaikaisiksi ja jotka näin mahdollistavat laajemman arvonalisäyksen kehitysmaassa sijaitsevassa alihankkijayrityksessä. Pitkäaikaiset alihankintasuhteet mahdollistavat myös yrityksille pitkäaikaisten työsuhteiden tarjoamisen, mikä oletettavasti helpottaisi naisten asemaa työelämässä.
- Kauppapolitiikkaa tukevat aloitteet, joilla pyritäisiin tietoiseen linkkien muodostamiseen paikallistalouteen voisivat parantaa naisten työllisyyttä ja tasa-arvotilannetta. Useissa kehitysmaissa toimii Business Linkages –ohjelmia, joiden kautta on menestyksekkäästi linkitetty pientuottajia ja –palveluntarjoajia monikansallisten yritysten alihankkijoiksi. Tasa-arvon ja naisten työllisyyden edistämiseksi naisyrittäjiä tulisi pyrkiä integroimaan osaksi ko. aloitteita. Yrittäjien koulutuksella on näissä ohjelmissa keskeinen asema, ja tällaisen koulutuksen järjestämisessä tulisi ottaa huomioon naisten ja miesten tasa-arvoiset osallistumismahdollisuudet, jotta tasa-arvon kehitystä pystyttäisiin edistämään.
- Kun kotimainen tuotantotoiminta kehitysmaissa hyötyisi ulkopuolelta tulevista komponenteista (esimerkiksi kankaista), voisi olla tarkoituksenmukaista varmistaa ko. komponenttien mahdollisimman esteetön pääsy maahan – esimerkiksi tuontitullien tasoa voitaisiin arvioida tästä näkökulmasta. Kehitysmaiden pyrkiessä parantamaan teollisuutensa toimintaedellytyksiä, voisi kauppapolitiikan kehittämistä tukeva apu auttaa ko. maita luomaan kilpailukykyä parhaiten tukevia strategioita kauppapoliittisen päätöksenteon tueksi. Tullittoman komponenttituonnin kytkeminen vientiehtoon jättää pienyritykset usein vaille insentiiviä, koska he lähinnä tähtäävät kotimaan markkinoille. Naiset toimivat kehitysmaissa pääosin nimenomaan pienyrittäjinä.
- Työntekijöiden taitojen siirrettävyyden parantamiseksi yrityksille voitaisiin myös kehittää kannustimia työntekijöidensä kokonaisvaltaisempaan kouluttamiseen ja moninaisten taitojen kehittämiseen. Tällaisen koulutuksen järjestämisessä tulisi myös ottaa huomioon erityisesti naisten osallistuminen, koska monesti naiset jäävät yritysten järjestämistä koulutusmahdollisuuksista vähäisemmälle sosiaalisten normien, mutta myös ajankäyttöongelmien vuoksi. Tällaiset tukimuodot kuitenkin toimivat vain tilanteessa, jossa yrityksillä on todelliset mahdollisuudet jatkaa toimintaansa pitkällä tähtäimellä.
- Työnormien noudattamisen, ja sitä myöden tasa-arvon, parantamiseen tähtäävät sektorikohtaiset hankkeet voivat auttaa maita brändäytymään eettisiksi tuottajiksi ja houkuttelemaan sitä kautta globaaleja ostajia ja investoijia, kuten Kambodzan tapauksessa. Tällaisten ohjelmien linkitys kauppapoliittisiin preferensseihin voi toimia kehityksen vauhdittajana – esimerkiksi naisten työllisyyden kannalta merkittäviä sektoreita kehitysmaissa voitaisiin tukea Better Factories Cambodia –tyyppisen ohjelman kautta täyttämään preferenssien saamiseksi tarvittavat normit.

3.0 Globaalit arvoketjut ja tasa-arvo elektroniikkateollisuudessa

3.1 Elektroniikkateollisuuden globaalien arvoketjujen rakenne

Kuten edellä esitelty tekstiili- ja vaatetusteollisuus, myös elektroniikkateollisuus kuuluu kauppapoliittisessa jaottelussa teollisuustuotteisiin. Sektori on Suomelle kansallisesti merkittävä teollisuudenala, jonka muutokset puhuttavat yhteiskuntaa laajasti. Elektroniikkateollisuus (hardware) on myös maailman tärkein tuotteita valmistava sektori: se työllistää enemmän työntekijöitä ja tuottaa parempia tuloja kuin mikään muu sektori, sekä lisäksi parantaa tuottavuutta ja stimuloi innovaatioita eri sektoreilla kautta koko talouden.

Elektroniikkateollisuus on erityisen kiinnostava globaalien arvoketjujen näkökulmasta: tuotantoprosessit vaativat eri osien lähisijoittamista melko vähäisessä määrin, ja siksi elektroniikkateollisuuden arvoketjut ovat maantieteellisesti laajempia ja dynaamisempia kuin minkään muun valmistusteollisuussektorin. Elektroniikkateollisuus on mielenkiintoinen myös tasa-arvonäkökulmasta. Globalisaation väitetään osittain johtaneen työvoiman naisistumiseen erityisesti sellaisilla vientisektoreilla kuin elektroniikka- ja vaatetusteollisuudessa. Lisäksi elektroniikkatuotteiden ja niiden komponenttien valmistus tapahtuu suuressa määrin erityistalousalueilla, joilla pääasiassa työskentelee naisia (vuonna 2003 arvio naisten osuudesta erityistalousalueiden työvoimasta oli 70–90%) sekä maahanmuuttajia.

Elektroniikkateollisuuden globaalit arvoketjut ovat rakentuneet moduulien varaan ja ilmenevät arvoketjuina, joissa useat yritykset voivat osallistua yhden tuotteen valmistukseen. Toisaalta komponenttien tuottajia ja muita arvoketjujen alihankkijoita pystytään vaihtamaan toisiin ilman isoja teknisiä muutoksia. Kuten sanottu, tällaisten arvoketjujen tuotteita voidaan tehdä tuotantoyksikköjen sijaitessa fyysisesti kaukana toisistaan. Tämä on vastaavasti luonut mahdollisuuksia kehitysmailla osallistua kansainväliseen elektroniikkateollisuuden arvoketjuun. Tärkeää on luoda ensimmäinen linkki arvoketjuun – kun esimerkiksi paikallinen tuottaja kehitysmaassa on päässyt siihen kiinni, uusia mahdollisuuksia lisäarvon tuottamiseen ilmaantuu tuoteinnovaation nopean tahdin ja tuotteiden lyhyen eliniän ansiosta. Samalla vaaditaan myös alihankkijoiden jatkuvia ponnisteluja kilpailussa mukana pysymiseksi.

Elektroniikkateollisuuden (hardware) arvoketjuissa operoi kolme pääasiallista toimijaa: johtoyritykset, sopimustuottajat ja alustajohtajat (platform leaders). Muita arvoketjujen toimijoita ovat mm. ohjelmistomyyjät, tuotantolaitteiden valmistajat, jakelijat sekä komponenttien ja alajärjestelmien tuottajat. Kolmen ensiksi mainitun toimijaryhmän tuottama arvonlisä voi kuitenkin olla todella korkea, ja niiden toiminnan tarkempi analysointi antaa kuvan globaalien elektroniikkateollisuuden rakenteesta.

Elektroniikkateollisuuden arvoketjujen johtoyritykset kantavat brändejä sekä myyvät brändättyjä tuotteita ja järjestelmiä yksityisille kuluttajille, toisille yrityksille ja valtioille. Nämä yritykset johtavat

arvoketjujen toimintoja tilaamalla alihankkijoilta myymiänsä tuotteita. Maailman merkittävimpien johtoyritysten kotipaikka löytyy teollisuusmaista, erityisesti USA:sta, Länsi-Euroopasta, Japanista ja tuoreempaan Korean Tasavallasta. Johtoyrityksiä ei ole tähän mennessä juurikaan noussut kehitysmaista, ja harvat tällä hetkellä toimivat esimerkit tulevat nousevista ja jo hyvin merkittävistä talouksista, ml. Taiwan ja Kiina. Esimerkki arvonnalisän ”nappaamisesta” kännykkäteollisuuden alasektorilta osoittaa arvoketjujen yläpään voiman suhteessa tuotantotoimintoihin arvoketjujen alaosassa. ETLA:n julkaiseman tutkimuksen mukaan (2011) Nokian N95-puhelimen arvonnalisä keskittyi suurimmaksi osaksi (54%) EU-27-maihin ottaen huomioon sekä kokoonpanon että myynnin kohdemarkkinoilla. Jopa siinä tilanteessa, että kokoonpano tapahtui Kiinassa ja myynti USA:n markkinoilla, EU-27 nappasi 51% arvonnalisästä – vaikka puhelin olikin ”Made in China”. Tämä korkean arvonnalisäosuuden tuottaminen EU:ssa mahdollistui sitä kautta, että Suomi ja tietyt muut EU-maat dominoivat tuotteen brändäystä, kehitystä, muotoilua ja ketjun hallintoa.⁹⁶

Sopimustuottajat tekevät johtoyrityksille tuotteita ja joskus myös toimittavat muotoilupalveluja. Sopimustuottajien käyttäminen on ollut vahva trendi elektroniikkateollisuudessa jo 1980-luvun lopusta lähtien. Ala on hyvin kilpailtu ja sen kannattavuus on suhteellisen alhainen. Arvoketjuja käsittelevä kirjallisuus identifioi globaalin elektroniikkateollisuuden menestystekijäksi kuitenkin pitkällemenevän kyvyn toimia alihankkijana johtoyrityksille. Alustajohtajat ovat yrityksiä, jotka ovat pystyneet sisällyttämään teknologiansa toisten yritysten tuotteisiin – esimerkiksi tietokoneisiin tai matkapuhelimiin. Joissain tapauksissa alustajohtajat varmistavat suuren osan teollisuuden voitoista ja kontrolloivat vahvasti sektorin innovaatioita.⁹⁷

Kauppapolitiikka on osaltaan vauhdittanut globaalien informaatio- ja kommunikaatioteknologian arvoketjujen muodostumista osana elektroniikkateollisuutta. Tähän ovat vaikuttaneet verrattain alhaiset tullitariffit erityisesti kehitysmaissa: OECD-maiden keskimääräinen tullitaso ICT-tuotteille on 2%, kun taas toisaalta tariffit ovat korkeimmillaan LDC-maissa ja Afrikan maissa, joiden keskimääräinen tullitaso ICT-tuotteille on 12%. Myös WTO:n informaatioteknologiasopimus (*Information and Technology Agreement, ITA*) on vaikuttanut alhaiseen tullitariffitasoon sitouttaen 75 jäsenmaata MFN-tullinalennuksiin 190 tuotteessa, kattaen näin yli 60% ICT-kaupasta.⁹⁸

96 ETLA, 2011, s. 12.

97 Sturgeon & Kawakami, 2010, s. 5-13, 43-44.

98 OECD, 2013a, s. 2.

Kuva 3: Elektroniikkateollisuuden arvoketjut (yksinkertaistettu, mukailtu)

Elektroniikkateollisuuden arvoketjut – yksinkertaistettu (mukailtu). Lähde: Ergon Associates Ltd. 2010.

3.2 Elektroniikkateollisuus EU-maissa

Tietokone-, elektroniikka- ja optiikkatuotteiden tuotantosektori piti sisällään 44,100 yritystä EU-27:ssä vuonna 2010, työllisti 1,14 miljoonaa ihmistä, ja tuotti 77,7 miljardin euron arvosta arvonlisää. Sektorin osuus valmistusteollisuudesta oli työpaikkojen osalta 3.8% ja arvonlisän osalta 4.9%. Sektorilla on korkea työn tuottavuus ja toisaalta korkeat henkilöstökulut. Yritysten määrän perusteella kolme suurinta alaryhmää tällä sektorilla koostuivat seuraavien tuotteiden valmistuksesta: i) mittaus-, testaus- ja navigointilaitteet sekä kellot; ii) elektroniset komponentit ja taulut (boards); sekä iii) kommunikaatiolaitteet.

Arvonlisän perusteella suurimmat EU-maat tällä sektorilla vuonna 2010 olivat Saksa (29.6%), Britannia (13.5%) ja Ranska (12,6%). Näiden kolmen maan osalta EU-27-arvonlisän osuus tällä sektorilla oli suurempi kuin valmistusteollisuudessa kokonaisuudessaan, kuten myös Suomen, Irlannin, Ruotsin, Slovakian ja Unkarin osalta. Arvonlisän kautta mitattuna Suomi oli tällä sektorilla EU-maiden erikoistunein: maan osuus tällä sektorilla oli 4% EU-27:n kokonaistuotannosta, ja Suomi oli vuonna 2010 myös EU:n suurin telekommunikaatiovälineiden tuottaja. Sveitsin vastaava osuus oli 5,5% - korkeampi kuin yhdenkään EU-maan – Sveitsin kohdalla erikoistuminen keskittyi lähinnä erilaisten instrumenttien, ml. kellojen tuotantoon. Irlanti puolestaan keskittyi tietokoneiden ja lisälaitteiden sekä elektronisten komponenttien ja taulujen valmistukseen. Unkari oli EU-maista toisena telekommunikaatiolaitteiden ja tietokoneiden sekä lisälaitteiden valmistuksessa. Slovakian kuluttajaelektroniikan tuotanto oli merkittävästi korkeampi kuin EU:n keskiarvo.

Mittauslaitteiden sekä elektroniikan komponenttien ja taulujen valmistuksen alasektorit

muodostivat yritysten määrän kannalta suurimmat alasektorit EU-27:ssä. Nämä alasektorit myös työllistivät suurimman osan sektorin työvoimasta (58,3%) ja tuottivat lähes saman verran sektorin arvonnalisästä (56,6%). Telekommunikaatiolaitteiden valmistus työllisti 18,1% sektorin työvoimasta vuonna 2010. Isot yritykset (250 työntekijää tai yli) tuottivat vuonna 2010 suurimman osan (62,5%) tietokone-, elektroniikka- ja optiikkatuotteiden tuotantosektorin arvonnalisästä ja työllistivät 54,2% sektorin työvoimasta.⁹⁹

Viimeaikaiset saneeraukset Nokian toiminnoissa ja erityisesti Salon tehtaiden toiminnan lopettaminen ja sittemmin Nokian matkapuhelinten myynti Microsoftille ovat kuitenkin muuttaneet tilannetta Suomen osalta edellä esitettyjen tilastojen ilmestymisen jälkeen. Vuonna 2011 elektroniikka- ja sähköteollisuuden henkilöstö Suomessa oli jonkin verran yli 50,000 henkilöä ja vuonna 2012 jonkin verran sen alle. Samaan aikaan sektorin henkilöstö tytäryrityksissä ulkomailla oli noin 170,000 vuonna 2011 laskien alle 140,000:en vuonna 2012. Suomessa työskentelevä henkilöstö laski edelleen jonkin verran vuoden 2013 ensimmäisellä puoliskolla. Koko teknologiateollisuuden henkilöstö Suomessa nousi yli 300,000 henkilöön vain vuosina 2007 ja 2008, laskien sitten vuoteen 2010 saakka ja nousten jonkin verran taas vuoteen 2013 mennessä, mutta ei vielä rahoituskriisiä edeltävälle tasolle (n. 285,000 henkilöä vuoden 2013 puolivälissä). Koko teknologiateollisuuden henkilöstö ulkomailla nousi yli Suomen tason vuosina 2010-2012 (työllistäen parhaimmillaan vuonna 2011 n. 325,000 henkilöä ulkomailla) – vuoden 2013 tilastoja työntekijöistä ulkomailla ei ole vielä saatavilla.¹⁰⁰

3.3 Elektroniikkateollisuus kehitysmaissa

Elektroniikkateollisuus kehitysmaissa on keskittynyt tiettyihin maanosiin ja maihin. Kehittyvät taloudet ovat vähitellen nousseet merkittäviksi elektroniikkateollisuustuotteiden valmistajiksi. Viimeksi kuluneiden 20 vuoden aikana Itä-Aasia ja erityisesti Kiina ovat kasvattaneet merkitystään niin elektroniikkateollisuudessa kuin myös muilla teollisuudenaloilla sekä tuotantopaikkoina että kohdemarkkinoina. Tilastodata osoittaa, että elektroniikkateollisuuden suurimmat viejät ja tuojat ovat samoja maita: listalta löytyvät Kiina, Hong Kong, USA ja Singapore. Maat sekä vievät että tuovat välituotteita, mikä osoittaa hyvin pitkälle integroituneen globaalin talouden vaikutuksen ja mahdollistaa potentiaalin lisäarvon tuottamiseen kehitysmailla. Useat Aasian maat ovat viime aikoina pystyneet hyödyntämään arvoketjuja tehokkaasti – tähän maaryhmään kuuluvat erityisesti Singapore, Taiwan (Kiina), Korean Tasavalta, Kiina ja ASEAN-maista Indonesia, Malesia, Filippiinit ja Thaimaa.

Kuten edellä esitetystä yleiskatsauksesta elektroniikkateollisuuden arvoketjuihin kävi ilmi, johtoyritykset operoivat lähinnä teollisuusmaista käsin, kun taas sopimustuottajat toimivat yleensä kehitysmaissa. Suurimmat sopimustuottajat ovat etabloituneet ympäri maailman ja hankkivat suuria määriä elektroniikkakomponentteja asiakkailleen näin vaikuttaen investointi- ja hankintapäätöksillään elektroniikkateollisuuden kehittymiseen erityisesti kehitysmaissa. Erityisesti maailmanlaajuinen vuonna 2008 alkanut finanssi- ja talouskriisi ja sitä seuranneet talousongelmat ovat vauhdittaneet elektroniikkateollisuuden rakennemuutosta, ja sen seurauksena on oletettavaa, että kehitysmaayritykset nousevat teollisuusmaayritysten rinnalle keskeisiksi toimijoiksi globaalissa elektroniikkateollisuuden innovaatiojärjestelmissä. Jotkut tutkijat huomauttavatkin, että vuosien

99 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Manufacture_of_computer,_electronic_and_optical_products_statistics_-_NACE_Rev._2.

100 <http://www.teknologiateollisuus.fi/fi/palvelut/henkil-st.html>.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

2008–2009 finanssikriisi saattaa jättää jälkensä elektroniikkateollisuuden historiaan käännekohtana, jonka jälkeen kehitysmaayritykset alkoivat johtaa globaalin elektroniikkateollisuuden kehitystä sen sijaan, että olisivat vain sen seuraajia.¹⁰¹

Esimerkki elektroniikkateollisuuden merkittävältä alasektorilta – matkapuhelinten valmistuksesta – osoittaa, että Kiinasta on nopeasti tullut maailman suurin matkapuhelinten valmistaja, viejä ja kuluttaja. Vuonna 1998 vain 2,2 miljoonaa puhelinta koottiin Kiinassa – määrä vastasi tuolloin vain vähän yli 2% maailman tuotannosta. Vuoteen 2005 mennessä tuotanto nousi yli 19,300 miljoonaan kappaleeseen, vastaten yli 37% koko maailman tuotannosta. Vuodesta 1998 vuoteen 2005 maailmanlaajuinen matkapuhelinten myynti kasvoi 25% vuodessa (174 miljoonasta 816 miljoonaan yksikköön). Vuonna 2005 Kiinan matkapuhelintuotannosta 75% meni vientiin. Samalla kuitenkin myös kotimaiset markkinat Kiinassa kasvoivat hurjaa vauhtia. Vuodesta 1998 vuoteen 2005 matkapuhelinliittymät Kiinassa nousivat 25 miljoonasta 400 miljoonaan.¹⁰²

Vähiten kehittyneet maat ja alhaisen sekä keskitason tulonsaajamaat ovat marginaalisessa merkityksessä ICT-arvoketjuissa lukuunottamatta Intiaa, Indonesiaa ja Filippiinejä, joissa alan tuotanto on merkittävää. Tutkimusten mukaan kehitysmaiden potentiaali liittyä menestyksekkäästi ICT-tuotannon arvoketjuihin riippuu mm. niiden läheisyydestä suuriin markkinoihin tai alueellisiin tuotantoverkostoihin, kuten ”Tehdas Aasiaan”, jonka suhteellinen ylivoima maailmanlaajuisessa kilpailussa käy hyvin ilmi edellä esitellyistä tilastoista.

3.4 Tasa-arvokysymykset elektroniikkateollisuuden arvoketjuissa

Elektroniikkateollisuuden innovaatiot, ja erityisesti informaatio- ja kommunikaatioteknologian kehitys, on tuonut monia kehitystuloksia tullessaan, ja edistänyt myös naisten tasa-arvoa informaation ainakin periaatteessa helpomman saatavuuden kautta.¹⁰³ Tämä selvitys ei kuitenkaan keskity teknologian käytön mukanaan tuomiin parannuksiin, vaan siihen, miten tasa-arvo toteutuu elektroniikkateollisuuden arvoketjuissa ja mitä mahdollisesti laajempia tasa-arvovaikutuksia elektroniikkatuotteiden kaupan kasvu on tuonut tullessaan.

Elektroniikkatuotteiden tuotanto kehitysmaissa on keskittynyt erityistalousalueille (vientiprosessointialueille) erityisesti korkeamman tulotason kehitysmaissa, kuten Koreassa,¹⁰⁴ Taiwanissa (Kiinassa), Kiinassa, Malesiassa, ja Meksikossa, ja erityistalousalueiden tuotanto on pääosin naisvaltaista. Monelle sektorille tyypillinen työtehtävien eriytyminen sukupuolen mukaan (gender segregation) on tyypillistä myös elektroniikkateollisuudessa: naiset ovat yleisesti keskittyneet matalan koulutustason tuotantolinjatoihin ja miehet dominoivat eri johto- ja asiantuntijatehtäviä

101 Sturgeon & Kawakami, 2010, s. 5-13, 43-44.

102 Sturgeon & Kawakami, 2010, s. 34.

103 Mahdollisuus käyttää matkapuhelinta voi helpottaa naisten aika- ja liikkumisvaikeuksia helpottaen perhe- ja työelämän koordinoitua, vähentäen rahansiirtokuluja, sekä vähentäen fyysistä työtä ja matkustamista informaation saamiseksi (ml. mahdollisuus välttää turhat matkat alihankkijoiden ja asiakkaiden luo). Esimerkiksi Senegalissa naispuoliset kalakauppiat kertovat, että matkapuhelin helpottaa yhteydenpitoa asiakkaiden ja alihankkijoiden kanssa, vähentää matkoihin kuluva aikaa ja rahaa, ja auttaa pitämään yhteyttä perheeseen matkojen aikana. Boliviassa, Egyptissä, Intiassa ja Keniassa haastatelluista naisista 41% kertoi, että matkapuhelimen käyttö oli kasvattanut heidän tulojaan ja mahdollisuuksiaan päästä kiinni työmahdollisuuksiin. World development report, 2012, s. 264.

104 Lähde mainitsee tässä yhteydessä Etelä-Korean, joka kuitenkin on sittemmin useassa yhteydessä klassifioitu kehittyneeksi maaksi (mm. Maailmanpankin taholta).

elektroniikkayrityksissä.¹⁰⁵

Maailmanpankin tilastoihin perustuvan yleisarvion mukaan, joka kattaa Bangladeshin, Dominikaanisen Tasavallan, Hondurasin, Ghanan, Kenian, Lesothon, Nigerian, Tansanian, Senegalin ja Vietnamin elektroniikkateollisuustoiminnan vuosina 2009–2010, naisten osuus erityistalousalueiden elektroniikkateollisuudesta oli 60%. Toiset lähteet kertovat Kiinan kännykkäteollisuuden naisosuuden olevan yli 50%,¹⁰⁶ kun taas mikrotasolla esimerkiksi Foxconnin (Applen alihankkijan) kolmessa tehtaassa Kiinassa puhutaan kuitenkin vain 33–37%:n naisosuuksista.¹⁰⁷ Esimerkiksi kännykkäteollisuudessa ”naisten töitä” ovat kännyköiden kokoaminen, moottorinkäyttö, avustustehtävät, laaduntarkastus sekä pakkaus- ja siivoustehtävät. Miehet ovat keskittyneet linjanjohto- ja ylemmän tason johtotehtäviin. Call Centerien myyntiedustajat ovat puolestaan pääosin naisia, ja vaikka ne kuuluvatkin palvelukaupan alaan, ne liittyvät elektroniikkasektoriin läheisesti.¹⁰⁸

Kirjallisuudessa on kiistelty siitä, ovatko teknologinen kehitys ja sitä kautta syntyneet työpaikat korkean teknologian teollisuudessa parantaneet naisten työllisyyttä, yhteiskunnallista asemaa ja sosioekonomista mobiliteettia; vai onko globalisaation myötä vahvistunut työmarkkinoiden joustavuus lisännyt (halvan) naistyövoiman hyväksikäyttöä ja syventänyt sukupuolten välistä työtehtävien erottelua. McKay argumentoi Filippiinien elektroniikkateollisuuden parissa tekemänsä tutkimuksen kautta, että teknologian kehityksen myötä tapahtuvat uudelleenjärjestelyt yrityksissä sinällään luovat mahdollisuuksia naisille, mutta mahdollisuuksien hyväksikäyttäminen riippuu mm. yritysten (usein emoyrityksen kansallisiin perinteisiin juurtuneista) työvoimakäytännöistä, yrityksen tuotekategoriasta sekä työntekijöiden järjestäytyneisyydestä. Toisaalta hän myös esittää, että makrotasolla korkean teknologian tuotannon eri yhteiskuntaluokkia jakava luonne, Filippiinien työlaissäädännön erityispiirteet sekä stereotypiat tai sosiaalinen mielikuva naisista työvoimana vaikuttavat siihen, että yritysten nostaessa arvonalisäänsä todennäköisyys työvoiman syvempään segregaatioon kasvaa johtaen sukupuolittuneisiin arvoketjuihin ja mahdollisesti koulutusta ja taitoja vaativan korkean teknologian työn maskulinisoitumiseen.¹⁰⁹

McKay nostaa yleisellä tasolla elektroniikkateollisuuden arvoketjuissa keskeiselle sijalle selkeän joustavuutta korostavan lähestymistavan. Hän antaa tälle lähestymistavalle seuraavanlaisen määritelmän: ”the ability to quickly, efficiently, and continuously introduce changes in product and process to respond to volatile and demanding global markets”. Organisaatio- ja johtamisteorioissa on esitetty useita malleja sille, miten tähän tavoiteltuun tilaan päästään. Työntekijöille teknologian kehityksen mukanaan tuomat vaikutukset työpaikoilla vaihtelevat monen tekijän mukaan, ja yksi vahva jakaja tässä asiassa on sukupuoli, sukupuolittunut työnjako ja yleiset sosiaaliseen sukupuoleen perustuvat suhteet työpaikoilla. Naiset ovat useissa maissa selkeästi hyötynneet korkean teknologian teollisuudesta: heidän tulonsa ovat parantuneet, ja sitä kautta heidän työmarkkinamahdollisuutensa ja yhteiskunnallinen asemansa. Naiset eivät kuitenkaan välttämättä ole hyötynneet teknologian kehityksestä yhtä paljon kuin miehet. Miehillä on yleensä parempi pääsy tekniseen koulutukseen ja he hyötывät miehiin liitetystä positiivisesta stereotypiaasta koskien teknisiä taitoja. Kirjallisuuden mukaan informaatioteknologian käyttöönotto Aasiassa olisi sementoinut tai jopa lisännyt sukupuoleen perustuvaa työnjakoa. Käytännössä on todettu, että vaikka uusi teknologia vaatisi uusia taitoja, olemassa olevia naistyöntekijöitä ei välttämättä useinkaan kouluteta tekemään teknisempää työtä.

105 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 261.

106 Christian; Evers & Barrientos, 2013.

107 Fair Labor Association, 2012.

108 Christian; Evers & Barrientos, 2013.

109 McKay, 2006, s. 209.

Filippiinien elektroniikkasektori – tukeeko ”naisistuminen” tasa-arvoa?

Elektroniikkasektorin tapausesimerkki tulee Filippiineiltä, jossa McKay tutki kolmea elektroniikkateollisuuden yritystä ja analysoi niiden gender-suhteita vuonna 2006 julkaistussa artikkelissaan. Elektroniikkateollisuuden tuotanto Filippiineillä on keskittynyt vientiprosessointialueille, joissa suhteellisen korkeasti koulutettua työvoimaa hallinnoidaan kurinalaisesti ja palkat pidetään suhteellisen alhaisina. McKayn mukaan tämän strategian onnistumiseen vaikuttivat tutkimuksen tekemisen aikaan mm. hallituksen anti-ammattiliittokampanjat, maan korkea työttömyys ja alityöllisyys, sekä köyhyys. Teollisuusmaiden monikansalliset elektroniikkayritykset investoivat Filippiineihin merkittävästi vuodesta 1995 eteenpäin. Myös elektroniikkasektorin työllisyys kasvoi huomattavasti: 38,000 työntekijästä vuonna 1988 aina 335,000 työntekijään vuoteen 2002 mennessä. Vuosituhannen vaihteessa elektroniikkateollisuuden palkat ja työllisyysturva olivat paremmat kuin esimerkiksi maatalouden ja informaalin sektorin työpaikkojen tuomat edut, mutta alkupalkka noudatteli silti maan alhaista minimipalkkaa. Työolojen suhteen on huomioitava, että tuolloin elektroniikkateollisuuden työntekijöistä jopa 73% oli täyspäiväistä, vakituista työvoimaa – näin ollen muodostaen perusteen osittaiselle vastaväitteelle siihen yleiseen argumentointiin, jonka mukaisesti globalisaatio johtaa työvoiman tilapäistymiseen.

Analysoidessaan Filippiinien yleistä elektroniikkasektorin työllistämistrendiä McKay huomauttaa, että elektroniikkateollisuus jatkaa 1970-luvulla alkanutta trendiä pääasiassa naisten palkkaamisesta alan tehdastöihin – ja pääasialliseksi syyksi tähän McKay esittää sen, että naisille voidaan maksaa vähemmän palkkaa, ja heidät nähdään luonteeltaan kärsivällisinä, kiltteinä/lempeinä ja pikkutarkkoina. Tämä sopii hyvin työvoimaintensiiviseen elektroniikkateollisuuteen – jopa 82% elektroniikkateollisuuden työntekijöistä työskentelee tuotantotehtävissä. Yleisellä tasolla 74% elektroniikkateollisuuden työntekijöistä on naisia ja 78% alle 30-vuotiaita. Työvoima on myös enenevässä määrin koulutettua – jo vuosituhannen vaihteessa yli 60% elektroniikkateollisuuden työntekijöistä oli suorittanut lukion, ja 37%:lla oli college-tutkinto.

Huolimatta siitä, että syy naisten etusijalle elektroniikkateollisuuden – ja myös vaatetusteollisuuden – työhönotossa perustuu naisten stereotyyppisesti alistetetumpaan yhteiskunnalliseen asemaan, tämä tendenssi on kuitenkin vaikuttanut myönteisesti naisten työllisyys- ja palkkahyötyjen muodostumiseen viime vuosikymmeninä. Naisten osuus vientiteollisuuden työvoimasta on jopa 70% verrattuna vuodesta 1975 saakka suhteellisen samalla tasolla pysyneeseen naisten yleiseen 47%:n työvoimaosuuteen. Vuosituhannen alussa myös sukupuolten välinen palkkakuilu oli kehitysmaiden alhaisimpia naisten palkan ollessa 87% miesten palkasta.¹¹⁰ Cabegin kuitenkin huomauttaa, että yleisesti ottaen Filippiineillä naiset ovat 2000-luvulle tultaessa paremmin koulutettuja kuin miehet, mutta tästä huolimatta heille maksetaan vähemmän palkkaa kuin miehille vastaavasta työstä erityisesti valmistus- ja rakennusteollisuudessa. Tämä palkkakuilu muuttuu myös taloussuhdanteiden mukaan – noususuhdanteen aikaan palkkakuilu kapenee ja laskusuhdanteessa kasvaa.¹¹¹ Samalla on kuitenkin huomattava, että naisten asema Filippiineillä on perinteisesti ollut parempi/arvostetumpi kuin monessa muussa Aasian maassa – tavanomaisesti naiset ovat mm. yksinomaan vastuussa perheen rahavarojen käytöstä.

Huolimatta naisten näennäisestä menestyksestä vientisektorin töissä naistyövoiman käyttö kuitenkin perustuu sukupuolten välisiä eroja koskeviin stereotypioihin ja vahvistaa niitä, sekä systemaattisesti aliarvostaa nuorten koulutettujen naisten tarjoamaa työvoimaa. Huolimatta

110 McKay, 2006, s. 213.

111 Cabegin, 2012, s. 11.

naisistuneesta vientiteollisuudesta, yhteiskunta ja sen instituutiot kohtelevat naisia ”toissijaisina” elannonhankkijoina, heidän pääroolinsa ollessa edelleen kotona. Näin ollen naisia kohtaavat työelämässä tiukka työnjako sukupuolen perusteella, sukupuolittuneet henkilöstöhallintostrategiat ja teknologiaan liittyvät stereotyyppit naisista ja miehistä. Huolestuttavaa tässä trendissä on lisäksi se, että yritysten teknologisen kehityksen yhteydessä ja korkeamman arvonlisän tuotantoon siirtyessä nämä sukupuolittuneet piirteet työmarkkinoilla vain lisääntyvät.

Katsaus mikrotasolle – kolmen elektroniikkayrityksen tasa-arvokertomus

McKay tutki Filippiineillä japanilaista, amerikkalaista ja eurooppalaista alkuperää olevia kolmea elektroniikkateollisuuden yritystä. Tässä selvityksessä esitetään näitä kolmea yritystä koskevia keskeisiä löydöksiä. Kaikkien yritysten käytännöissä näkyvät vahvasti sukupuolittuneet tendenssit, mutta erojakin yritysten välillä on, ja McKay uskoo niiden osittain perustuvan yritysten kansallisuuteen tai emoyrityksen kotimaan työmarkkinasuhteisiin.

Sukupuolirakenne

Esimerkkiyritykset toimivat elektroniikan valmistusteollisuudessa valmistaen kovalevyjä (US), kehittyneitä mikropiirejä (JP) ja puolijohdekomponentteja (EUR). Yritysten työvoimasta valtaosa oli tuotanto/tehdastyöntekijöitä (87%; 55%; ja 85%), ja kaikissa näkyi vahva naisvaltaisuus ja töiden erottelu sukupuolen perusteella. Esimerkin japanilaistaustaisen yrityksen tutkimuksen aikaisista 9,000 työntekijästä 88% oli naisia, 83% 16-22-vuotiaita, ja 97% naimattomia. Kaikilla työntekijöillä oli jokin toisen asteen koulutus (ammattikoulu, college tai lukio). Amerikkalaistaustaisen yrityksen gender-suhteet vaikuttivat ensinäkemältä yllättävän tasapuolisilta – yrityksen työntekijöistä 38% oli miehiä ja 63% naisia. Yrityksen rakennetta tarkemmin tutkittaessa kävi kuitenkin ilmi, että prosenttiosuudet peittivät alleen työtehtävien tiukan erottelun, jonka mukaisesti kaikki yhdeksän johtajaa olivat miehiä, 90% insinööreistä ja teknikoista oli miehiä ja 85% linjatyöntekijöistä naisia. Yrityksen ikäjakauma oli tasaisempi kuin japanilaistaustaisen, johtuen erityisesti suhteellisen korkean koulutuksen arvostamisesta: vain 60% työntekijöistä oli alle 24-vuotiaita, ja vain 70% oli naimattomia. Eurooppalaistaustaisen yrityksen gender-suhteet olivat vastaavat kuin muissa kahdessa yrityksessä: tehdastyöntekijöistä 75% oli naisia. Varttuneemmatkin ja perheelliset naiset viihtyivät tämän yrityksen palveluksessa: 77% tehdastyöntekijöistä oli 26-vuotiaita tai sitä vanhempia, alle 1% työntekijöistä oli alle 20-vuotiaita, ja 35% työntekijöistä oli naimisissa. McKay teki myös mielenkiintoisen havainnon siitä, että jopa 72% yrityksen naimisissa olevista naisista oli perheen ainoa palkansaaja, asettaen näin hyvin kyseenalaiseksi sen ”toissijaisen” elannonhankkijan aseman, joka naisilla on ko. yhteiskunnassa.

Vaatus korkeasta koulutuksesta käy kuitenkin huonosti yhteen vähäisten etenemismahdollisuuksien kanssa, mikä oli todettavissa erityisesti kaupunkien korkeasti koulutettua naistyövoimaa tehdastoihin palkkaavassa amerikkalaistaustaisessa yhtiössä, jonka vaihtuvuus oli yli 9% ja näin korkein kolmen esimerkkiyrityksen joukossa. Japanilaistaustainen yritys pyrki sitouttamaan työvoimansa rekrytoimalla lähinnä maaseudulta naisia, joilla oletettavasti ei olisi paljon muita työvaihtoehtoja, ja tulisivat siten myös halvemmaksi. Samalla yritys kuitenkin tarvitsi englanninkielentaitoista työvoimaa, jolla kuitenkin ei olisi suuria haluja etenemiseen ja vaateita palkan nostamiseen. Lojaaleiksi mutta suhteellisen kunnianhimmottomiksi arvioidut naiset sopivat yrityksen strategiaan, ja naisten etenemismahdollisuudet perustasolta teknisempiin

tehtäviin katkaistiin sillä, että tehdastöihin ei palkattu ketään, jolla oli yli kahden vuoden college-koulutus. Seuraavan tason teknisempiin töihin vaadittiin kolmen vuoden tekninen tai neljän vuoden college-koulutus – näin ollen kokeneillakaan tehdastyöntekijöillä ei ollut mahdollisuutta edetä yrityksensisäisesti korkeatasoisempiin tehtäviin. McKay arvioi, että yrityksen työntekijät olivat pääasiassa kiitollisia saamastaan työpaikasta huolimatta usein rankasta työstä ja vaikeista olosuhteista, ja samalla heidän neuvotteluvoimansa (sekä kollektiivinen että yksilötason) oli hyvin pieni. Näin ollen työpaikan ko. naisille tuoma oman rahan ansaintamahdollisuus ja kontrolli omasta elämästään ei kuitenkaan tuonut muutosta työpaikan päätöksentekomekanismeihin tai sosiaaliseen rakennelmaan, jossa naiset ovat alistetussa asemassa.

Työolosuhteet ja arvonlisäysprosessi tasa-arvonäkökulmasta

Eurooppalaistaustaisen yrityksen työntekijöiden pysyvyys (vain 3–5%:n vaihtuvuus) ja työtyytyväisyys nousivat esiin kolmen esimerkkiyrityksen joukosta. McKay nostaa tutkimuksessaan merkittäväksi tekijäksi tämän tilanteen aikaansaamisessa yrityksessä toimivan ammattiliiton, joka selvityksen mukaan oli pystynyt auttamaan naistyöntekijöitä muokkaamaan yrityksen agendaä käytännön tarpeidensa ja strategisten tasa-arvotavoitteidensa toteuttamiseksi. Työntekijöiden järjestäytyneisyys näkyi palkoissa ja eduissa. Yrityksen palveluksessa olevista vanhemmista naisista verrattain moni oli myös naimaton, minkä McKay esitti mahdollisesti johtuvan siitä, että ihmisarvoinen palkkataso oli tuonut heille keskivertoa enemmän itsenäisyyttä. Työsuhde-etuissa näkyi työntekijöiden – ja naisten – prioriteetteja enemmän kuin vertailuyrityksissä: esimerkiksi äitiysloma- ja synnytystuet ottivat huomioon synnytystavan (alatiesynnytys, sektio tai keskenmeno). Naisten ollessa vastuussa perheiden budjeteista Filippiineillä, yrityksen työntekijät olivat neuvotelleet itselleen mahdollisuuden matalakorkoisiin lainoihin sekä kotitalous-, koulutus- ja hätätilanelisät. Yrityksen työntekijät pitivätkin työpaikkaansa usein teollisuudenalan parhaimmiston kuuluvana ja halusivat pysyä siellä töissä ”koko elämänsä”. Tämä on kontrastissa yleistykseen, jonka mukaisesti naisia usein pidetään ”väliaikaisena” työvoimana, joka vetäytyy perheen pariin naimisiin mentyään.¹¹² Tämä on tärkeä yleisemmän tason huomio, koska oletus naisista väliaikaisena työvoimana ruokkii myös naisten näkemystä itsestään sekä siitä, mitä mahdollisuuksia he uskovat itsellään olevan työelämässä.

McKay arvioi myös naisten etenemismahdollisuuksia kahden esimerkkiyrityksen arvonlisäysprosessien yhteydessä. Amerikkalaisyhtiö pyrki kasvattamaan arvonlisäänsä integroimalla ja automatisoimalla tuotantoansa entisestään. Muutoksien arvioitiin tarkoittavan useiden perustason työpaikkojen tarpeettomiksi käymistä, mutta samalla syntyisi uusi työtehtävä tehdaslinjatyöntekijöiden ja teknikkojen väliin (technical operator). McKay ennusti tämän uuden työposition luovan ainakin periaatetason mahdollisuuden naisille edetä urallaan ko. yhtiössä ja siten mahdollisuuden kyseenalaistaa työtehtävien segregaatio. Samalla McKay kuitenkin totesi, ettei tämä potentiaali ollut ainakaan tutkimuksen tekemisen aikaan realisoitunut. Uusiin tehtäviin vaadittiin ainakin kahden vuoden tekninen koulutus elektroniikkateollisuuden ammattikoulussa, ja yritys rekrytoikin tehtäviin suoraan teknisistä oppilaitoksista eikä yrityksen sisältä. Yrityksen käytännöt vahvistavatkin sitä globaalia tasa-arvokehitystä koskevaa löydöstä, että teknologian kehittyessä ja yrityksien arvonlisän noustessa naiset jäävät miesten jalkoihin.

McKayn tutkiman yrityksen henkilöstöpäällikkö totesikin, että tuotanto oli automatisoinnin myötä muuttunut vähemmän riippuvaiseksi naisten ”hienojakoisista taidoista”. Lisäksi miesten arvioitiin

112 McKay, 2006, s. 222.

yleisesti olevan kestävämpiä työntekijöitä ja pystyvän työskentelemään pitkissä työvuoroissa naisten ”sairastuessa, tarvitessa äitiyslomaa ja kärsiessä joka kuukausi kuukautiskivuista”. Henkilöstöpääällikkö viittasikin 12-tuntiseen työpäivään tärkeänä syynä työvoiman miehistymiseen aiemmin tapahtuneen ”naisistumisen” jälkeen. Näin ollen ”naisten kärsivällisyyden” sijaan on alettu arvostaa ”miesten kestävyyttä” ja sinänsä parempi tuotantokapasiteetti ja sitä kautta kaupan oletettava lisääntyminen onkin vähentänyt naisten työmahdollisuuksia.

Toinen tehostettuun automatisointiin ryhtynyt yritys McKayn tutkimuksessa oli eurooppalaistaustainen puolijohdekomponenttituottaja, joka salli työvoimansa järjestäytymisen ja neuvotteli eduista ja palkoista työntekijöiden kanssa. Kuten edellisessä esimerkissä, teknologinen arvonlisäys loi uuden työtehtävätyypin teknikon ja peruslinjatyöntekijän välimaastoon. Huolimatta yrityksen pitkästä traditiosta työntekijöiden kanssa neuvotteluun, yrityksen johto pyrki McKayn mukaan kiristämään kontrolliaan työprosesseista automatisointiprosessin yhteydessä. Aiemmin uusien koneiden käyttöönoton yhteydessä ammattiliitto oli mm. pystynyt neuvottelemaan lisäkoulutusta linjatyöntekijöille, luoden näin mahdollisuuden työntekijöiden kehitykseen. Tässä uudessa tilanteessa yrityksen johto oli kuitenkin kieltäytynyt olemassa olevien työntekijöiden koulutuksesta, ja pyrki täyttämään uudet tehtävät yrityksen ulkopuolelta, lähinnä suoraan teknisen alan ammattioppilaitoksista, joiden opiskelijat ovat lähes pelkästään miehiä. Kuten edellä, teknologinen kehitys, joka oletettavasti johti kaupan lisääntymiseen, tiputti samalla kyydistä useita naistyöntekijöitä ja jätti teollisuuden luoman todellisen tasa-arvovaikutuksen melko vaatimattomaksi.¹¹³ Kansainvälinen kauppa siis *de facto* loi sinänsä saavutettavissa olevia työ-, arvonlisä-, ja etenemismahdollisuuksia naisille, mutta sosiaaliset normit vaikuttavat estäneen naisten hyötymisen näistä mahdollisuuksista – ainakin toistaiseksi.

Toinen Filippiinien ICT-teollisuutta koskeva tutkimus vuodelta 2005 kuitenkin esittää toisenlaisen tarinan naistyövoiman käytöstä Filippiinien ICT-teollisuudessa. Tapausesimerkki kuvaa asiantuntijatehtäviin palkattua korkeasti koulutettua naistyövoimaa ja toteaa, että naisia on palkattu korkean arvonlisän tehtäviin heidän monipuolisten taitojensa ansiosta (naisilla on usein kaupallinen koulutus teknisten perustaitojen lisäksi) sekä ”naisen näkökulman” saamiseksi erityisesti tehtävissä, joiden tarkoituksena on luoda mm. ohjelmistoja, jotka puhuttelevat myös naisasiakkaita. Näin ollen ei tässä tapauksessa voida puhua vientiteollisuuden ”naisistumisesta” negatiivisessa merkityksessä (työolojen ja palkkojen huonontumisen synonyyminä).¹¹⁴ Tämä on selkeä esimerkki kansainvälisen kaupan kautta kehittyneestä positiivisesta tasa-arvotrendistä sekä siitä, että oikeantyyppisen profiilin omaavat naiset ovat työllistyneet korkean arvonlisän tehtäviin teknologian kehittyessä. Löydös lisää painetta jo aiemmin esitettyyn toteamukseen siitä, että ajantasaisen koulutuksen tarjoaminen ja naisten kannustaminen osallistumaan ko. aloitteisiin ovat tärkeässä asemassa tasa-arvon ja naisten työllisyyden edistämistä koskevassa työssä.

Keskeisiä johtopäätöksiä

Elektroniikkasektorin globaalien arvoketjujen yleisanalyysi sekä tapausesimerkit Filippiineiltä antavat kuvan sektorin kansainvälisestä kaupasta ja sen tasa-arvoulottuvuudesta. Pelkästään Filippiinien sisällä voidaan havaita erisuuntaisia tasa-arvotrendejä saman sektorin sisällä eri tasoilla, joten myös eri maiden välillä voidaan olettaa olevan eroja tässä suhteessa. Analyysin perusteella voidaan kuitenkin vetää joitakin yleisiä johtopäätöksiä, sekä niihin perustuvia toimintaehdotuksia,

113 McKay, 2006, s. 207 – 229.

114 Ng & Mitter (ed.), 2005, s. 93-106.

jotka on tiivistetty seuraaviin keskeisiin kohtiin:

- Kansainvälisen kaupan lisääntyminen, globaalit arvoketjut ja teknologinen kehitys ovat tuoneet työpaikkoja vientiin suuntautuneessa teollisuudessa erityisesti naisille. Formaalin sektorin työpaikat, mahdollisuus (usein ensi kertaa) ansaita rahaa ja kontrolloida sitä, lisääntynyt itsenäisyys sekä paremmat mahdollisuudet tarvittaessa vaihtaa työpaikkaa ovat tuoneet naisille useita **käytännön hyötyjä**, jotka ainakin osittain ovat johtaneet **pidemmälle meneviin tasa-arvovaikutuksiin** tai joilla on potentiaalia tuoda niitä mukanaan. Naisten parantunut yhteiskunnallinen status (työskentely formaalilla sektorilla, ”puhtaassa” ja ”modernissa” teollisuudessa¹¹⁵) voi auttaa heitä saavuttamaan paremman aseman perheen sisällä, sekä sopimaan mm. lastenhoidon ja kodinhoidon järjestelyistä. Myös yhteiskunnan tuki perheiden sisäisen tasa-arvon edistämisessä mm. insentiivien ja informaatiokampanjoiden kautta on kuitenkin tärkeää.
- Elektroniikkasektorin tapausesimerkit vahvistavat useiden tutkimusten löydökset siitä, että monikansalliset elektroniikkayritykset yleensä maksavat korkeampaa palkkaa, tuovat parempaa työturvaa ja tarjoavat paremmat työolosuhteet kuin paikalliset yritykset tai informaali sektori kehitysmaissa.
- Globaalin kilpailun luonne (vaatimukset korkeasta laadusta ja edullisesta hinnasta; tarve sopeutua nopeisiin muutoksiin, jne.) vaatii yrityksiä muuttamaan työolosuhteita kilpailun edellyttämiksi esimerkiksi lisäämällä työaikaa ja työvuoroja, jne. Tämä voi vaikuttaa naisiin kahdenlaisesti: heitä saatetaan haluta palkata töihin perustuen stereotypiaan naisten ”kiltteydestä” ja ”sopeutuvuudesta”, mutta samalla johtuen miehiin yhdistetystä ”kestävyyden” mielikuvasta työnantajat saattavat mieluummin haluta ottaa töihin miehiä. Erityisesti erityistalousalueilla voi olla voimassa joustavampi työlainsäädäntö investointien houkuttelemiseksi, mikä mahdollistaa pidemmät työvuorot käytännössä, ja tämä saattaa vaikuttaa negatiivisesti erityisesti naisiin, joilla kuitenkin on päävastuu kodista.
- Elektroniikkateollisuuden työt ovat yleensä voimakkaasti segregoituneet: naiset tekevät usein monotonisia ja tarkkuutta vaativia (matalapalkkaisia) tehdastöitä; kun taas insinöörit, teknikot ja työnjohto ovat yleensä miehiä. Uusien koneiden ja teknologian käyttöönotto saattaa johtaa lähinnä miesten palkkaamiseen uusien ”välimaaston” työtehtävien hoitoon. Kansainvälinen kauppa ja teknologinen kehitys ovat luoneet tehtaisiin näitä uusia työpaikkoja, jotka periaatteessa antaisivat naisille mahdollisuuden arvonlisään ja etenemiseen. Sosiaaliset normit saattavat kuitenkin estää tällaisen kehityksen. Edellä esitetyt **käytännön hyödyt** vaikuttavatkin toteutuneen olemassa olevien **sukupuolittuneiden rakenteiden sisällä**, eikä niitä kyseenalaistaen tai hajottaen. Näin ollen työskentely elektroniikkasektorin arvoketjuissa ei sinällään oletettavasti johda sukupuolittuneiden työmallien murtumiseen, ja sama johtopäätös voidaan mahdollisesti yleistää muihinkin teollisuuden sektoreihin ja arvoketjuihin.
- Korkeamman koulutustason, ja varsinkin ICT-palvelusektorin, tehtävissä on todettavissa **pidemmälle meneviä tasa-arvovaikutuksia**, ts. käytännön hyödyt eivät siellä välttämättä enää toteudu täysin sukupuolittuneiden rakenteiden sisällä. Naiset ovat rekrytoituneet näihin tehtäviin perustuen taitoihinsa (naisilla on usein kaupallinen koulutus perustason teknisten taitojen lisäksi) sekä siihen, että he pystyvät tuomaan naisen näkökulmaa

115 Lainausmerkeissä esitetyt attribuutit perustuvat McKayn tutkimukseen, joka esitti suoria lainauksia tehtaiden työntekijöiltä, ml. työpaikan luonnehtimisen puhtaana ja modernina.

teollisuuden valmistamiin tuotteisiin.

- Strategisten tasa-arvotavoitteiden tai pidemmälle menevien tasa-arvovaikutusten saavuttamisessa keskeiseksi nousee – nähtyjen esimerkkien valossa – työntekijöiden mahdollisuus järjestäytyä ja toimia tehokkaasti etujensa ajamiseksi. Tämä voidaan yleistää myös yrittäjiin, jotka myöskin etujärjestöjen tai erilaisten tuotantoryhmittymien kautta pystyvät parantamaan yksittäisten yrittäjien neuvotteluasemaa.

Työntekijöiden osalta on huomattava, että työehtosopimukset pyrkivät perinteisesti lähinnä työntekijöiden palkkojen ja etujen parantamiseen (käytännön tulosten saavuttamiseen), eivätkä niinkään perusteettoman sukupuolittuneen tehtävänjaon murtamiseen. Näin ollen uusia aiheita voidaan tasa-arvonäkökulman varmistamiseksi nostaa neuvottelupöydälle. Lisäksi ammattiliittoja – ja teollisuuden etujärjestöjä – tulisi tapauskohtaisesti pyrkiä tekemään tietoisiksi tasa-arvosuunnitelmien ja naisten etujen edistämisen tärkeydestä, jotteivät strategiset tasa-arvotavoitteet jää toteutumatta ammattijärjestöjen mahdollisten omien sukupuolittuneiden käytäntöjen takia.

- Kansainvälisen kaupan itselähtöisesti luomia positiivisia edellytyksiä tasa-arvon parantamiseksi tulisi tukea mm. sitä kautta, että yritykset tehdään tietoisiksi naisten työvoimapotentialista ja sopivuudesta myös teknisempiin tehtäviin. Näin ”välimaaston” työpaikkoihin (technical operators) voitaisiin yritysten sisäisesti kouluttaa olemassa olevia naistyöntekijöitä. Naisten hyötymistä korkeamman tason tehtävien tuomista mahdollisuuksista voidaan tukea lähinnä koulutuspolitiikan kehittämisen kautta sukupuolten tasa-arvoa paremmin tukevaan suuntaan.

4.0 Maataloustuotteet – globaalit arvoketjut ja tasa-arvo hedelmä- ja vihannesteollisuudessa

4.1 Hedelmä- ja vihannesteollisuuden globaalien arvoketjujen rakenne

Myös maataloustuotteiden kaupan vapauttamisesta neuvotellaan multilateraalitasolla, kuten teollisuustuotteiden kaupasta. Alkuperäistä GATT 1947-sopimusta sovellettiin myös maataloustuotteiden kauppaan, mutta se salli maiden käyttävän tariffien lisäksi myös muita kotimaisen maatalouden suojauskeinoja, esimerkiksi tuontikiintiöitä ja tukia. Näiden instrumenttien – erityisesti vientitukien – katsotaan vääristäneen sektoria huomattavasti. Uruguay'n kierroksen seurauksena syntyi ensimmäinen maataloustuotteiden kauppaa käsittelevä multilateraalisopimus. Maataloudesta neuvotellaan nyt WTO:ssa osana Dohan kehityskierrosta muiden neuvottelualueiden rinnalla, ja siitä on muodostunut keskeinen sektori kokonaisneuvotteluiden etenemisen kannalta. Maatalousneuvotteluissa keskustellaan vientitukien ja kotimaisen tuen asteittaisesta vähentämisestä sekä markkinoillepääsyn helpottamisesta. Lisäksi keskustellaan kehitysmaiden erityis- ja erilliskohtelusta (kuten kaikilla neuvottelualueilla) ja maataloutta koskevista huolenaiheista, jotka eivät liity suoraan kauppaan (*non-trade concerns*, mm. ruokaturva, ympäristö, rakennesopeutus, maaseudun kehitys, köyhyyden vähentäminen).¹¹⁶

Tässä selvityksessä käytetään maatalouden esimerkisektorina hedelmä- ja vihannestuotantoa, josta tekstissä käytetään lyhennettä HeVi. HeVi-teollisuus on erityisen mielenkiintoinen kehitysmaiden kannalta sen korkean tuottavuuden ja työllisyysvaikutusten takia. Hedelmien ja vihannesten tuotanto on merkittävästi työvoimaintensiivisempää kuin esimerkiksi viljakasvien tuotanto, ja tarjoaa huomattavasti useampia jälkikäsittely- ja prosessointimahdollisuuksia lisäarvon luomiseen.¹¹⁷

Kauppa hedelmä- ja vihannestuotteissa on kasvanut huimasti viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana. YK-tilastojen mukaan HeVi-sektorin kauppa oli arvoltaan 56,1 miljardia USA:n dollaria kuluvan vuosituhan alussa, saavuttaen 139,6 miljardia USA:n dollaria vuoteen 2008 mennessä. Kehitysmaat ovat pystyneet hankkimaan itselleen yhä kasvavan osuuden maailmanlaajuisesta HeVi-kaupasta kysynnän kasvaessa nopeasti. Kysynnän ja tuotannon nopea kasvu on johtanut tälläkin alueella merkittävään rakennemuutokseen: uusia johtoyrityksiä on ilmestynyt markkinoille ja toimintoja on siirtynyt kehittyneistä maista kehitysmaihiin sitä mukaa kuin kehitysmaat ovat parantaneet asiantuntemustaan.

Nopeat muutokset HeVi-sektorilla johtivat tuotantojärjestelmien muuttamiseen sekä teollisuudesta kehitysmaissa. Aiemmin yksittäiset maanviljelijät päättivät kasvattamistaan vihanneksista ja hedelmistä sekä käyttämistään tuotantoprosesseista ja tuotteiden laadusta, ja kauppiat vuorostaan ostivat sadon suoraan maatilalta tai tukkukauppiailta. Nykyään HeVi-teollisuus rakentuu pääasiassa pitkäaikaisille kauppasuhteille ja erikokoisten tuotantoyritysten ja viejien tiiviisiin linkkeihin.

¹¹⁶ www.wto.org – agriculture.

¹¹⁷ Staritz & Reis (eds.), 2013, s. 13-14.

Viejäyritykset koostuvat muutamista monikansallisista HeVi-yhtiöistä, jotka toimivat useissa kehitysmaissa, sekä suuresta määrästä keskikokoisia kehitysmaiden kansallisia yrityksiä. Viejät voivat myös tuottaa itse osan tuotteistaan tai heidän tuotantonsa voi nojata täysin erikokoisiin itsenäisiin tuottajiin. Suhteet tuottajayhteisöihin hoidetaan yleensä kausiluonteisilla sopimuksilla, joiden kautta annetaan tuottajille tuotannontekijöitä ja sovitaan takuuostoista.

HeVi-arvoketjuihin kuuluu useita vaiheita: tuotannontekijät (inputs), tuotanto, pakkaus ja varastointi, prosessointi sekä jakelu ja markkinointi. Input-vaiheeseen kuuluvat mm. siemenet, lannoitteet, agrokemikaalit, maatalouskoneet sekä kastelulaitteet. Myös kuljetus ja logistiikka ovat tärkeä osa arvoketjuja niiden eri vaiheissa. Tuotanto on puolestaan suunnattu joko tuoreen tavaran kulutukseen tai prosessointiin. Isot vientiyritykset tai tuottaja-viejät hoitavat yleensä pakkauksen ja varastoinnin. Pakkaus- ja varastointivaiheen toimintoihin kuuluu ainakin tuotteiden erottelu tuoreina myytäväksi kelpaaviin, tietyille markkinoille kelpaaviin, prosessointitarkoitukseen meneviin ja muihin tuotteisiin. Tähän vaiheeseen voi kuulua myös hedelmien ja kasvien pesu, kuoriminen, leikkaaminen, sekoittaminen, pakkaaminen ja merkintä. Hedelmien ja kasvien prosessointi- tai käsittelyvaiheeseen kuuluu kuivatus, pakastaminen sekä mehun ja muiden jalosteiden valmistaminen. Käsittely tuo yleensä arvonlisää mm. sitä kautta, että tuote kestää kauemmin. Jakelu ja markkinointi hoitaa tuotteet kuluttajien ulottuville markettien, pienten jälleenmyyjien, tukkukauppiaiden ja ravintoloiden yms. kautta.

Kuva 4: HeVi-sektorin globaalit arvoketjut

Lähde: Gereffi; Fernandez-Stark & Psilos, 2011. Mukailtu.

HeVi-sektorin arvoketjuihin osallistuu erikokoisia yrityksiä eri tuotantovaiheissa, tarjoten näin mahdollisuuksia myös pienille yrityksille ja erityisesti tuottajille. Tuotantovaiheeseen osallistuu pieniä, keskikokoisia ja isoja yrityksiä. Isot tuottajat ostavat pientuottajilta usein hedelmiä ja vihanneksia omaa tuotantoaan täydentääkseen (tuottaja-viejät). Joihinkin arvoketjuihin mahtuu myös yrityksiä, jotka eivät tuota hedelmiä ja vihanneksia itse ollenkaan, vaan ostavat tuotteet pientuottajilta vientiä varten. Tuottaja-viejät ovat yleensä muutamia alalla toimivia monikansallisia yrityksiä sekä keskikokoisia kotimaisia yrityksiä.

Tänä päivänä globaali HeVi-teollisuus on pääasiassa järjestäytynyt pitkäaikaisten ja läheisten alihankkijasuhteiden varaan vientiyritysten ja erikokoisten tuottajayritysten välillä. Pitkäaikaiset yhteistyösuhteet ovat välttämättömiä jäljitettävyyden, tasaisen ja luotettavan toimituksen, sekä tiukkojen standardien noudattamisen takaamiseksi. Alihankkijat on yleensä sertifioitu tätä tarkoitusta varten, ja kehitys onkin johtanut pitkälle menevään vertikaaliseen konsolidointiin hankintaketjussa.¹¹⁸

Tuottaja-viejät järjestävät usein toimintansa integroimalla vientitoiminnot tuotantoon, hankkimalla sopimusviljelijöiltä tuotteita (jolloin pientuottaja voi saada tuotannontekijöitä, luottoa, teknistä

118 Gereffi; Fernandez-Stark & Psilos, 2011, s. 10.

apua ja takuuostosopimuksia viejältä) sekä hankkimalla tuotteita itsenäisiltä pienviljelijöiltä. Isoja yrityksiä käytetään erityisesti sellaisten tuotteiden tai sellaisille markkinoille tuottamiseen, joissa on korkeat laatu- ja jäljitysvaatimukset. Nämä yritykset saattavat myös jälkikäsitellä tuotteitaan (mm. pestä, leikata, sekoittaa ja pakata) sekä osallistua tuotekehitykseen. Kysyntäpuolella puolestaan isot supermarketit johtavat keskeisiä hedelmä- ja vihannesmarkkinoita. Nämä yritykset ovat yleensä hyvin keskittyneitä ja niillä on merkittävä markkinaosuus esimerkiksi Euroopan ja USA:n markkinoilla. Nämä yritykset hakevat erityisesti parempaa kilpailukykyä ja jatkuvuutta maailmanlaajuisista arvoketjuista, ja vaikuttavat merkittävästi siihen, miten HeVi-sektorin tuotteet tuotetaan, miten sato korjataan ja tuotteet kuljetetaan, prosessoidaan ja varastoidaan.

Yritykset käyttävät hallintovälineinään yksityisiä standardeja, joita on suuri määrä ja joita kehitysmaiden pientuottajien saattaa olla vaikea täyttää ilman teknistä apua. Vaikka nykypäivänä on muutamia pääasiallisia standardeja, joita isot yritykset noudattavat hankinnoissaan, tuottajat kärsivät yhä myös siitä, ettei standardeja tai niiden toimeenpanomekanismeja ole maailmanlaajuisesti juurikaan harmonisoitu. Myös hallitukset sääntelevät HeVi-tuontia terveys- ja kasvinsuojelusäännöillä, mutta yksityiset standardit menevät näitä sääntöjä pidemmälle ja koskevat usein myös tuotannon sosiaalisia ja ympäristöllisiä vaikutuksia. Tuontitullit ja kiintiöt vaikeuttavat myös edelleen kehitysmaiden markkinoillepääsyä teollisuusmaissa, vaikka suuri osa kaupasta tapahtuukin erilaisten preferenssijärjestelyjen puitteissa. Usein prosessoidut HeVi-tuotteet on joko jätetty preferenssiregiimien ulkopuolelle tai niiden tullee on alennettu vähemmän kuin muiden tuotteiden, ja tämän on tutkittu huomattavasti rajoittaneen kehitysmaiden maataloustuotannon monipuolistumista.¹¹⁹

HeVi-sektorilla tuotannon arvon lisääminen tapahtuu lähinnä toiminnallisen arvonlisäyksen (functional upgrading) ja tuote- tai prosessiarvonlisäyksen kautta. Toiminnallinen arvonlisä tulee sitä kautta, että siirrytään arvoketjun korkeampaa arvoa tuottaviin osiin, kuten tuotannosta pakkaukseen, prosessointiin ja lopulta jakeluun ja markkinointiin. Tutkimustiedon mukaan tällainen toiminnallinen siirtyminen arvoketjun ”arvokkaampiin” osiin tapahtuu vasta, kun yritys on pystynyt vahvistamaan asemaansa arvoketjun alemman lisäarvon toiminnoissa. Tuote- ja prosessiarvonlisä syntyy, kun yritys siirtyy hienojakoisempiin tuotteisiin ja alkaa tehostamaan toimintojaan organisoimalla tuotannon uudelleen ja parantamalla teknologiaa.¹²⁰

4.2 Hedelmä- ja vihannesteollisuus EU-maissa

Globaali hedelmä- ja vihannesteollisuus toimii tänä päivänä ostajalähtöisissä arvoketjuissa. Isot supermarketit johtavat ketjua sekä keskeisillä vientimarkkinoilla EU:ssa ja USA:ssa että myös nousevilla markkinoilla. Tuotantoon, jälkikäsitteilyyn ja pakkaamiseen verrattuna supermarketit voivat vaikuttaa vain jäävuoren huipulta, mutta kuten edellä on esitetty, niillä on suuri vaikutus koko tuotantoketjuun: nämä yritykset määräävät erityisesti yksityisten standardien kautta siitä, miten hedelmiä ja vihanneksia tuotetaan, miten sato korjataan, ja kuinka tuotteet kuljetetaan, prosessoidaan ja varastoidaan.

HeVi-sektorin arvoketjujen yläosaa hoidetaan siis lähinnä teollisuusmaista käsin, ml. EU:sta, vaikka nousevat markkinat ovat omaksuneet jo näitäkin toimintoja. Esimerkiksi vientiin suuntautuvaa

119 Gereffi; Fernandez-Stark & Psilos, 2011, s. 10.

120 Staritz & Reis (eds.), 2013, s. 11-16.

prosessointia tehdään vain muutamissa kehitysmaissa, vaikka kehitysmaatkin jälkikäsittelevät hedelmiä ja vihanneksia kotimaiseen käyttöön. Tähän ”työnjakoon” on lähinnä syynä se, että HeVi-tuotteiden prosessointia varten tarvitaan usein suuria investointeja sekä hyvin toimivaa infrastruktuuria, joten kehitysmaiden tuotantoyritysten täytyy ensin pystyä tuottamaan tarpeeksi tuloa perustoiminnastaan voidakseen toteuttaa arvonlisäyksen vaatimat investoinnit. Jakelu ja markkinointi tapahtuu pääasiassa EU:n ja USA:n markkinoilla, mutta kehitys on siirtynyt tähän suuntaan myös kehitysmaissa.¹²¹

Eurostatin mukaan EU:n hedelmä- ja vihannesvienti on kasvanut vuosina 2006–2010 tasaisesti arvoltaan 6,502 miljoonasta eurosta 8,778 miljoonaan euroon. Samaan aikaan EU:n HeVi-tuonti on noussut huomattavasti suuremmasta lähtöarvosta 18,667 miljoonasta eurosta 20,780 miljoonaan euroon. Tilastoissa voidaan havaita globaalien arvoketjujen rakenne: EU:hun tuodaan runsaasti hedelmiä ja vihanneksia muualta prosessoitaviksi ja/tai jakelua ja markkinointia varten. Vuonna 2009 koettiin notkahdus sekä viennissä että tuonnissa – mahdollisesti globaalin finanssikriisin seurauksena – mutta vuonna 2010 vienti nousi lähes 20% edellisestä vuodesta (ja tuonti vastaavasti 8%).¹²²

Hedelmien ja vihannesten tuotanto EU:ssa vastaa noin 17%–18%:a maatalouden kokonaistuotannon arvosta ja käsittää noin miljoona maatilaa, jotka keskittyvät hedelmien ja vihannesten viljelyyn. *European Farmers and Agri-Cooperatives* -järjestön mukaan EU on maailman toiseksi suurin hedelmien ja vihannesten tuottaja huolimatta edellä esitetystä huomattavan isosta kauppataseen vajeesta HeVi-sektorilla.¹²³ Tuotanto on hyvin keskittynyt maantieteellisesti: kaksi pääasiallista tuotantomaa – Espanja ja Italia – kattavat 40% vihannestuotannosta ja yli 50% hedelmien tuotannosta, Italian ollessa merkittävin HeVi-tuotantomaa EU:ssa. Yli 95% EU:n sitrustuotannosta tulee Italiasta, Espanjasta ja Kreikasta. Uudemmissa EU-jäsenmaista Puola on kasvattanut vahvasti HeVi-tuotantoaan viimeisen vuosikymmenen aikana. EU:n rooli maailman HeVi-markkinoilla on edelleen merkittävä, vaikka se onkin vähentynyt viime vuosikymmenen aikana. Vuoden 2009 EU-tuotannon volyymi HeVi-sektorilla oli 8.7% alempi kuin vuonna 2000, johtuen osittain myös monen muun EU-tuotannon alan kasvusta. Vuonna 2009 EU:n osuus maailman HeVi-tuotannosta oli 8.3%. Sitrusten tuotannon osuus maailman kokonaistuotannosta ei juurikaan muuttunut vuosien 2000–2009 välisenä aikana, kun taas muiden hedelmien (-5.1%) ja vihannesten (-2.3%) osuudet laskivat.

Rakennemuutos näkyy myös kauppavirtojen tarkastelun kautta. EU:n sisäinen tuonti HeVi-tuotteissa on vähitellen laskenut (70.3%:sta 68%:in viimeisen kymmenen vuoden aikana) ja rakenteellinen epätasapaino EU:n ulkopuolisen viennin ja tuonnin välillä on hitaasti kasvanut. Kehitys vaikuttaa ilmentävän asteittain kasvavaa avoimuutta ulkomaankaupalle ja hidasta EU-alihankkijoiden vaihtumista EU:n ulkopuolisiin yrityksiin silloin, kun EU-tuottajat eivät ole pystyneet vastaamaan kysynnän ja vähittäismyynnin vaatimuksiin. Perinteiset markkinointikanavat EU:ssa, EU:n ulkopuolisten tuottajien rakenteellinen heikkous (kyky täyttää standardeja ja määräyksiä, jne.) sekä EU:n kauppapolitiikan välineet vaikuttavat olevan keskeisiä tekijöitä siinä, että EU:n ulkopuoliset alihankkijat integroituvat HeVi-arvoketjuihin hitaasti.¹²⁴

Suomessa puutarhatalouden kehitys on ollut nopeaa viime vuosien aikana. Euroopan unioniin liittymisen jälkeen puutarha-alan suhteellinen painoarvo muuhun maatalouteen nähden on noussut ja tämän kehityksen odotetaan jatkuvan edelleen. Viljelytekniikan kehittyminen on mahdollistanut

121 Gereffi; Fernandez-Stark & Psilos, 2011, s. 8-15.

122 TRENDS IN EXTRA-EU-27 TRADE BY PRODUCT, Eurostat.

123 http://www.copa-cogeca.be/img/user/7493_E.pdf.

124 Euroopan parlamentti, 2011, s. 13-14.

kilpailukykyisen tuotannon niin avomaalla kuin kasvihuoneissakin. Kehitystä on edelleen auttanut se, että suomalaiset kuluttajat ovat halunneet ostaa suomalaisia tuotteita. Suurimpia tuotannollisia muutoksia on tapahtunut kasvihuonetuotannossa ympärivuotisen tuotannon kehittyessä merkittäväksi tuotantomuodoksi sekä hedelmä- ja marjatuotannossa, jossa kastelutekniikan kehittyminen, sadon ajoittaminen sekä uudet kasvilajit ja -lajikkeet ovat muuttamassa tuotannon rakennetta. Lähitulevaisuudessa on oletettavissa, että tuotantotekniikassa ja sitä kautta koko tuotannossa ja markkinoiden rakenteessa tapahtuu lisää merkittäviä muutoksia.¹²⁵

4.3 Hedelmä- ja vihannesteollisuus kehitysmaissa

Vuosien 1980 ja 2000 välillä HeVi-tuotteiden vienti matala- ja keskitulotason maista kasvoi huomattavasti enemmän kuin teollisuusmaiden vastaava, ja samoin kasvoi HeVi-tuotteiden viennin osuus maataloustuotteiden kokonaisviennistä. Vuosien 1980–1990 välillä maailman HeVi-tuotanto kasvoi 30 prosentilla jatkaen kasvuaan 56 prosentilla vuosien 1990–2003 välillä. Suurin osa kasvua tapahtui Kiinassa. Vuoteen 2003 mennessä Kiinasta olikin tullut maailman suurin hedelmien ja vihannesten tuottaja, ja sen perässä seurasivat Latinalainen Amerikka ja Karibia, Intia, Euroopan unioni ja Afrikka.¹²⁶

Kun katsotaan HeVi-tuotteiden tuontia kehitysmaista EU:hun, voidaan havaita joitakin alueellisia trendejä. Vihannestuotteita tulee lähinnä Välimeren alueelta, mutta myös Keski- ja Etelä-Amerikasta sekä joistakin Afrikan maista. Keski- ja Etelä-Amerikka ovat vahvimmat hedelmien EU-tuonnin lähtöalueet, kuin myös Välimeren alueen maat erityisesti sitrushedelmien osalta. Kuten edellä on mainittu, kehitysmaatuottajien integroituminen eurooppalaisjohtoisiin HeVi-arvoketjuihin on ollut melko hidasta.¹²⁷ Viime vuosina EU:n ulkopuolisten maiden HeVi-vienti EU:hun on kasvanut kuitenkin kaikkialta, vaikkakin voimakkain kasvu on ollut hyvin keskittynyttä. Kasvu tuoreiden hedelmien tuonnissa EU:hun vuosien 2004–2009 välillä oli noin +13.5% AKT-maista, +27% EU:n ulkopuolisista Välimeren maista, +27.5% Mercosurista ja jopa +147.6% Kiinasta. Tuoreiden vihannesten tuonti kasvoi ko. aikavälillä puolestaan vain +5.6% AKT-maista, kun vastaava luku Kiinan osalta oli +132%, muiden maaryhmien sijoituessa näiden ääripäiden välimaastoon.¹²⁸

Toimintojen ”siirtymistrendi” teollisuusmaista kehitysmaihin on luonut kehitysmaihin suuren määrän HeVi-sektorintyöpaikkoja erityisesti vientiin suuntautuvassa HeVi-teollisuudessa muutaman viime vuosikymmenen aikana. HeVi-tuotteiden viljely on huomattavasti työvoimaintensiivisempää kuin perinteisten viljakasvien viljely, ja sektori tarjoaa tuotannon lisäksi myös enenevässä määrin mahdollisuuksia arvonnäilykseen. Tänä päivänä tietyt jälkikäsitteilytoiminnot – kuten vihannesten ja hedelmien puhdistus, paloittelu, sekoittaminen, pussitus ja viivakoodien liittäminen – tapahtuvat usein ennen lähtö- kuin vastaanottomaassa. Useat kehitysmaat ovatkin luoneet lisäarvoa pakkaamisen ja prosessoinnin kautta, ja arvonnäilyksen seurauksena syntyneiden työpaikkojen luonteen vuoksi näihin töihin on usein otettu naisia. Tämä on johtanut naisten osuuden merkittävään kasvuun sektorin työvoimasta. HeVi-sektorin ansiosta puhutaankin toisinaan maatalouden ’naisistumisesta’. Joissain tapauksissa myös tuotekehitys- ja innovaatiotoimintoja

125 Kansallinen strategia hedelmä- ja vihannessektorin tuottajaorganisaatioiden kestäville toimintaohjelmille 2008–2013.

126 <http://siteresources.worldbank.org/INTGAT/Resources/GATChapter13.pdf>.

127 Euroopan parlamentti, 2011, s. 13–14.

128 Agritrade, 2011, s. 4.

tehdään kehitysmaihissa, mikä osoittaa HeVi-arvoketjujen kehitysaapainotuksen ja potentiaalin korkean lisäarvon saavuttamiseen kehitysmaissa.

Takavuosina HeVi-sektorin työntekijöiksi rekrytoitiin kouluttamatonta työvoimaa, eikä työvoimakoulutus ollut merkittävä kysymys alalla. Huimasti kasvaneen globaalin kaupankäynnin seurauksena koulutuksesta on kuitenkin tullut välttämätöntä: sektorista on tullut monimutkainen hallita, ja tuotteiden tuotannossa tulee noudattaa tiukkoja sääntöjä – sekä julkisia (pakollisia) että yksityisiä (vapaaehtoisia, mutta pakollisia sektorilla pärjäämiseksi). Näin ollen alihankkijat rekrytoivat nykypäivänä enenevässä määrin koulutettua työvoimaa ja kouluttavat edelleen työntekijöitään.¹²⁹

Naisten työvoiman kysynnän kasvun uskotaan vaikuttavan merkittävästi sukupuolten välisen tasa-arvon kehittymiseen ja köyhyyden vähenemiseen kehitysmaissa – eritoten maaseudulla. Merkittävämpää köyhyyden vähentymistä uskotaan saavutettavan muun muassa sitä kautta, että naiset yleensä miehiä useammin käyttävät tulojaan lasten ravintoon ja koulutukseen.

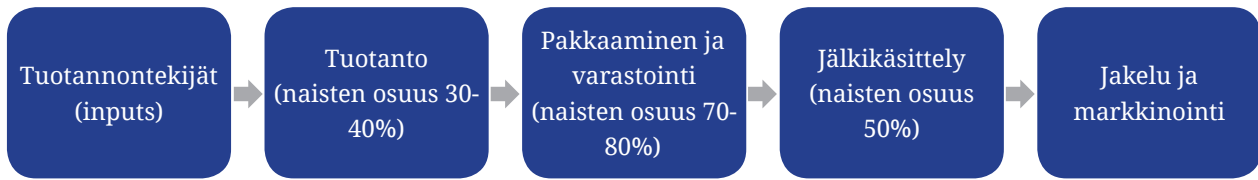
4.4 Tasa-arvokysymykset hedelmä- ja vihannesteollisuuden arvoketjuissa

Hedelmä- ja vihannestuotantosektori on erityisen mielenkiintoinen tasa-arvonäkökulmasta siitä syystä, että arvonalisäyksen vaikutukset HeVi-arvoketjuihin ovat usein positiivisempia naisille kuin monissa muissa arvoketjuissa. Viimeaikainen tutkimus osoittaa, että vaikka naiset ovat keskeisessä asemassa työvoimaintensiivisillä valmistusteollisuuden vientisektoreilla, tuotannon siirtyessä enemmän taitoja, pääomaa tai teknologiaa vaativiin tuotteisiin, sukupuoliprofiili yleensä muuttuu miesvaltaiseksi. HeVi-sektorilla johtopäätökset ovat kuitenkin toisenlaisia: arvonalisäys HeVi-sektorilla luo yleensä työpaikkoja sellaisissa tehtävissä, mihin naiset ovat keskittyneet (esimerkiksi hedelmien ja vihannesten valmistus kulutustuotteiksi ja pakkaaminen), luoden näin uusia työmahdollisuuksia erityisesti naisille. Tämä osoittaa myös sen, ettei voida vetää yleisiä johtopäätöksiä arvonalisäyksen tasa-arvovaikutuksista kehitysmaissa – erot naisten ja miesten työllistymisessä, palkkauksessa ja tasa-arvossa arvonalisäyksen yhteydessä vaihtelevat sektorista ja arvoketjusta toiseen. HeVi-sektorillakin arvonalisäyksen vaikutukset tasa-arvoon vaihtelevat riippuen siitä, mistä tuotannon (arvoketjun) osasta on kyse, ja missä muodossa (työntekijänä/yrittäjänä/palkattomana perhetyöntekijänä) naiset ja miehet osallistuvat ketjuun.

HeVi-sektorin tuotantoketjuissa näkyy voimakas sukupuolen perusteella määritetty jako naisten ja miesten töihin. Tämä jako ylittää maantieteelliset rajat ja kulttuurierot, kuten sukupuolittuneisuus monella muullakin sektorilla. Miehet ovat yleensä sellaisissa töissä, joihin tarvitaan fyysistä voimaa, kun taas naisia otetaan mielellään töihin, jotka vaativat tarkkuutta, neuvokkuutta ja kätevyyttä. Myös eri viljelykasvien valinta on sukupuolittunut. Naisia on HeVi-sektorin arvoketjujen jokaisessa osassa, vaikkakin naiset ovat keskittyneet erityisesti korkean lisäarvon pakkausosaan. Yrityksen siirtyminen korkeampaa arvonalisää tuottavaan osaan sektorilla voi näin ollen hyödyttää erityisesti naisia ja sitä kautta parantaa heidän asemaansa ja tasa-arvoa yhteiskunnassa. Tämän lisäksi miesten muutto maalta kaupunkeihin on johtanut siihen, että naiset ovat alkaneet hoitaa perheitä ja ovat näin vähitellen saaneet tärkeämmän aseman tuottajina.

129 Fernandez-Stark, Bamber & Gereffi, 2011, s. 7-11.

Kuva 5: Naisten osuus HeVi-sektorin arvoketjuissa¹³⁰

Myös HeVi-sektorin globaaliin kaupankäyntiin osallistumiseen liittyy niitä rajoitteita, joita kehitysmaat yleisesti ottaen kokevat arvoketjuihin integroitumisessa, ml. riittämättömät koulutusmahdollisuudet, vaillinainen infrastruktuuri, vaikeudet rahoituksen saamisessa sekä puutteet (perus)koulutuksessa ja tietojen saamisessa. Näitä vaikeuksia kohtaavat sekä kehitysmaiden naiset että miehet, mutta naisten asema on tässä suhteessa heikompi. Naisten kohtaamat vaikeudet työelämässä HeVi-sektorilla vaihtelevat sen mukaan, minkätyyppiseen työhön he osallistuvat: palkattuun työvoimaan, palkattomaan työhön pientuottajaperheyrytyksessä tai yrittäjänä tehtävään työhön. Palkattomassa työssä perheyrytyksissä työskentelevät naiset ovat globaalien arvoketjujen heikoimmassa asemassa: perheiden miehet neuvottelevat sopimukset ja päättävät markkinoinnista ja myynnistä, sekä käyttävät ylintä päätösvaltaa ja määräävät tulojen käyttämisestä. Perheyrytyksen työn ja kodin tuomat velvollisuudet estävät näitä naisia etsimästä työtä muualta, ja näin ollen heillä ei ole usein ollenkaan itsenäistä tuloa. Alla olevassa taulukossa selvitetään tarkemmin eri työvoimatyyppeihin liittyviä, erityisesti naisiin kohdistuvia vaikeuksia HeVi-sektorin töissä kehitysmaissa.

Taulukko 1: Naisten kohtaamia vaikeuksia HeVi-sektorin arvoketjuissa työvoimatyypeittäin

Palkattu työvoima	Palkaton työ perheyrytyksessä	Yrittäjänä tehtävä työ
- Miehiä huonompi palkkataso ja muut työehdot - Naisten kohtelu ”joustavana työvoimana” ja oletus siitä, että naiset ovat palkkatyössä vain jonkin aikaa perhevelvoitteiden takia, lisäävät työn epävarmuutta - Rajoitetut koulutusmahdollisuudet - Seksuaalinen häirintä	- Työllä ei ole formaalia, tunnustettua asemaa - Työ on palkatonta	- Rajoitetut mahdollisuudet omistaa maata ja saada yritysrahoitusta - Rajoitetut mahdollisuudet saada yrittäjänä toimimiseen tarvittavaa koulutusta - Rajoitetut linkit verkostoihin, informaatioon ja markkinoille

¹³⁰ Tuotantosektorin prosenttiosuus kattaa ainoastaan yrittäjänä työskentelevät naiset, eikä näin ollen käsitä palkkatyövoimaa johtuen tilastotietojen puutteesta.

Naisten alhaisempi palkkataso ja joustavuus voivat auttaa yrityksiä vähentämään kustannuksiaan lyhyellä tähtäimellä, ja joskus teollisuuden kilpailukyky voi perustua näihin tekijöihin. Naistyöntekijöiden koulutustason pitäminen alhaisena voi toisaalta rajoittaa tuottavuutta ja estää kehityksen ja yrityksen siirtymisen korkeamman arvonlisän toimintoihin.	Yllä esitetyt vaikeudet koskevat sekä naisia että miehiä, mutta ne kohdistuvat suhteellisesti rankeemmin naisiin, joiden osuus palkattomasta perhetyövoimasta on suurempi kuin miesten.	Yllä esitetyt vaikeudet voivat huomattavasti vaikeuttaa naisten osallistumista Hevi-sektorin globaaleihin arvoketjuihin, koska ne pitävät sisällään sektorin yritystoiminnan perusedellytykset. Koulutus on keskeisessä asemassa globaaleissa arvoketjuissa, joissa tuottajien on täytettävä ostajien tiukat laatu-standardit pärjätäkseen kilpailussa. Vaatimuksien täyttämiseksi tarvitaan investointeja, joihin naisilla on usein huonommat edellytykset rajoitettujen luottomahdollisuuksien takia. Tietojen, kontaktien ja linkkien puute eristää naiset globaalista liike-elämästä. Ostajat voivat vaikeuttaa tilannetta sillä, että toimivat lähinnä miesten kanssa.
--	--	--

Hondurasin HeVi-sektori – mahdollisuuksia useasta tuotantomallista

HeVi-sektorin sukupuolittuneita arvoketjuja kuvaamaan on valittu esimerkiksi Honduras. Honduras on pystynyt suhteellisen hyvin sisällyttämään HeVi-sektoriinsa useampia tuotantomalleja. Hondurasin maanjakopolitiikka ja sen jälkeiset olosuhteet rajoittivat isojen tilojen muodostumista erityisesti vuosien 1960–1992 välisenä aikana, vaikka isot banaanintuottajat pystyivätkin vaikuttamaan tähän politiikkaan ja muodostamaan isoja tiloja. Uudet, pientuottajaketjuihin perustuvat tuotantomallit saivat jalansijaa 1990-luvulla ja pystyivät hyödyntämään maanjakopolitiikan tuloksena syntyneitä pientiloja. Tämä kehitys loi mahdollisuuksia naisille tuotannon ja pakkauksen tehtävissä palkattuna työvoimana sekä yrittäjinä.

Hondurasin HeVi-teollisuus on jakautunut kolmeen pääasialliseen alasektoriin: 1) banaanien ja ananasten tuotanto, joka on kahden monikansallisen yrityksen hallussa; 2) melonien ja vesimelonien tuotanto, jonka parissa työskentelee pieni joukko paikallisia yrityksiä sekä 3) kasvien tuotanto, jossa seurataan eri tuotantomalleja. Tuotanto ohjautuu pääasiassa globaaleille ostajille USA:ssa, mukaan lukien supermarketit ja jälkikäsitteilyyn erikoistuneet yritykset. Merkittävä osa maan vihanneksista viedään myös El Salvadoriin, ja meloneja viedään tänä päivänä USA:n lisäksi myös Eurooppaan ja Kanadaan – vientikohteiden diversifioinnin taustalla oli kasvinterveysongelma vuonna 2008, minkä seurauksena USA asetti meloneille tuontikiellon.¹³¹

Hondurasin HeVi-sektori ei juurikaan ole päässyt tuottamaan toiminnallista arvonlisää ja siten nousemaan arvoketjuissa korkeammalle. Poliittinen ja makroekonominen epätasapaino ovat vaikeuttaneet arvonlisän kehittämistä maassa. Alla olevassa taulukossa kuvataan Hondurasin HeVi-sektorin arvonlisärakennetta.

131 Staritz & Reis (eds.), 2013, s. 31.

Taulukko 2: Hondurasin HeVi-sektorin arvonlisärakenne

Yleiskuva	Prosessiarvonlisä	Tuotearvonlisä
Yleiskuva arvonlisän kehittämisestä Hondurasin HeVi-sektorilla kahden viime vuosikymmenen aikana fokusoituu tuotediversifikaatioon uutena alasektorina ilmestyneen kasvien tuotannon kautta. Toiminnallista arvonlisäystä ei juurikaan ole tapahtunut.	HeVi-teollisuus on omaksunut keskeiset yksityiset valmistus/prosessistandardit vastatakseen asiak-kaiden ja kohdemarkkinoiden tarpeisiin, ml. GlobalGAP, HACCP sekä julkisella puolella US-FDA. Markkinoiden diversifiointi USA:sta EU:hun ja Kanadaan on lisäksi helpottanut tuottajien haavoittuvaisuutta sekä pidentänyt toimintakausia lähes ympärivuotiseksi, siten luoden myös vakituisempia työpaikkoja. Kasvinterveysstandardien parempaan noudattamiseen tarvitaan edelleen institutionaalista tukea, vaikka tilanne on parantunut.	Tuotearvonlisä uusien kasvislaatuojen - erityisesti arvokkaampien vihannesten - tuotantoon ottamisen myötä on tuonut mukanaan merkittäviä työllisyysvaikutuksia. Tuottajat saavat usein takuuhintoja tuotteistaan, mikä suojaa heitä maailmankauppahintojen vaihteluilta. Tuotannon ja pakkaamisen laajentaminen vaatii lisäksi työvoimaa lähes ympäri vuoden.

Sukupuolirakenne ja työllisyys

Naisten ja miesten asema määräytyy Hondurasissa sosiaalisten normien perusteella, ja naisille nämä normit määräävät vastuun kodista ja hoitotyöstä. Naisten oletetaan tekevän kaikki kotityöt, eikä naisten työllistyminen kodin ulkopuolelle ole muuttanut tätä käsitystä paljonkaan. Hondurasin tilastokeskuksen mukaan naiset käyttivät vuonna 2010 keskimäärin 3,35 tuntia päivässä kotitöihin, kun miehet tekivät päivittäin kotitöitä vain keskimäärin 37 minuutin ajan. Maatalous on Hondurasissa perinteisesti kuulunut ”miesten töihin” – pojat seuraavatkin yleensä isiä peltotöihin tyttöjen työskennellessä kotitöiden parissa äidin kanssa. Perheyriyksissä tapahtuva pienviljely seuraa näitä normeja: miehet hoitavat pääasiassa tuotannon, ml. päättävät mitä viljelykasveja kasvatetaan ja miten saadut tulot käytetään. Naiset puolestaan hoitavat tukitoimintoja ja auttavat tarvittaessa sadonkorjuussa. Naisten osuus maataloustyöntekijöistä on kuitenkin suuri, vaikka tarkkaa lukua on vaikea arvioida: globaalilla tasolla 79% kehitysmaiden naisista ilmoittaa itse maatalouden pääasialliseksi taloudelliseksi toiminnakseen.

Edellä esiteltyjen kulttuuristen normien pitäessä naisia osittain alhaisen arvonlisän töissä ne ovat kuitenkin edesauttaneet juuri naisten työllistymistä maatalouden ”uusiin” tehtäviin. Nuoria naisia (20–25 -vuotiaita) on työllistynyt HeVi-sektorin arvoketjuihin, ja erityisesti pakkaustehtäviin, perustuen perinteiseen käsitykseen siitä, että naiset ovat hyviä ruuan valmistuksessa ja ovat näin soveltuvia tehtäviin, joissa valitaan sopivat hedelmät ja vihannekset sekä pestään ja pakataan tuoretuotteet. Naiset ovat työllistyneet mm. näihin tehtäviin myös siitä syystä, että yhä useamman naisen on täytynyt omaksua perheen pää rooli miesten muuttaessa maalta kaupunkiin sekä Hondurasista erityisesti USA:han. Tämä kehitys on myös lisännyt naisten määrää vientiin suuntautuvassa (pien)tuotantotoiminnassa.

Kun tarkastellaan sukupuolirooleja Hondurasin HeVi-sektorilla, voidaan huomata edellä esitettyjen yleisten trendien näkyvä asema. Naiset työllistyvät erityisesti taimenhoitoon, taimien siirtoon, laadun tarkkailuun, puhdistustehtäviin, hedelmien ja vihannesten erotteluun sekä pakkaustoimintoihin – toisin sanoen tehtäviin, jotka vaativat tarkkuutta, varovaisuutta ja kykyä havaita tuotteiden virheet.

Miehet puolestaan työllistyvät yleensä koneiden käyttöä vaativiin tehtäviin, kuten kuljetukseen ja logistiikkaan. Yleisen mielipiteen mukaan miesten työt vaativat fyysistä voimaa, kun taas naisten työt vaativat huolenpitoa ja tarkkuutta. Sadonkorjuun sukupuoliroolit riippuvat tuotteesta: esimerkiksi banaanit kerätään miestyövoimalla naisten hoitaessa paprikoiden sadonkorjuun. Miehet dominoivat johtotehtäviä, mutta naisia on usein valvonta- ja keskitason esimiestöissä erityisesti naisvaltaisia tehtäviä valvomassa.

Tasa-arvokysymykset sektorin eri tehtävissä

Kuten yleistason esittelystä kävi ilmi, sukupuoliroolit, tasa-arvo ja naisten asema HeVi-sektorilla vaihtelevat sen perusteella, minkätyyppisissä töissä naiset ovat: palkkatyössä, palkattomassa työssä perheyriksessä tai yrittäjänä tehtävissä töissä. Hondurasissakin heikoimmassa asemassa tasa-arvon näkökulmasta ovat perheyriksissä palkatta työskentelevät naiset.

Palkattu työvoima

Vientiyrietykset kilpailevat työvoimasta maatalouden tehtävissä, joiden tuoma yhteiskunnallinen status ei ole hyvä, eivätkä maatalouden työt näin ollen ole haluttuja työvoiman näkökulmasta. Tämä kilpailutilanne on vähentänyt sukupuoleen perustuvaa syrjintää. Tuleva arvonlisäys pakkaussegmentillä lisää työvoiman tarvetta tulevaisuudessa, ja potentiaalisesti tämä parantaa naistyöntekijöiden olosuhteita sektorilla.

Palkkaus näissä vähemmän halutuissa tehtävissä on muutettu tuottavuusperusteiseksi – perustuen esimerkiksi pakattujen laatikkojen määrään – ja näin ollen sukupuolineutraalimpaan suuntaan. Samalla kuitenkin sellaisissa tehtävissä, joissa työvoimaa on enemmän tarjolla, miehille maksetaan edelleen enemmän palkkaa kuin naisille. Huolimatta kilpailutilanteesta ja Hondurasin työlaainsäädännöstä, joka vaatii työntekijöiden vakinaistamista 90 päivän jälkeen, suurin osa työntekijöistä on ”väliaikaista” työvoimaa, vaikka työn tarve onkin todellisuudessa ympärivuotista. Sosiaaliturvaa koskevaa lainsäädäntöä ei myöskään noudateta tehokkaasti mm. valvonnan puutteen takia. Kilpailutilannetta helpottaakseen työnantajat ovat kuitenkin joissain tilanteissa antaneet kaikille työntekijöilleen sopimustyyppistä riippumatta sosiaaliturvan, ml. terveydenhuollon ja äitiyslomat. Tämä on auttanut yrityksiä pitämään työvoimaansa ja hankkimaan uutta. Seksuaalinen häirintä on yleinen, vaikkakin usein maton alle lakaistu, ongelma.

Työnantajien tietoisuus naistyövoimaa kohtaavista vaikeuksista on kasvamassa, ja tämä on nähtävissä erityisesti ulkomaisomisteisissa yrityksissä sekä yrityksissä, jotka vievät tuotteita EU:n markkinoille. Työpaikkaterveydenhuolto työntekijöille ja näiden lapsille on vähentänyt naisten poissaoloa työpaikoilta. Laki vaatii naistyövoimavaltaisia yrityksiä järjestämään lastenhoitomahdollisuuden työpaikan puolesta. Vuonna 2012 julkaistujen tietojen mukaan yksikään yritys ei vielä ollut implementoinut tätä vaatimusta, mutta ilmoittivat aikovansa tehdä niin tulevaisuudessa työvoiman houkuttamiseksi. Tämä on erityisen tärkeää Hondurasin kontekstissa, jossa julkista päivähoidtoa ei ole ja näin ollen äideillä ei usein ole mahdollisuutta tehdä töitä, mikäli eivät pysty järjestämään lastenhoitoa muulla tavoin.

Naisten koulutusmahdollisuudet Hondurasissa ovat verrattain hyvät, vaikka eivät samalla tasolla miesten kanssa ylemmän asteen koulutuksessa. Kaupunkien alueella tyttöjä osallistuu peruskoulutukseen enemmän kuin poikia, vaikkakin toisen asteen koulutus maaseudulla kärsii

alhaisesta osallistumismäärästäsekätyttöjenettäpoikienosalta. Vuonna 2007 maanviljelypainotteisen ammattikoulutuksen opiskelijoista 33% oli naisia ja yliopistotason agronomikoulutuksessa 25–35% oli naisia vuonna 2010.

Vaikka työolosuhteiden – ja erityisesti naisten aseman – parantaminen olisi tarpeen, se saattaa osoittautua sensitiiviseksi kysymykseksi sisäisessä politiikassa: joskus HeVi-sektorin kilpailukyky voi perustua juuri naisten alhaisen palkkatason ja ”joustavuuden” hyväksikäyttöön – ilmiö, josta nähtiin viitteitä myös aiemmin analysoitujen sektorien yhteydessä. Esimerkiksi Kolumbiassa paremman sosiaaliturvan käyttöönotto leikkokukkateollisuudessa vaikutti työllisyyteen negatiivisesti. Hondurasissa puolestaan merkittävä minimipalkan nostaminen ja muu työntekijöiden suojelun parantaminen vuonna 2009 olisi vahingoittanut HeVi-teollisuutta, ja tämän vuoksi sektori ei noudattanut uusia vaatimuksia, eikä hallitus liioin valvonut niiden toimeenpanoa. Globaaleja arvoketjuja käsittelevä kirjallisuus nostaakin tässä esiin erityisesti johtavien, yleensä teollisuusmaista käsin operoivien, HeVi-sektorin suurten ostoyritysten aseman ja ehdottaa, että nämä yritykset parantaisivat palkkatasa-arvoa ja naisten työoloja omien sääntöjensä ja vaatimustensa kautta. Minimissään näiden standardien tulisi vastata Kansainvälisen työjärjestön ILO:n sopimuksia työelämän perusoikeuksista. ILO:n piirissä on lisäksi hyväksytty julistus monikansallisista yrityksistä, jossa kehoitetaan kansainvälisiä yrityksiä noudattamaan teollisuudenalansa parhainta palkka- ja työsuojelun tasoa, toimimaan hyvän työnantajan esimerkkinä sekä edistämään tasa-arvoisia koulutusmahdollisuuksia yms. kehitysmaissa toimiessaan.¹³²

Naisten mahdollisuuksia koulutukseen ja sitä kautta asemansa parantamiseen on myös tärkeä edistää. Esimerkiksi erilaisten, mahdollisesti työssä opittujen, taitojen sertifiointimahdollisuus tekee työntekijöiden liikkuvuuden mahdolliseksi, vähentää työhönottoon liittyviä kustannuksia sekä luonnollisesti tuo työntekijöille itsetuntoa, varmuutta ja yleistä työhyvinvointia, jonka voidaan olettaa vaikuttavan positiivisesti tuottavuuteen. Naisille sertifiointi tuo myös mahdollisuuden osoittaa todelliset taitonsa, ja työpaikat ja yleneminen voivat näin enenevässä määrin perustua työntekijöiden todellisiin taitoihin, eikä perinteisiin sosiaalisiin normeihin, jotka määrittelevät ”naisten ja miesten työt”. Esimerkiksi Chilessä toimii tällainen sertifiointijärjestelmä, joka vuodesta 1998 lähtien on sertifiointunut yli 40,000 työntekijää. Järjestelmä luo puitteet taitojen tunnustamiseen huolimatta siitä, miten ne on hankittu. Tämä on hyvin tärkeää kehitysmaissa, joissa oppi erityisesti maaseudulla siirtyy edelleen usein ”mestarilta kisällille”. HeVi-sektorilla järjestelmä on määritellyt taitoprofiilit HeVi-teollisuuden arvoketjujen eri tehtäviin, ja yli 9,000 HeVi-sektorin työntekijää Chilessä on sertifioitu sitä kautta.

Seksuaalinen häirintä voi lisätä työpoissaoloja, kun usein uhrin asemassa olevat naiset eivät uskalla tulla töihin eivätkä puhua saatikka valittaa kohtaamastaan ongelmasta. Myös naisten muunlainen syrjintä työpaikalla voi johtaa vastaavaan tilanteeseen. Tämä saattaa osaltaan ruokkia olettamusta naisten ”epäluotettavasta” työvoimasta, vaikka ongelma ei olisi lähtöisin heistä. Näiden ongelmien tiedostaminen voi auttaa yrityksiä luomaan tasa-arvoisemman työympäristön ja sitä kautta parantamaan tuottavuuttaan. Esimerkiksi Keniassa brittiläisen Flamingo Holdingin alla toimivan Homegrown-yrityksen gender-tasapaino ja työhyvinvointi paranivat sitä kautta, että yritykseen perustettiin naisten komiteoita, jotka keskittyivät tasa-arvon ja naisten aseman edistämiseen yrityksessä. Yritys koulutti ylemmät toimihenkilönsä seksuaalisen häirinnän ja naisten syrjinnän ehkäisemiseksi, ja työntekijöiden tasa-arvoisen kohtelun periaate levisi yrityksessä. Tämän toiminnan seurauksena naisiesimiesten määrä nousi 10%:sta 25%:in ja naisia alettiin palkata

132 Tripartite declaration of principles concerning multinational enterprises and social policy (MNE Declaration). Suosituksen neljäs uusinnos ilmestyi tammikuussa 2006.

stereotyyppisistä sukupuolirooleista käsin katsottuna epätavallisiin tehtäviin, kuten vartijoiksi, autonkuljettajiksi ja mekaanikoiksi.

Palkaton työ perheyrietyksessä

Kuten edellä esitetystä käy ilmi, palkatta ja ilman tunnustettua asemaa työskentelevä naistyövoima pientuotannon perhetiloilla on HeVi-sektorin arvoketjujen heikoimmassa asemassa. Vaikka maa on Hondurasissa perheyksikön omistuksessa, naiset eivät juurikaan pysty päättämään perheyrietyksen toiminnasta tai sen tuottamista tuloista. Naisten merkitys tämän toiminnan ylläpitäjinä monissa tilanteissa on kuitenkin suuri, ja pientilojen tuotannon edullisuus piilottaakin näin ollen taakseen kuluja, joita ei lasketa. Yleensä naiset avustavat vihannesten viljelyssä ja sadonkorjuussa, mutta ovat pääasiassa vastuussa perheen omaan kulutukseen tai kotimaan markkinoille suunnatusta viljelystä.

Työpaikkojen luominen HeVi-sektorin palkkatöihin voi auttaa naisia itsenäistymään, jos aviomiehet näkevät hyötyä siinä, että naiset menevät töihin kodin ulkopuolelle. Toisaalta näitä naisia voidaan avustaa lähtemään itsenäisiksi yrittäjiksi, mutta sosiaaliset normit voivat vaikeuttaa tätä tehtävää huomattavasti. Globaaleja arvoketjuja käsittelevä kirjallisuus näkee kuitenkin hyvin vaikeana näiden naisten asemaan vaikuttamisen siinä tilanteessa, että he jäävät perheyrietyksen töihin johtuen erityisesti siitä, että tässä tapauksessa pitäisi voida puuttua kodin ”sisäisiin” asioihin ja työnjakoon ulkopuolelta käsin. Hyvänä vaihtoehtona esitetään kuitenkin joidenkin kansalaisjärjestöjen tapaa käsitellä pientuottajia perheyksikkönä ja näin neuvotella tuotannon yksityiskohdista perheen eikä vain perheen isän/miehen kanssa. Mahdollisesti myös erilaiset tietoisuuden lisäämiseen tähtäävät kampanjat voisivat vaikuttaa näiden naisten asemaan positiivisesti. Mediassa voitaisiin esimerkiksi tuoda esiin menestyksellisiä perhetuotantoyksiköitä ja sekä miesten että naisten roolia tuotannossa, sekä juuri sellaisia neuvottelumetodeita, joissa perheen aikuiset osallistuvat keskusteluun ja päätöksentekoon tasa-vertaisina tuotantoyksikön jäseninä.

Yrittäjänä tehtävä työ

Vientiin suuntautuva tuotanto on edelleen miesvaltaista, vaikkakin naiset ovat alkaneet nousta tuottajiksi ja päässeet mukaan globaaleihin arvoketjuihin viime aikoina. Pääsy osaksi näitä arvoketjuja sekä tuotannon arvonlisäys on vaikeaa kuitenkin sekä naisille että miehille. Nimenomaan naisyrittäjyyden edistäminen HeVi-tuotannossa on vaikeaa erityisesti siksi, että alalla törmää vahvoin sosiaalisiin normeihin, jotka eivät kannusta naisia harjoittamaan maataloutta tai toimimaan yrittäjinä. Miesten väheneminen tuotantosektorilta mm. muuttoliikkeen ja sairauksien kautta on kuitenkin lisännyt naistuottajien määrää.

Kuten monissa muissa kehitysmaissa myös Hondurasissa maanomistuspolitiikka ja perinteet syrjivät naisia. Maareformi 1960-luvulla jakoi maan lähinnä miesten kesken, kun naisille annettiin vain 3% tuolloin jaetusta maasta. Tällä hetkellä naisten maanomistus on 28%:n luokkaa. Maanomistus on kuitenkin usein vaikeaa sekä nais- että miestuottajille, ja näin ollen maanviljelysmaa on yleensä vuokralla pienviljelijällä. Näin ollen keskeiseksi kysymykseksi on noussutkin rahoituksen saaminen eikä niinkään enää maanomistus. FAO:n mukaan pankit syrjivät naisia lainanannossa: 95% pientuottajille myönnettyistä lainoista annettiin miehille vuonna 2008 julkaistun tiedon mukaan. Luultavasti naisten syrjiminen sinällään ei ole ollut pankkien tarkoitus, mutta mahdollista on, että lainojen ehdot on tehty sellaisiksi, että naisten on vaikeampi täyttää

niitä (esimerkiksi kiinteän omaisuuden vaatiminen vakuudeksi vaikeuttaa suhteettomasti naisten lainansaantimahdollisuuksia, kuten edellä esitellyistä maanomistusoloista voi nähdä). Yksityiset hankkeet ovat kuitenkin tulleet naisten avuksi, ja niiden avulla naisten osuutta rahoituksen saajista on pystytty nostamaan jopa 25%:in. Pankkien tilalle ovatkin usein astuneet globaalit ostajat ja vientiyritykset, jotka osana tuottajien kanssa tehtäviä sopimuksia voivat myöntää rahoitusta muun liiketoiminnan kehittämiseen tähtäävän avun lisäksi.

Maatalouden naisryttäjien koulutusmahdollisuudet ovat parantuneet erityisesti sen seurauksena, että teknisen avun ohjelmiin on 2000-luvulta lähtien liitetty gender-strategioita, jotka pyrkivät vähemmän edustetun sukupuolen (tässä tapauksessa naisten) osallistamiseen. Koulutusta onkin alettu järjestää naisten osallistumisen maksimoimiseksi. Tähän kuuluu se, että koulutus järjestetään sellaisina ajankohtina, jolloin naisilla ei ole pääasiallisena pidettyjä kotitöitä tehtävänä.

Tuottajien verkostot, yhteistyö ja yhteenliittyminen tärkeissä liiketoimintaa koskevissa asioissa on viejäyritysten antamien tietojen mukaan ollut vaikeaa, minkä vuoksi viejät joutuvat neuvottelemaan eri pientuottajien kanssa yksitellen. Naiset ovat kuitenkin halukkaampia tällaiseen yhteistyöhön ja ovat näin pystyneet saavuttamaan niche-markkinoita, esimerkkinä mainittakoon Euroopan markkinoille kahvia tuottavat naisryhmät. Globaalilla tasolla esimerkiksi luomutuotteiden tuotanto on tuonut naisille parempia tuloja ja muita etuja: Bangladeshissa on mm. havaittu, että luomutuotantoa harjoittavilla naisilla oli parempi asema päätöksenteossa ja arvoketjuissa, sekä parempi tuotannontekijöiden saatavuus ja markkinoillepääsy kuin tavanomaisia hedelmiä ja vihanneksia tuottavilla naisilla.¹³³

Naistuottajien toimintaa tulisi pyrkiä edistämään vaikuttamalla viljelymaan, rahoituksen, koulutuksen, business-informaation ja teknisen tuen saatavuuteen. Johtavat tukkuostajat voivat tässäkin tapauksessa vaikuttaa positiivisesti naistuottajien/ryttäjien asemaan: ne voivat mm. edistää naisten osallistumista pientuottajiensa toimintaan esimerkiksi insentiivien kautta (kirjallisuus ehdottaa vaihtoehtoksi jopa tietyn sukupuolirakenteen vaatimista pientuottajilta, mutta tämä saattaa olla liiankin radikaali toimenpide, mikäli siihen ei liity mm. siirtymäaikoja ja huomattavaa tukea), muuttaa vaatimukset maan omistamisesta sopimuksen saamisen pohjana vaatimukseksi esimerkiksi oikeudesta viljelysmaan käyttöön, ja tarjota naisille ja miehille räätälöityä rahoitusta ja koulutustukea. Esimerkiksi Hondurasissa toimiva vihannesten vientiin erikoistunut yritys on kasvattanut naisryttäjien käyttämistä sopimustuottajina 0%:stä 30%:in viimeisten 15 vuoden aikana, ja sanoo olevansa tyytyväinen: naistuottajilta saadut tuotteet ovat laadultaan yhtä hyviä tai parempia kuin miestuottajien, ja naiset maksavat myös vientiyrityksen antamat lainat takaisin lähes ilman viivytyksiä, laskien näin vientiyrityksen lainanannosta aiheutuvia kustannuksia. Naisjärjestöillä ja teollisuuden etujärjestöillä on erityinen asemansa naisryttäjyyden edistämisessä: ne voivat luoda kontakteja ja verkostoja, sekä välittää informaatiota ja tukea naisia käyttämään hyödykseen erilaisia heille suunnattuja ohjelmia.

Kansallisella politiikkatasolla voidaan luoda edellytyksiä paremmalle markkinoillepääsulle. Hondurasissa pystyttiin vientimarkkinoita laajentamalla pidentämään viljelykautta ja sitä kautta tarjoamaan töitä lähes ympärivuotisesti. Tuote- ja markkinadiversifiointi voi siis olla menestyksellinen kilpailukyvyn parantamiseen tähtäävä strategia, ja sitä kautta voidaan edistää sekä pienten että suurten viljelijöiden osallistumista arvoketjuihin ja lisätä myös muiden arvoketjun osien töitä. Esimerkiksi USAID on tehnyt tuotediversifiointiin tähtäävää työtä menestyksellisesti Keniassa. Tällaisten ohjelmien tulee ottaa huomioon naisten tehokas osallistuminen, jotta tulokset olisivat tarkoituksenmukaisia.

133 Staritz & Reis (eds.), 2013, 12-42.

Keskeisiä johtopäätöksiä

HeVi-sektorin globaalit arvoketjut ovat mielenkiintoisia tasa-arvonäkökulmasta mm. siksi, että tämä ”modernin maatalouden” alasektori suosii naistyövoimaa erityisesti korkeamman arvonlisän tehtävissä kehitysmaissa. Tämä yleistason löydös jättää kuitenkin alleen monentyyppisissä töissä työskenteleviä naisia, joiden työolosuhteet ja yhteiskunnallinen asema eroavat toisistaan huomattavasti. Sektorin arvoketjujen yleisanalyysin ja Hondurasin tapausesimerkin pohjalta on alle koottu keskeisiä johtopäätöksiä sekä niihin perustuvia toimintaehdotuksia:

- Globaalit arvoketjut HeVi-sektorilla ovat tuoneet paljon uusia työmahdollisuuksia, joista jotkut – ja erityisesti korkean arvonlisän tehtävät – avautuvat pääasiassa naisille. Naiset joutuvat kuitenkin kohtaamaan erilaisia esteitä ja epätasa-arvoa työelämässä lähinnä perustuen perinteisiin, syvään juurtuneisiin sukupuolirooleihin.
- Naisille epäedullisia asetelmia löytyy sekä palkkatyöstä, yritystoiminnasta että kotona perheyriyksissä tehtävästä palkattomasta työstä. Viimeksi mainitussa asemassa työskentelevät naiset ovat kuitenkin verrattain kaikkien heikoimmassa asemassa: heillä ei ole tunnustettua asemaa eikä kontrollia perheyriyksen tuottamista tuloista. He ovat myös erityisen altistuneita perinteisille käsityksille, jotka kokonaisvaltaisesti asettavat naiset yhteiskunnassa alempaan asemaan miehiin nähden.
- Palkkatyötä leimaa yleisellä tasolla *työtehtävien segregatio ja sukupuolten väliset palkkauserot*, vaikkakin työntekijöistä käytävä kilpailu on monessa tehtävässä johtanut siihen, että *palkkausperusteet on tasa-arvoistettu*. Perinteiset käsitykset ovat johtaneet siihen, että *naisia valitaan erityisesti korkean arvonlisän tehtäviin HeVi-sektorilla*. Naisten asemaa työelämässä edistävä lainsaadanto (mm. sosiaaliturva; perheen ja työelämän yhdistämistä edistävät toimet, jne.) voi olla poliittisesti hyvinkin sensitiivinen aihe, minkä takia lakiehdotukset voivat kaatua tai hyväksytty lainsaadanto jäädä toimeenpanematta. Monesti yrityksistä itsestään tulee edelläkävijöitä näiden kysymysten osalta tilanteessa, jossa työolosuhteita edistävät toimet auttavat yrityksiä varmistamaan työvoiman saannin.
- Naisyrittäjät kohtaavat HeVi-sektorilla vahvoja sosiaalisia normeja, jotka ohjaavat naisia pois erityisesti maatalouteen liittyvästä yritystoiminnasta. Lisäksi maankäyttöpolitiikka, liike-elämälle tarjottavat palvelut sekä rahoitusta koskevat käytännöt syrjivät naisia.
- Tasa-arvoa ja naisten asemaa HeVi-sektorin töissä kehitysmaissa voidaan parhaiten edistää tietoisten politiikkavalintojen kautta kansallisella tasolla. Tärkeää on tässä yhteydessä huomata, että tasa-arvon edistämällä vaikutetaan myös kokonaisvaltaisesti kilpailukykyyn, kun taas epätasa-arvoisessa tilanteessa kaikki toimijat työmarkkinoilla eivät saavuta täyttä taloudellista potentiaaliaan ja sitä kautta myös kansantalous kärsii. HeVi-sektorin kautta tapahtuvassa tasa-arvon edistämistyössä on aloitettava siitä, että korjataan väärä käsitys miesten (pääasiallisesta) asemasta maanviljelijöinä.
- Kilpailukykyä edistävillä politiikkavalinnoilla voidaan mm. vaikuttaa HeVi-sektorin työpaikkojen pysyvyyteen, mitä kautta parannetaan oletettavasti naisten työtulon varmuutta ja sitä kautta heidän asemansa vakiinnuttamista (pysyvinä) taloudellisina toimijoina. Vientimarkkinoiden ja tuotteiden diversifiointi on tapa siirtyä kohti ympärivuotista tuotantotoimintaa ja sitä kautta kohti pysyvämpiä työpaikkoja.

Kauppapolitiikalla voi olla roolinsa HeVi-sektorin kehitysmaakaupan – ja sitä kautta tasa-arvon ja naisten aseman – edistäjänä, ja kehitysmaiden omien kilpailukyvyn parantamiseen

tähtäävien strategioiden tukijana. Naiset ovat erityisesti keskittyneet korkean lisäarvon osiin HeVi-arvoketjuja. Näin ollen kaupanesteiden vähentäminen (mm. tuontitullien laskeminen) korkean arvonlisän HeVi-tuotteiden markkinoillepääsystä voisi suoraan edistää lisäarvon syntymistä kehitysmaissa ja sitä kautta parantaa naisten mahdollisuuksia tehdä töitä ja kohentaa asemaansa yhteiskunnassa. Erilaiset preferenssiregiimit voivat auttaa näiden esteiden ylipääsemisessä, mutta samalla on tärkeää tehdä regiimien käyttö helpoksi kehitysmaatoimijoille mm. preferenssien käytön hallinnollisen helppouden ja koulutuksen kautta.

- Palkattomien perhetyöntekijöiden aseman parantamisessa keskeiseksi nousee pientuottajayksikköjen kohtelevinen perheinä, jolloin kaikkien tuotantotoimintaan osallistuvien perheen aikuisten kanssa yhdessä neuvotellaan mm. sopimusehdoista. Vastuu käytännöstä siirtyy pitkälti pientuottajien kanssa työskenteleville vientiyrityksille, mutta sitä voidaan tukea julkiselta taholta mm. insentiivein ja informaatiokampanjojen keinoin esimerkiksi kansainvälisten järjestöjen tukemien projektien kautta.
- Työsuojeluvalvonta työpaikoilla on julkisen vallan tehtävä, mutta erityisesti kehitysmaissa valvonnan tasossa on puutteita. Valtioita tulisi tukea työsuojeluvalvontansa parantamiseen pitkällä tähtäimellä, mutta globaalien yritysten on myös tärkeää varmistua arvoketjujensa toiminnasta esimerkiksi erilaisten sertifiointijärjestelmien tukemana lyhyemmällä aikavälillä. Tärkeitä osatekijöitä tällaisissa järjestelmissä tulisi olla sukupuolten tasa-arvoa, ml. palkkatasa-arvoa, koskevat tavoitteet. Minimissään näiden standardien tulisi vastata Kansainvälisen työjärjestön ILO:n sopimuksia työelämän perusoikeuksista.
- Naisten mahdollisuuksia koulutukseen ja sitä kautta asemansa parantamiseen on myös tärkeää edistää. Kun otetaan huomioon toisen ja ylemmän asteen koulutuksen suhteellisen alhainen taso, erilaisten työssä opittujen taitojen sertifiointimahdollisuus toisi erityisesti naisille mahdollisuuden osoittaa todelliset taitonsa, ja työpaikat ja yleneminen voisivat näin enenevässä määrin perustua työntekijöiden todellisiin taitoihin. Syrjinnän vastainen koulutus ja naisten sisällyttäminen työntekijöiden komiteoihin työpaikoilla voivat auttaa vähentämään erilaisia naisten syrjinnän muotoja työpaikoilla, ml. seksuaalinen häirintä.
- Keskeistä on myös tukea sellaisia aloitteita, joiden kautta helpotetaan naisten kotivelvollisuuksien täyttämistä. Toki pitkällä aikavälillä on suotavaa edistää tasavertaisempaa kotitöiden ja lastenhoidon jakamista naisten ja miesten välillä, mutta näin syvä muutos on pitkän työn takana. Lyhyellä aikavälillä naisten taakkaa voidaan helpottaa mahdollistamalla paremmin lasten päivähoito ja parantamalla perusinfrastruktuuria (vesi, liikenne, sähkö yms.). Tällaiset uudistukset voidaan toteuttaa myös julkisen ja yksityisen sektorin kumppanuuksina, jotta vältettäisiin naisten näkeminen ”hankalina” työntekijöinä sen takia, että heidän työssäkäyntiään tulee tukea tällaisin toimin. Lisäksi tällaiset uudistukset on alusta saakka lanseerattava nimenomaan perheitä tukevinä uudistuksina, eikä vain naisia koskevinä toimina.
- Naisyrittäjyyttä voidaan edistää puuttamalla keskeisiin naisten kohtaamiin rajoitteisiin yritystoiminnassa. Keskeistä HeVi-tuotannossa on mahdollisuus viljelymaan käyttöön ja rahoituksen saamiseen, sekä markkinoillepääsy. Naistuottajien toimintaa tulisikin pyrkiä edistämään vaikuttamalla viljelymaan, rahoituksen, koulutuksen, business-informaation ja teknisen tuen saatavuuteen. Pankit, kansainväliset järjestöt, donorit, sekä vientiyritykset ja tukkuostajat itse ovat keskeisiä toimijoita näissä kysymyksissä yhdessä kehitysmaiden

hallitusten ja elinkeinoelämän järjestöjen kanssa.

- Muita naisyrittäjyyden edistämisen keinoja HeVi-sektorilla ovat naisten linkittäminen paikallisiin ja kansainvälisiin verkostoihin. Erilaiset niche-markkinat ovat osoittautuneet hyödyllisiksi naisyrittäjyyden kannustamisessa. Naisjärjestöt ovat usein merkittävässä asemassa tukemassa naisyrittäjiä kontaktien luomisessa ja liiketoiminnan kehittämiseen tarvittavien palvelujen saamisessa. Johtavat tukkuostajat voivat tässäkin tapauksessa vaikuttaa positiivisesti naistuottajien/yrittäjien asemaan: ne voivat mm. edistää naisten osallistumista pientuottajiensa toimintaan esimerkiksi insentiivien kautta.

5.0 Palvelut – globaalit arvoketjut ja tasa-arvo turismiteollisuudessa

5.1 Turismiteollisuuden globaalit arvoketjut

WTO:n palvelukauppaa koskeva yleissopimus kattaa kaikki kansainvälisen kaupan kohteena olevat palvelut, jotka on jaoteltu neljään kategoriaan (modes): Mode 1 – rajanylittävät palvelut, joita tarjotaan maasta toiseen; Mode 2 – ulkomailta tapahtuva kuluttaminen (kuluttajat tai yritykset käyttävät palvelua toisessa maassa); Mode 3 – kaupallinen läsnäolo (ulkomaiset yritykset perustavat tytäryhtiöitä tai haarakonttoreita tarjoamaan palveluja toisessa maassa); Mode 4 – henkilöiden läsnäolo (yksityishenkilöt matkustavat omasta maastaan tarjoamaan palveluja toiseen maahan). Valtion tuottamat (perus)palvelut eivät kuulu GATS-sopimuksen piiriin, eikä sopimus velvoita hallituksia esimerkiksi yksityistämään palvelujaan.

Tämä selvitys käsittelee pääasiallisena esimerkissektorina turismia, joka kuuluu WTO-kielenkäytön mukaisesti lähinnä Mode 2–alaan. Turismi kattaa vaihtelevasti eri sektoreita riippuen käsitteen tulkinnasta, mutta yhteisymmärrys on olemassa siitä, että turismi yleisellä tasolla on kokooma toisiinsa liittyviä teollisuudenaloja, jotka ovat yhdistyneet täyttääkseen turistien tarpeita. Turismiteollisuutta kuvaillaan erityisesti kehitysmaissa usein alhaisen koulutustason sektoriksi, mutta johtuen arvoketjujen monista erityyppisistä segmenteistä, turismiteollisuus on luonut sekä korkean että matalan koulutustason työpaikkoja. Turismin lisäksi kappaleessa otetaan vertaileva palvelusektorin esimerkki Mode 4:n piiriin kuuluvista terveyspalveluista, eli kyseessä on hoitohenkilöstön muuttaminen maasta toiseen tarjoamaan terveyspalveluja. *Medical tourism* –ilmiön kasvattaessa kysyntäänsä terveyspalvelut voivat toisaalta ottaa Mode 2-muodon, kun sektorin asiakkaat matkustavat ulkomaille lääketieteelliseen hoitoon.

Turismi on kasvanut merkittävästi viimeisen 60 vuoden aikana. Globaalilla tasolla rekisteröitiin noin 25 miljoonaa turistisaapumista vuonna 1950, vuonna 1980 luku oli jo noussut 278 miljoonaan, vuonna 1995 saavutettiin 528 miljoonaa ja vuoteen 2012 mennessä turismisaapumisten määrä oli noussut jo 1,035 miljoonaan.¹³⁴ Vähiten kehittyneiden maiden bruttokansantuotteesta jopa 40% koostuu turismin tuottamista tuloista. Sektori nostaa esiin useita tasa-arvokysymyksiä, joihin vaikuttavat sekä kohdemaiden sukupuolittuneet yhteiskunnat että maailmanlaajuisen teollisuuden liiketoimintastrategiat. Kansainväliset turismiteollisuuden arvoketjut ovat muodostuneet niiden toimintojen ympärille, joita kansainvälisesti matkustavat turistit tekevät. Arvoketjujen osat määrittävät lähtöpaikan ja turistikohteen mukaan. Tyypilliseen arvoketjuun kuuluvat ainakin: 1) kansainväliset jakelijat (matkatoimistot, matkanjärjestäjät); 2) kansainvälinen kuljetus; 3) kansallinen jakelu ja kuljetus; 4) majoitus; ja 5) retkien järjestely kohdemaassa. Yrityskategoriat arvoketjujen eri segmenteillä eivät poissulje toisiaan ja useat yritykset suorittavatkin arvoketjujen eri segmenttien toimintoja.

Arvonlisäys toteutuu turismiarvoketjuissa monella tavalla. Toiminnallinen arvonlisäys tapahtuu

134 UNWTO, 2013, s. 2.

sitä kautta, että yritys lisää palveluvalikoimaansa tai muuta kapasiteettiaan. Esimerkiksi matkanjärjestäjäsegmentissä arvonlisäys voi tapahtua sitä kautta, että opas nousee paikalliseksi matkanjärjestäjäksi, laajentaen siitä kansalliseksi ja alueelliseksi matkanjärjestäjäksi. Toiminnallinen arvonlisä hotellialalla merkitsee lisäpalvelujen liittämistä pääasialliseen (majoitus) liiketoimintaan, ml. kuljetus-, retki- ja ruokailumahdollisuudet. Tuotearvonlisästä voidaan puhua, kun yritys alkaa tuottaa korkeamman arvonlisän tuotteita (esimerkiksi majoitussegmentissä toimiva hotelli laajentaa ja parantaa tilojaan).¹³⁵ Prosessiarvonlisästä puhutaan, kun yritys suorittaa tehtävänsä paremmin ja tehokkaammin. Arvoketjujen arvonlisäys puolestaan merkitsee sitä, että yritykset liittyvät globaaleihin ketjuihin tai tulevat mukaan tiettyyn arvoketjuun toiselta sektorilta.

Taulukko 3: Turismiteollisuuden globaalit arvoketjut (yksinkertaistettu)

Lähtömaa		Kohdema			
Kansainvälinen jakelu	Kansainvälinen kuljetus	Kansallinen jakelu	Kansallinen kuljetus	Majoitus	Retket
Matkatoimistot	Kansainväliset lentoyhtiöt	Kansalliset matkatoimistot	Kansalliset lentoyhtiöt	Luxus-hotellit	Aktiviteetit
Matkanjärjestäjät	Risteilijät	Kansalliset matkanjärjestäjät	Maakuljetuspalvelut	Isot hotellit	Paikalliset oppaat
Globaalit jakelujärjestelmät		Paikalliset matkanjärjestäjät		Pienet hotellit	Kansallispuistot, muistomerkit, nähtävyydet
Itsenäiset toimittajat		Turistikohteen hallinto			Vähittäiskaupat, ravintolat

Lähde: The World Bank. Mukailtu.

Edellä kuvattuun arvoketjuun voidaan vielä erillisinä osina liittää ruoka- ja juomateollisuus, ravintolat ja vastaavat palvelut laajemmin; sekä käsityöteollisuus ja tukipalvelut, kuten ruokakaupat, pesulat, turvallisuus-, pankki- ja internet-palvelut, jne.¹³⁶ Arvoketjujen eri osissa toimii yrityksiä, jotka erikoistuvat tiettyyn segmenttiin. Toisaalta monet yritykset kattavat usean segmentin toimintoja. Arvoketjujen johtoyritykset pystyvät muokkaamaan arvoketjuja. Niillä on kyky koordinoida ja sitoa ketjun osia yhteen. Niillä on myös logistiikkakapasiteettia sekä suora pääsy kansainvälisille markkinoille. Esimerkkejä tällaisista johtoyrityksistä löytyy erityisesti matkanjärjestäjien, isojen hotellien tai hotelliketjujen, risteilijöiden sekä kansainvälisten lentoyhtiöiden joukosta. Johtoyritykset luovat rajoja ylittäviä linkkejä turistikohteisiin mm. yhteistyö- ja ulkoistamisstrategioiden perusteella. Turismiteollisuuden taloudellisten ja sosiaalisten hyötyjen jakautuminen turistikohteissa määräytyy pitkälti näiden *global-local* -yhteyksien perusteella, koska ne vaikuttavat siihen, missä määrin linkkejä kotimaiseen liike-elämään muodostuu kohdemaissa ja kuinka paljon kohteessa syntyneistä tuloista jää ko. kansantalouden käyttöön ja kuinka paljon niistä siirtyy muualle. Luonnollisesti johtoyritysten päätökset vaikuttavat suoraan kohdemaiden yrityksiin, työntekijöihin ja yrittäjiin.

Turismi-arvoketjujen valtarakennelmat perustuvat keskeisesti kykyyn päästä kiinni kansainvälisiin asiakkaisiin sekä kykyyn niputtaa palveluita ja tarjota niitä pakettina asiakkaille. Kansainväliset

¹³⁵ Staritz & Reis (eds.), 2013, s. 45-47.

¹³⁶ UNWTO, OECD & WTO, 2013, s. 25.

johtoyritykset ovat vaikutusvaltaisia kehitysmaakohteissa perustuen niiden laajaan asiakaskantaan ja mahdollisuuteen houkutella lisää kansainvälisiä asiakkaita perustuen mm. niiden etabloituneeseen brändiin ja kokemukseen. Johtoyritykset pystyvät niputtamaan yhteen palveluita ja myymään turistipaketteja, jonka eri osat ne tuottavat itse tai ulkoistavat eri tavoin. Nämä yritykset kattavatkin usein lähes kaikki arvoketjujen toiminnot – yrityksestä riippuen – perustuen alihankintastrategioihin ja vertikaaliseen integraatioon. Vahvimmat näistä johtoyrityksistä toimivat teollisuusmaista käsin, mutta kehitysmaakohteissa on myös johtoyrityksiä, joilla on huomattava valta turismin arvoketjuissa. Kuten HeVi-teollisuudessa, turismiteollisuuden arvoketjuissakin johtoyritykset käyttävät yksityisiä standardeja toimintojensa ohjaamiseen.

5.2 Turismiteollisuus EU-maissa

Tilastojen mukaan matkatoimistot ja muut liitännäispalvelut -sektorilla toimi 90,000 yritystä EU-27-alueella vuonna 2010. Alasektori työllisti 493,000 henkilöä (0,4% liikelähdön työvoimasta, rahoitusala pois lukien). Samanaikaisesti alasektori tuotti 22,5 miljardia euroa arvonlisää (0,4% kokonaisliikelähdöstä, rahoitusala pois lukien). Työvoiman tuottavuus arvonlisän ja työllisyyden suhteena oli jonkin verran keskiarvoa korkeampi. Alasektori koostuu lähinnä matkatoimistoista ja matkanjärjestäjistä (90,9% sektorin arvonlisästä ja 88,2% sen työvoimasta), muiden toimijoiden ollessa varauspalveluja ja muita siihen verrattavia yrityksiä.

EU-maista verrattain eniten alasektorin arvonlisää kertyi Saksassa (27,7% EU-27 arvonlisästä) ja Iso-Britanniassa (25,4% EU-27:n arvonlisästä) perustuen suureen kysyntään. Tilastojen perusteella vaikuttaa siltä, että Britannian ja Saksan matkatoimistot ja matkanjärjestäjät ovat suuria yksiköitä verrattuna Espanjaan (8,3% arvonlisästä) ja Italiaan (6,4% arvonlisästä), joissa toimi vuonna 2010 enemmän yrityksiä kuin ensin mainituissa maissa. Vuonna 2010 sektorin suhteellinen merkitys saavutetun arvonlisän valossa oli suurin Kyproksella. Sittemmin talousvaikeudet lienevät muuttaneen lukuja erityisesti Kyproksella, mutta myös muualla EU:ssa. Sektorin työllistämisaikutus oli suurin Britanniassa (20,5% EU-27 kokonaismäärästä), Saksassa (17%) ja Espanjassa (11%). Palkat huomioiva tuottavuuslaskelma kansallisella tasolla oli suurimmassa osassa EU-maita alle kansallisen liikelähdön keskiarvon (pois lukien rahoitussektorin), mutta trendi oli toinen Saksassa, Iso-Britanniassa, Belgiassa, Alankomaissa ja Slovakiassa, sekä Latviassa ja Romaniassa.¹³⁷

Majoitus- ja ruokapalvelusektori¹³⁸ liittyy läheisesti turismiin, vaikka se palvelee myös muita kuluttajia kuin turisteja (lähinnä paikallisia asukkaita ja liikematkustajia). Tästä syystä lyhyt analyysi sektorista on otettu mukaan tähän kappaleeseen. Analyysi käsittää kuitenkin vain ne yritykset, joiden pääasiallinen toimiala on majoitus-, ruoka- ja juomapalvelut, joten ulkopuolelle jää merkittävääkin sekundääritoimintana tehtävää ruoka- ja juomapalvelua (esim. urheilustadionit, huvipuistot, elokuvateatterit). Tämä sektori tuotti 195,6 miljardia euroa arvonlisää EU-27-alueella vuonna 2010 ja työllisti 10.1 miljoonaa ihmistä, joista monet osa-aikaisesti. Tähän työvoimaan kuului myös paljon omistajia, jotka työskentelivät yrityksessään, sekä palkatta työskenteleviä perheenjäseniä. Yrityksiä alalla toimi noin 1,8 miljoonaa samana vuonna, kattaen 8,2% kaikista EU:n yrityksistä arvonlisän ollessa samalla 3,3% ja työllisyyden 7,7% liikelähdön tataloudesta

137 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Travel_agency_and_tour_operator_statistics_-_NACE_Rev_2.

138 Majoituspalvelut kattavat hotellit ja muut lyhyen ajan majoituspalvelut. Ruoka- ja juomapalvelujen alasektori tuottaa aterioita tai juomia välittömään kulutukseen, ml. ravintolat ja take away -palvelut, baarit, kantiinit, pito-palvelut, jne.

(rahoitussektori pois lukien). Majoitus- ja ruokapalveluyritykset EU:ssa ovat siis yleensä kooltaan pieniä.¹³⁹

Huolimatta kriisivuosista työllisyys alalla on kasvanut Euroopan tasolla sekä *matkatoimistot ja muut liitännäispalvelut* -sektorilla (n. 24,000 henkilöllä) että *majoitus- ja ruokapalvelusektorilla* (n. 200,000 henkilöllä). Sektorin tuottama arvonlisä on myös kasvanut tasaisesti tänä aikana, mikä antaa positiivista signaalia erityisesti Etelä-Euroopan maita piinaavan kriisin keskellä.

Vuoden 2013 ensimmäisen kahdeksan kuukauden aikana maailmanlaajuinen turismi kasvoi jopa jonkin verran odotettua enemmän. Keskeisenä veturina toimi Eurooppa, jonka kasvu oli noin +5%:n tasolla – vastaten noin 20 miljoonaa turistia enemmän kuin edellisenä vuonna. YK:n turismijärjestö UNWTO:n mukaan Eurooppa on maailman suurin turismialue ja siellä on runsaasti vakiintuneita turistikohteita, ja tätä silmällä pitäen viiden prosentin kasvu varsinkin vaikeassa taloustilanteessa on hyvin positiivista. Keski- ja Itä-Euroopan osalta kasvu nousi jopa 7%:n ja Etelä-Euroopan ja Välimeren alueen osalta kuuteen prosenttiin.¹⁴⁰

5.3 Turismiteollisuus kehitysmaissa

Turismi on tärkeä tulonlähde monelle kehitysmaalle. Talouden diversifiointi palveluihin nähdään usein keinona ansaita ulkomaanvaluuttaa, edistää talouskasvua ja luoda töitä erityisesti monille matalan koulutustason työntekijöille. Viimeksi kuluneiden 20 vuoden aikana globaali turismi kehitysmaissa on tasaisesti kasvanut, ja kehitysmaat ovatkin muuttuneet yhä enenevässä määrin kansainvälisen turismiteollisuuden malleiksi tavoitteenaan ansaita vientituloja, lisätä työllisyyttä ja kehittää maaseutua. UNCTAD:in (2010) mukaan noin 40% maailman turistisaapumisista ja 30% turismituloista liittyy kehitysmaihiin. Vuonna 2007 turistit käyttivät arviolta 295 miljoonaa USA:n dollaria kehitysmaissa – kolme kertaa enemmän kuin kansainvälinen yhteisö myönsi rahoavustuksia kehitysmaihiin ko. vuonna.¹⁴¹

Turismi kehitysmaihiin kasvaa nopeammin kuin teollisuusmaihiin suuntautuva turismi. Keskimääräinen vuosittainen kasvu turistien saapumisluvuissa vuosien 2000-2008 välillä oli 2,8% Euroopassa ja 0,8% Pohjois-Amerikassa, kun taas Keski-Amerikassa vastaava luku oli 8,4%, Afrikassa 6,7% ja Aasiassa ja Tyynenmeren alueella 6,6%. Kuten sanottu, turismi on merkittävä tulonlähde kehitysmaille, mutta myös globaalisti. Vuonna 2012 Eurooppa saavutti suurimman osuuden – 43% – kansainvälisistä turismituloista (356 miljardia euroa). Aasia ja Tyynimeri nousivat jopa 30%:n osuuteen globaaleista turismituloista (252 miljardia euroa), ja Amerikkojen tulot ylsivät 20%:n osuuteen (165 miljardia euroa). Lähi-itä saavutti 4%:n osuuden (37 miljardia euroa) ja Afrikka huolimatta huomattavista kasvuluvuistaan 3%:n osuuden (26 miljardia euroa) globaaleista turismituloista.

Mielenkiintoista on se, että kehitysmaista on tullut myös merkittäviä turismipalvelujen kuluttajia – vuonna 2012 maailman suurin turismin lähtömaa oli Kiina, joka käytti viime vuonna 102 miljardia USA:n dollaria kansainväliseen turismiin. Globaalissa maiden välisessä vertailussa Kiina saavutti vuonna 2012 kolmannen sijan turistien vastaanottajamaana ja neljännen sijan kansainvälisen

139 http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Accommodation_and_food_service_statistics_-_NACE_Rev_2.

140 UNWTO lehdistötiedote 17.10.2013: *International tourism on the rise boosted by strong performance in Europe*.

141 Staritz & Reis (eds.), 2013, s. 45-46.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

turismin tuomien tulojen nappaamisessa. Top-10 joukkoon turistisaapumisten osalta mahtui vuonna 2012 vain yksi toinen varsinainen kehitysmaa, Malesia.¹⁴²

Vähiten kehittyneiden maiden (Least-Developed Countries, LDCs) osuus kansainvälisestä turismiteollisuudesta on kasvanut viime vuosina huimaa vauhtia, ja monet niistä ovat hyvin riippuvaisia turismista: sektori tuo jopa 50% joidenkin maiden vientituloista ja kattaa 40% bruttokansantuotteesta. Kun esimerkiksi katsotaan kävijämääriä LDC-maissa ja verrataan vuosia 2000–2006 vuosiin 2008–2010, havaitaan 94% kasvu, kun vastaava kasvu OECD-maiden osalta oli 12%. Yksittäisinä ”voittajina” tässä mielessä LDC-ryhmästä nousevat Kambodza, Laos ja Mosambik, jotka kasvattivat kävijämääriään eniten absoluuttisissa luvuissa, kun verrataan vuosia 2000–2006 ja 2008–2010 – tällä aikavälillä Laos kasvatti kävijämääriään jopa 301%. Vuonna 2012 turismin kasvu oli suurinta Aasiassa ja Tyynellämerellä (+7%) sekä Afrikassa (+ 6%), osoittaen jälleen kehitysmaiden dominointia kasvuluvuissa.

Turismiteollisuuden liberalisointi on vaikuttanut edellä esitettyyn kasvuun usean kehitysmaan tehtyä liberalisointisitoumuksia GATS:in turismi- ja matkustuspalveluissa – huomionarvoista on, että kehitysmaat ovat tällä sektorilla tehneet sitoumuksia enemmän kuin millään muulla yksittäisellä sektorilla. Sitoumusten taso vaihtelee eri turismiteollisuuden arvoketjujen osien välillä, ja jotkut maat ovat myös olleet huolissaan paikallisten alihankkijoiden toimintamahdollisuuksista globaaleissa arvoketjuissa.¹⁴³

5.4 Tasa-arvokysymykset turismiteollisuuden arvoketjuissa

Turismisektori tarjoaa työpaikkoja kehitysmaiden naisille ja miehille yhä enenevässä määrin perustuen turismiteollisuuden huomattavaan kasvuun näissä maissa. YK:n turismijärjestö UNWTO on yhdessä YK:n naisjärjestön kanssa listannut turismin muihin sektoreihin nähden positiivisempia vaikutuksia naisten asemaan ja sitä kautta tasa-arvokehitykseen:

- Naisten palkkataso vaikuttaa olevan lähempänä miesten yleistä palkkatasoa turismiteollisuudessa kuin muilla sektoreilla;
- Naiset ovat todennäköisemmin työnantajia hotelli- ja ravintola-alalla kuin muilla sektoreilla;
- Turismiteollisuuden johtoasemissa työskentelee hieman enemmän naisia kuin muilla sektoreilla;
- Naiset työskentelevät useammin yrittäjinä hotelli- ja ravintola-alalla kuin muilla sektoreilla;
- Naisilla on useammin mahdollisuus tehdä töitä itsenäisinä yrittäjinä kotoa käsin kuin muilla sektoreilla.

Näistä positiivisista elementeistä huolimatta naiset ovat silti huomattavasti miehiä jäljessä myös tällä sektorilla. Turismiteollisuudessa naiset ovat keskittyneet matalan koulutustason töihin, ja on silti paljon epätodennäköisempää, että nainen saavuttaa urallaan johtoaseman kuin mies. Naiset työskentelevät myös paljon miehiä useammin palkattomassa työssä perheyrityksissä.¹⁴⁴

¹⁴² UNWTO, 2013, s. 3–4.

¹⁴³ OECD, UNWTO & WTO, 2013, s. 15. Katso liitteenä oleva taulukko numero 3.

¹⁴⁴ UNWTO, 2010, s. 9 ja 42–43.

Yleisesti ottaen naiset ovat hyvin edustettuina formaalissa turismiteollisuudessa. Naiset ovat kuitenkin keskittyneet avustaviin tehtäviin, eivätkä nouse ammattilaistehtäviin samassa suhteessa miesten kanssa, vaikuttaen luonnollisesti myös palkkatasoon.¹⁴⁵ Perinteiset käsitykset sukupuolirooleista määrittelevät keskeisesti naisten osallistumista turismiteollisuuden globaaleihin arvoketjuihin ja sen yksittäisiin töihin, sekä sitä, miten naisia kohdellaan ja toisaalta miten naisia käytetään turistikohteiden mainonnassa. Nämä uskomukset tai käsitykset saavat aikaan naisten ja miesten keskittymisen tiettyihin työpaikkoihin ja segmentteihin, ja vaikeuttavat erityisesti naisten etenemistä ja voivat ilmetä taakkana työelämässä. Kuten muillakin sektoreilla, naisiin ja miehiin kohdistuvat odotukset tai ennakkoluulot vaikuttavat eri tavoin eri sosioekonomisten ryhmien edustajiin. Nämä ennako-odotukset kohdistuvat negatiivisessa mielessä usein naisiin, ja esimerkiksi naisten etninen tausta, kansallisuus tai ikä vaikuttavat siihen, miten suuressa määrin naisiin yleisesti kohdistuva negatiivinen asenne tai ennako-olettama kohdistuu tiettyyn yksilöön. Esimerkiksi työt turismisektorilla voivat jakautua pitkälti sen mukaan, mitä etnistä ryhmää nainen edustaa: monissa maissa on mm. vahvat käsitykset siitä, minkä taustan omaavat henkilöt ovat ”kovia tekemään töitä” ja mitkä ”laiskoja”.¹⁴⁶ Naisen ikä vaikuttaa sekä teollisuus- että kehitysmaissa vahvasti siihen, millaisia töitä naisille on tarjolla: nuorten (lisääntymisikäisten) ja vanhempien naisten oletetaan pääasiassa huolehtivan kodista ja heille on usein tarjolla epävirallisempia töitä ja ns. pätkättöitä.

Sekundäärilähteiden mukaan naiset ovat keskittyneet turismiteollisuudessa majoitus- ja retkisegmenteille. YK:n turismijärjestön raportin esittämät tilastot tukevat tätä, mutta niistä on nähtävissä, että variaatiot maiden välillä ovat suuria. Esimerkiksi Egyptissä hotelli- ja ravintola-alan työntekijöistä vain 3% on naisia, kun Malissa vastaava luku on 81%.¹⁴⁷ Bahamalla ja Jamaikalla naiset työskentelevät lähinnä avustavissa tehtävissä ja siivoojina, kun taas ”miesten töitä” ovat hotellien ja ravintoloiden hallinto, koneiden käyttäminen ja puutarhanhoito. Singaporessa vain kaksi naista 77:stä ylsi toimitusjohtajan tehtäviin hotellisektorilla. Esteiksi naisten ylenemiselle Singaporen turismiteollisuudessa on identifioitu ainakin työpaikkasyrjintä, gender-stereotypiat, pitkät työajat ja ongelmat työn ja perhe-elämän yhdistämisessä. Egyptissä tehdyn selvityksen perusteella huomattiin, että naisia on harvemmin isojen luksus-tason hotellien johdossa, mutta että he pystyvät helpommin saavuttamaan johtoaseman pienemmissä hotelleissa. Kuten monella muulla sektorilla, naiset saavat turismiteollisuudessa vähemmän palkkaa kuin miehet. Lentoyhtiöt palkkaavat korkeampiin paikkoihin yleensä miehiä (esim. piloteiksi, vaikkakin toisaalta tähän johtaa lähinnä koulutusvalintojen sukupuolittuneisuus) ja retkioppaan työt on monissa maissa varattu miehille.

Myös työolosuhteet sektorilla ovat yleistäen naisia syrjiviä yli maantieteellisten ja kulttuurirajojen. Turismisektorilla työskentelevät naiset ovat haavoittuvaisia ja saattavat joutua helposti hyväksikäytetyksi. Hyväksikäytön muotoja ovat mm. huonot palkat, vaaralliset työolosuhteet, seksuaalinen häirintä ja syrjintä, prostituutio, ihmiskauppa ja pakkotyö. Kehitysmaiden köyhät naiset ja lapset ovat erityisen haavoittuvaisia tässä suhteessa. Bahamalla turismin parissa työskentelee paljon enemmän naisia kuin miehiä, mutta naiset saavat silti miehiä matalampaa palkkaa. Belizellä naisten pitää usein olla kouluttautuneempia kuin miehet saadakseen samoja töitä. Lisäksi 80% tutkimuksessa haastatelluista naisista näki sukupuoleen perustuvan syrjinnän ja

145 *Ibid*, s. 24.

146 Vrt. esimerkiksi Sambian ”heimojakoon” ja eri etnisiin ryhmiin liitettäviin luonteenpiirteisiin. Ks. lisää mm. <http://www.tolerance.org/supplement/one-zambia-one-nation>

147 UNWTO, 2010, s. 24.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

seksuaalisen häirinnän yleisinä ongelmina työpaikoilla.¹⁴⁸

Yleensä naisten syrjintä ei ole tahallista, mutta on tärkeää huomata, ettei syrjivää tarkoitusta tarvita sukupuolten epätasa-arvon ylläpitämiseen. Monet yritysten luonnollisina pitämät politiikkavalinnat perustuvat stereotyyppisiin sukupuolirooleihin ja vaikeuttavat naisten etenemistä ja tasa-arvoista kohtelua työelämässä. Sekä globaalit johtoyritykset että paikalliset yritykset osallistuvat näiden sukupuolittuneiden arvoketjujen luomiseen.

Globaalit johtoyritykset voivat pitää yllä stereotyyppisiä ja yleensä naisia syrjiviä sukupuolirooleja mm. **hinnoittelupolitiikkansa** kautta. Globaalit matkanjärjestäjät neuvottelevat sopimuksia paikallisten alihankkijoiden kanssa. Palveluista maksettava hinta riippuu siitä neuvottelukapasiteetista, mikä paikallisella yrityksellä on. Yleensä paikallinen yritys on huomattavasti heikommassa neuvotteluasemassa kuin globaali vastapuoli, varsinkin kun paikallista tarjontaa ja vaihtoehtoja on paljon. Sopimushintojen alhaisuus voi edistää väliaikaisen työvoiman käyttöä kulujen säästämiseksi. Yleensä nuoret naiset tekevät pätkätoita suhteellisen alhaisella palkalla johtuen mahdollisesti mm. koulutuksen puutteesta, vähäisestä kokemuksesta ja kotiin liittyvästä vastuunkannosta. Globaalien yritysten toimeenpanemat **standardit** vaikuttavat sekä työntekijöiden että yrittäjien etenemismahdollisuuksiin. Standardien täyttäminen vaatii enenevässä määrin koulutusta, ja useassa kehitysmaassa naisten koulutustaso on edelleen miesten koulutustasoa alhaisempi. **Sukupuolittuneet työnkuvat** vaikuttavat siihen, millaisiin töihin otetaan miehiä ja millaisiin naisia. Esimerkiksi erityisesti luonto-oppaan tehtäviin valitaan yleensä miehiä, jotka sopivat sukupuolittuneen näkökannan mukaan paremmin eränkävijän imagoon. **Aktiivisen markkinoinnin** kohteena olevat turismituotteet vaikuttavat siihen, työllistetäänkö niiden kautta lähinnä miehiä vai naisia. Jotkut turistikohdeet tuovat vähemmän mahdollisuuksia naisille kuin toiset, ja tietyt turismin muodot asettavat naiset alttiiksi hyväksikäytölle.

Kohdemaiden paikalliset yritykset pitävät yleisesti yllä **paikallisia sukupuolittuneita perinteitä**. Paikallisiin kulttuureihin juurtuneet sosiaaliset normit vaikuttavat hyvin merkittävästi siihen, millaisia töitä naiset voivat tehdä, sekä myös heidän omistusoikeuksiinsa yrittäjinä. Sosiaaliset normit ovat siinä määrin määrääviä tekijöitä kehitysmaissa, että ne ovat luultavasti tärkein naisten asemaan vaikuttava tekijä sekä yhteiskunnassa yleensä että spesifisti työelämässä. Kansallisten matkanjärjestäjien tekemät **alihankkijavalinnat** vaikuttavat suoraan naisten ja miesten mahdollisuuksiin menestyä ja edetä turismiteollisuudessa työntekijöinä tai yrittäjinä. Nämä päätökset voivat pahimmassa tapauksessa perustua mm. etniseen taustaan ja perhe- tai muihin suhteisiin liittyviin tekijöihin. Yleensä johtavassa asemassa toimivat miehet haluavat sopimuskumppanikseen toisen miehen, ja näin sukupuolittuneet arvoketjut jatkavat toistumistaan.

Monet institutionaaliset käytännöt vaikeuttavat naisten asemaa työ- ja liike-elämässä. **Kansainvälisille markkinoille pääsy** on vaikeaa kehitysmaayrityksille ylipäänsä ja naisten täytyy yleisten hankaluuksien lisäksi kantaa ”naiseuden” taakka. Parhaiten menestyvät kehitysmaatmatkanjärjestäjät käyttävät hyödykseen suoraa pääsyä kansainvälisille markkinoille joko matkustaen itse globaalien matkanjärjestäjien luokse tai osallistumalla kansainvälisille matkamessuille. Naisten ei ole yhtä helppo osallistua kansainvälisiin matkoihin kuin miesten johtuen kotivelvoitteista. Tämän lisäksi naisten on myös miehiä vaikeampi saada rahoitusta eri hankkeilleen, ja matkustelu ulkomailla voi olla yksi kalliimmista panoksista turismiteollisuudessa.

Markkinointi- ja teollisuuspolitiikka vaikuttaa merkittävästi sekä naistyöntekijöihin että -yrittäjiin. Poliittiset valinnat siitä, mitä turismin muotoja edistetään, millaista koulutusta on tarjolla

148 *Ibid*, s. 4-8.

ja toimeenpannaanko naisten asemaa edistäviä politiikkaohjelmia vai ei vaikuttavat suoraan naisten asemaan ja tasa-arvoon turismiteollisuudessa. Erilaiset teollisuuden etujärjestöt voivat toimia joko naisten ja tasa-arvon edistämiseksi tai stereotyyppisten rakenteiden ylläpitämiseksi riippuen siitä, millainen rakenne itse järjestössä on. Perinteisesti teollisuusjärjestöjen johdossa ja vaikutusvaltaisissa tehtävissä on miehiä ja he voivat työssään edistää miehiä suosivia politiikkoja naisten kustannuksella. Toisaalta tasa-arvon ja naisten edistämiseen perehtyneet järjestöt voivat tehdä merkittävää työtä tasa-arvon edistämiseksi työelämässä ja naisten mahdollisuuksien kasvattamiseksi. Kuten muillakin teollisuudenaloilla, maa- ja rahoituspolitiikka, koulutuspolitiikka sekä perhe- ja työllisyyspolitiikka vaikuttavat naisten ja miesten asemaan työelämässä. Kehitysmaissa nämä politiikat ovat usein naisia syrjiviä tai yleisesti perinteisiin käsityksiin perustuvia. Toisaalta vaikka politiikkatasolla asiat olisivat kunnossa, voi tasa-arvo jäädä toteuttamatta työelämässä siitä syystä, ettei määräyksien noudattamista valvota.

Arvonlisän luominen turismiteollisuudessa voi lisätä naisten lukumäärää sektorilla, mutta sukupuolittuneista käsityksistä johtuen töitä saattaa avautua naisille vain toimistojen avustavissa tehtävissä ja etenemismahdollisuudet voivat olla vähäiset samasta syystä. Monissa muissa arvonlisäyksen kautta syntyneissä työpaikoissa ja liike-elämässä naisten mahdollisuudet ovat rajalliset juuri näiden sosiaalisten normien takia. Tietyn etnisen ja koulutustaustan omaavat naiset voivat olla paremmassa asemassa yhteiskunnassa, esimerkiksi voidaan mainita mm. länsimaista tai aasialaista alkuperää olevat naiset tietyissä Afrikan maissa. Näillä naisilla on paremmat mahdollisuudet hyötyä arvonlisän kautta syntyneistä työmahdollisuuksista. Myös ikä ja perhestatus vaikuttavat naisten mahdollisuuksiin: nuoret, sinkut ja lapsettomat naiset kohtaavat suhteellisesti vähemmän vaikeuksia edetä työelämässä. Silti ”naiseus” painaa heitäkin sitä kautta, että heidän oletetaan piakkoin jäävän työelämästä pois perhe-elämän vaateiden takia. Toisaalta kulttuurista voi muodostua myös tarvittava *Niche*: kulttuuriturismissa naisten perinteisestä roolista voi tulla myyntituote.¹⁴⁹

Kenian ”miehistynyt” turismiteollisuus

Sektorin taloudellinen merkitys ja sukupuolirakenne

Kenia on valittu turismisektorin esimerkiksi tässä selvityksessä sen perusteella, että maa on yksi vanhimmista ja parhaiten etabloituneista kansainvälisistä turistikohteista Afrikassa. Tämän lisäksi Kenian turismisektorista on saatavilla viimeaikaista tasa-arvonäkökulmasta tehtyä arvoketjuanalyysiä. Kenian turismiteollisuus on kasvanut voimakkaasti maan itsenäistymisestä lähtien vuonna 1963 huolimatta ajanjaksoista, joissa turismi on notkahtanut lähinnä poliittisen epätasapainon seurauksena. Vuonna 2010 turismi tuotti 11% Kenian bruttokansantuotteesta.

Johtoyritykset turistien kotimaissa vaikuttavat merkittävästi arvoketjuihin, joiden osana Kenian turismiteollisuus toimii. Kenian turismiteollisuus houkuttelee asiakkaita enimmäkseen Euroopasta, lähinnä Ranskasta, Saksasta, Britanniaista ja Italiasta, toiseksi suurimman markkina-alueen ollessa USA. Kenia myy näille kahdelle pääasialliselle markkina-alueelle erityyppisiä turistituotteita (rantalomia, usean maan ylittäviä safareita, tai usean Kenian alueen kattavia paketteja) erilaisten kanavien kautta (matkatoimistot, matkanjärjestäjät, itsenäiset yrittäjät).

Arvonlisäys turismiteollisuuden eri segmenteissä tuo vaihtelevia hyötyjä Kenian kansantaloudelle. **Kansainvälisen kuljetuksen segmentissä** Kenialla on etunaan Kenya Airways, joka lentää mm.

149 Staritz & Reis (eds.), 2013, s. 53.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

Lontooseen, Amsterdamiin, Pariisiin, Roomaan sekä joihinkin Intian ja Kiinan kohteisiin. Tästä huolimatta kuitenkin suurin osa kansainvälisistä turisteista saapuu Keniaan kansainvälisten lentoyhtiöiden kautta. **Kansallinen kuljetus** kärsii maan heikosta infrastruktuurista, ja turistit käyttävät usein charter-lentoja eri kohteiden välillä liikkumiseen maan sisällä. Maakuljetus hoidetaan yleensä **kansallisen jakelun segmentissä** paikallisten matkanjärjestäjien kautta. Kansallisen jakelun piirissä Keniassa toimii noin 2,000 matkatoimistoa ja matkanjärjestäjää. Kenian **majoitussegmentissä** toimii erilaisia yrityksiä luksus-hotelleista yhden ja kahden tähden vaihtoehtoisiin majoitusmahdollisuuksiin sekä joukko erilaisia safari-majataloja ja leirintäalueita. Majoitusyrityksiin kuuluu ulkomaalaisomisteisia (13,7%), paikallisia (63%) ja joint venture-muodossa toimivia yrityksiä (22,6%). **Retket** sisältävät lähinnä erilaisia safarikierroksia kansallispuistoissa jne., ja kaupunkikierrokset sekä rantalomiin liittyvät aktiviteetit ovat kasvussa.

Naisten asema Keniassa perustuu syvään juurtuneisiin perinteisiin, joita käytetään naisten miehiin nähden alistetun aseman oikeuttamiseen. Perinteinen oikeusjärjestelmä (customary law) vaikuttaa merkittävästi naisten kykyyn suojella itseään sukupuoleen perustuvalta syrjinnältä. Turismisektorilla nämä perinteet vaikuttavat suoraan naisten kykyyn hankkia pääomaa ja monia muita tuotannontekijöitä yrityksen perustamista varten. Neuvottelut kumppanuuksien muodostamiseksi hoidetaan Masai-miesten johdolla ja miesten johtamat maankäyttöä ohjaavat toimikunnat ovat hyvin vaikutusvaltaisia sen suhteen, millaiseen maanjakoon annetaan lupa. Masai-kodeissa mies on perheen pää ja sukupuolten roolit ovat tarkkaan rajatut. Yleisesti ottaen formaalissa taloudessa turismiteollisuuden työ ja yritysomistus on miesten aluetta. Työvoimasta 2/3 on miehiä. Naisia on kaikilla alasektoreilla, mutta heitä on silti huomattavasti vähemmän kuin miehiä ja avaintehtäviin valitaan lähinnä miehiä.

Sukupuolten epätasa-arvo Kenian turismiarvoketjuissa ilmenee eri tavoin eri segmenteissä. Tässä selvityksessä tarkastellaan tarkemmin esimerkkiä, joka käsittelee sukupuolittuneisuutta ja arvonlisäyksen vaikutusta Nairobin matkanjärjestäjien piirissä. Analyysi perustuu lähinnä yrittäjänä saavutettavaan arvonlisään, mikä rajaa naisia pois sektorilta sen takia, että naisten esteet yrittäjyyteen vaikuttavat olevan erityisen korkealla. Naisten osallistumista sektoriin työntekijöinä rajoittavat lähinnä paikalliset sosiaaliset normit, joita globaalien toimijoiden käytännöt voivat – mahdollisesti tiedostamattaan – tukea.

Taulukko 4: Arvonlisäys Kenian matkanjärjestäjäsegmentissä

Opas	Kansallinen matkanjärjestäjä
Työntekijä ulkomaalaisomisteisessa / länsimaalaistaustaisen kenialaisen omistamassa matkanjärjestäjäyrityksessä	Kansallinen/alueellinen matkanjärjestäjä
Matkatoimisto	Kansallinen matkanjärjestäjä
Kansallinen matkanjärjestäjä	Alueellinen/globaali matkanjärjestäjä
Kansallinen matkanjärjestäjä	Avoimet leirintäalueet
Kansallinen matkanjärjestäjä	Avoimet leirintäalueet, yksityiset suojelualueet

Tasa-arvon tekijät ja esteet sektorilla

Kuten edellä esitetystä on käynyt ilmi, ainakin globaalien johtoyritysten ja kansallisten yritysten käytännöt sekä kansalliset politiikat vaikuttavat tasa-arvoon ja naisten asemaan turismiteollisuuden arvoketjuissa.

Globaalien johtoyritysten standardit vaikuttavat kansallisten matkanjärjestäjien mahdollisuuksiin menestyä arvoketjuissa. Useat kenialaiset matkanjärjestäjät ovat riippuvaisia kansainvälisistä matkanjärjestäjistä: jopa 50-95% varauksista tulee heidän kauttaan. Standardien vaatimustaso on korkealla ja ne kattavat vaatimukset vakuutuksista, majoituksen ja oppaiden laadusta sekä erilaisia palvelun laatuun liittyviä standardeja. Isot kansalliset matkanjärjestäjäyritykset, jotka ovat yleensä (alunperin) länsimaisessa tai aasialaisessa omistuksessa, pystyvät yleensä täyttämään nämä standardit. Lähes kaikki yritykset ovat miesten omistuksessa – 31:stä korkean tason kansallisesta matkanjärjestäjästä vain kaksi on naisten omistuksessa. Globaalien johtoyritysten onkin standardeja hyväksyessään tärkeä ottaa huomioon kehitysmaiden näkökulma ja mahdollisuuksien mukaan tukea kehityksmaayrityksiä standardien noudattamisessa. Erilaisia eettisen ja kestävä turismin aloitteita sekä sertifiointijärjestelmiä on useita. Esimerkiksi eurooppalainen Tour Operator Initiative¹⁵⁰ työskentelee eurooppalaisten turismi-arvoketjujen sosiaalisten, kulttuuristen ja ympäristövaikutusten parantamiseksi. Johtoyritykset voivat myös käyttää järjestelmiä, joissa ulkopuoliset tahot monitoroivat kansainvälisten työelämän normien ja tasa-arvon toteutumista työpaikoilla. Tällaisiin ohjelmiin on tärkeä ottaa osaksi erityisesti pienyrityksien tukeminen ja kouluttaminen standardien toimeenpanossa, ja naisyrityksien ottaminen osaksi ko. ohjelmia.

Osana laajempia sertifiointiohjelmia voitaisiin ottaa huomioon laajempikin joukko standardeja, jotka helpottavat erityisesti naisten työssäkäyntiä. Työn ja perhe-elämän yhteensovittaminen voi olla vaikeaa naisille erityisesti turismisektorin työaikojen ja -paikkojen takia, tilanteesta riippuen. Esimerkiksi IBIS-hotelliketju implementoi ohjelmaa, jonka tarkoituksena on helpottaa työ- ja perhe-elämän yhteensovittamista. Osana ohjelmaa työntekijöitä koulutettiin tarkoituksena antaa valmiuksia laajasti eri tehtäviin, ja sitten työvuorot jaettiin siten, että esimerkiksi aikaisen aamun ja illan ruuhka-ajat hotellin vastaanotossa jaettiin eri henkilöiden kesken ja vastaanotossa työskennellyt aamuvuorolainen teki lounasajan tarjoilutehtäviä saaden näin päivän työtunnit kokoon ja pystyen viettämään iltansa kotona. Aloitteen seurauksena työtyytyväisyys lisääntyi ja poissaolot vähenivät. Tällaiset käytännöt voisivat auttaa koti- ja työelämien yhteensovittamista myös muilla teollisuudenaloilla, ja auttaa erityisesti naisten työllisyyden lisäämisessä. Lisäksi moniosaajakoulutus työpaikoilla antaa työntekijöille avaimia töihin laaja-alaisesti eri tehtävissä, mikä voi talouden laskusuhdanteen aikana auttaa heitä työllistymään muualle, mikäli siihen on tarvetta. Näin naisten taloustilanteen vaihteluista johtuva haavoittuvaisuus voisi vähentyä. Usein työsuhteeseen voi kuulua myös asunto, erityisesti kun turismiteollisuus on kaukana työntekijöiden kotoa (esimerkiksi luonnonpuistoissa). Tässä yhteydessä olisi kiinnitettävä huomiota asuinolosuhteiden perusasioihin, kuten juoksevaan veteen, sanitaatioon, sähköön jne. Näiden asioiden ollessa kunnossa erityisesti naisilta vapautuu aikaa sekä lepoon että palkkatyöntekoon.¹⁵¹

Pääsy kansainvälisille markkinoille on keskeinen menestystekijä turismi-arvoketjuissa. Naisten on yleensä erityisen vaikea matkustaa asiakkaiden kotimaahan varmistamaan varauksia omalle yritykselleen johtuen mm. rajoituksista rahoituksen saamisesta sekä kodinhoito-velvoitteista. Lisäksi naisten on ollut vaikea täyttää ”oikeaa” safaritoimijan imagoa. **Markkinointistrategiat** voivatkin omalta osaltaan vaikeuttaa naisten nousua matkanjärjestäjiksi – kun safareita markkinoidaan romantisoimalla mieseränkävijöitä, naisten rooli sektorilla jää rajalliseksi. Myös kansalliset matkanjärjestäjät tekevät keskeisiä päätöksiä mm. alihankkijoiden ja työntekijöiden valinnoissa ja vaikuttavat näin yritysten markkinoillepääsyyn, ml. naisten osallistumiseen arvoketjuihin kohdemaassa. Kansalliset matkanjärjestäjät voivatkin niin halutessaan vaikuttaa merkittävästi ketjunsä yritysten työvoimakäytäntöihin. Matkanjärjestäjät voivat valinnoillaan vaikuttaa myös

150 <http://www.toinitiative.org/>.

151 Staritz & Reis (eds.), 2013, 68-71.

siihen, minkätyyppinen turismi menestyy paikallistaloudessa – esimerkiksi yhteisöturismilla on tutkimusten mukaan positiivisia vaikutuksia naisten työllisyyteen. Meksikossa Starwood Hotels ja Mayan World Foundation yhdistivät voimansa paikallisen käsityön edistämiseksi hotellin ympäristössä. Ohjelma koulutti naisryhmiä perinteiseen käsityöiden valmistukseen ja antoi samalla mahdollisuuden heidän tuotteidensa markkinoillepääsyyn: naiset pystyivät myymään tuotteitaan hotellin lahjakaupoissa ja omissa myymälöissään, mutta myös suoraan hotelleille sisustukseen. Aloitteeseen liittyi myöhemmin myös naisten avustaminen osuuskuntien muodostamiseen sekä uusien markkinoiden löytämiseen.¹⁵²

Paikalliset sosiaaliset normit, paikalliset olosuhteet ja arvoketjujen sukupuolittuneet työpaikat vaikeuttavat naisten työllistymistä kansallisten matkanjärjestäjien tarjoamiin töihin ja toisaalta lokeroivat naiset ja miehet tiettyihin tehtäviin. Nuoret naiset työllistyvät yleensä lipunmyyjiksi, asiakasedustajiksi, retkikonsulenteiksi ja vastaanottohenkilöiksi – silti miehiä on toimistotöissäänkin enemmän kuin naisia. Joissain toimistoissa naisia on johdossa ja korkeammissa avustavissa tehtävissä. Pienemmät afrikkalaiskenialaisissa omistuksessa olevat yritykset ovat selkeästi miesten omistamia ja hallinnoimia, ja niissä perheen pää ottaa johtavan roolin. Muu perhe, ml. erityisesti naiset, ovat tukihenkilöstöä. Yksi keskeisimmistä työpaikoista tällä segmentillä on opas-kuljettajan tehtävä, ja naiset on käytännössä rajattu lähes kokonaan pois näistä tehtävistä perustuen sukupuolistereotyyppioihin. Leirintäalueiden henkilökunta on myös äärimmäisen miesvaltainen. Tähän vaikuttaa mm. se, että leirintäalueet ovat kaukana kotoa ja siellä on usein vietettävä pitkiä ajanjaksoja, mikä on vaikeaa naisille heidän niskaansa kaatuvien kotivelvoitteiden takia. Lisäksi olosuhteet leireillä eivät takaa naisten ja miesten yksityisyyttä, johtaen osittain myös siihen, etteivät naiset sosiaalisista ”häveliäisyyksistä” voi työskennellä ko. tehtävissä.

Koulutuksen puute vaikeuttaa sekä Masai-miesten että -naisten työllistymistä, mutta naisille työllistyminen on erityisen vaikeaa. Masai-naiset työskentelevätkin yleensä informaaleissa perinnekorunteon tehtävissä ja kulttuuriesityksissä, mutta silloinkin heidän on jaettava saamansa tulot miesten kanssa. Näissäkin kysymyksissä globaalien johtoyritysten, kansallisten matkanjärjestäjien ja teollisuuden sekä työntekijöiden etujärjestöjen aloitteet pystyisivät parhaiten muuttamaan käytäntöjä. Edellä esitellyt sertifiointiohjelmat voisivat sisältää standardeja, jotka tukisivat naisten työllisyyttä ja osallistumista arvoketjujen eri osiin, ja tällaisia aloitteita voitaisiin tukea julkiselta taholta.

Institutionaaliset käytännöt ja kansalliset politiikat vaikuttavat myös merkittävästi tasa-arvoon ja naisten asemaan matkanjärjestäjäsegmentissä. Kansalliset turismin kehittämiseen tähtäävät ohjelmat käsittelevät mm. teollisuudenalan sääntelyä (ml. tarvittavia lupia jne.), valitsevat turismitoimintoja, joita edistetään valtion toimesta mm. erilaisilla tuilla sekä ne alueet ja turistikohteet, joita markkinoidaan ja kehitetään. Tällaisiin suunnitelmiin tulisi myös liittää diversitetiini tähtääviä ja sukupuoliroolit huomioivia työvoimapolitiikkoja ja erityisesti naisten tuottamien turismituotteiden ja -palveluiden (esim. kulttuuri- ja yhteisöturismin) edistämiseen tarkoitettuja tavoitteita. Edellä esitellyn tyyppinen sertifiointimekanismi voi olla osa tällaista suunnitelmaa. Tällaisten politiikkojen luomisessa tulisi kiinnittää huomiota siihen, että paikallisyhteisöt, joissa turismi tapahtuu, pääsisivät osaksi politiikan valmistelua. Edellytyksiä linkkien luomiseen paikallistalouteen tulisi sisällyttää jo tällä tasolla kehitysstrategioihin. Lisäksi prioriteettialueiden valinnassa voidaan painottaa vastuullisen turismin kehittämistä, jonka osana otettaisiin huomioon tasa-arvonäkökulma.

Kuten edellä on nähty, turismisektori on monisäikeinen ja kattaa useita sektoreita. Turismisektorin

¹⁵² Aloite palkittiin vuonna 2010 Travel and Leisure's Global Vision –palkinnolla.

stimuloiminen kehitystavoitteiden aikaansaamiseksi vaatii eri sektorien välisten linkkien huolellista hallinnointia. Kansallisessa päätöksenteossa tarvitaan näin ollen koordinoitua useiden eri hallinnonalojen välillä, ja erityisesti turismiin keskittyneiden ja kauppaa käsittelevien ministeriöiden välillä. Kauppaa tukevassa kehitysyhteistyössä on tärkeää yhdistää voimat ja koordinoita aloitteita eri toimijoiden sekä eri kehitysyhteistyösektoreiden välillä. Donor-yhteisö ja toimeenpanevat organisaatiot ovat jo tiedostaneet koordinoitun lähestymistavan merkityksen. Näin ollen viime aikoina lanseeratut turismisektoria tukevat projektit pyrkivät vahvistamaan turismisektoria itseään, sekä sitä tukevia sektoreita, kuten käsityötä ja maataloutta.

Naisten osallistumista erilaisiin koulutusohjelmiin voidaan edistää ottaen lähtökohdaksi kansallinen turisminkehittämissuunnitelma ja tulevaisuuden työvoimantarve teollisuudessa. Näin voidaan luoda tarpeita vastaavia koulutusohjelmia, joihin voidaan liittää harjoittelu teollisuudessa. Siten pystyttäisiin mahdollisesti helpottamaan siirtymistä koulutuksesta työelämään, mikä usein on vaikeaa. Todellinen, olemassa oleva työllistymismahdollisuus kannustaa koulutuksen hankkimiseen. Naisten osallistumista koulutukseen tulisi vielä edistää erityistoimin, varsinkin sellaisille aloille, jotka ovat perinteisesti miesvaltaisia – ja toisinpäin myös miehiä tulisi pyrkiä kannustamaan perinteisesti naisvaltaisten alojen valitsemiseen tasapainon parantamiseksi.

Teollisuuden etujärjestöjen ja ammattiyhdistysten työllä voi olla joko positiivinen tai negatiivinen vaikutus naisten asemaan turismin arvoketjuissa. Kenian matkanjärjestäjäsegmentissä toimiva KATO on yksityinen matkanjärjestäjien toimintaa sääntelevä järjestö. KATO:lla on keskeinen asema alasektorin ”äänenä” ja se osallistuu opintokäyntien valmisteluun ja avustaa yrityksiä markkinoillepääsyssä. Alasektorin ollessa vahvasti miesten dominoima järjestön tulisi implementoida erityistä tasa-arvoon pyrkivää strategiaa toiminnoissaan, jotta naisetkin hyötyisivät sen toiminnasta. Naiset ovat usein heikosti edustettuina myös ammattiyhdistyksissä, jotka miesvaltaisina usein päätyvät ajamaan erityisesti miesten etuja. Järjestöillä on kuitenkin merkittävä rooli mm. politiikkoihin vaikuttajina ja kontaktien luojina. Esimerkiksi turismityöntekijöiden jatkuva koulutus on tarpeen optimaalisen palvelutason ylläpitämiseksi, mutta naisiin liitetään stereotypia heidän työvoimansa väliaikaisuudesta, mikä ei kannusta työnantajia panostamaan koulutusinvestointeja naisiin. Työnantajien parissa olisikin hyödyllistä edistää käsitystä naisista arvokkaina työntekijöinä, joiden kouluttamiseen kannattaa satsata, ja tämä voisi tapahtua parhaiten esimerkiksi juuri teollisuuden etujärjestöjen kautta. Lisäksi naisten osallistumista tällaisiin koulutuksiin tulisi edistää helpottamalla naisten perhevelvoitteisiin liittyviä käytännön ongelmia sopeuttamalla koulutusohjelmia ja myös työolosuhteita siten, että naiset pystyvät hoitamaan sekä työ- että perhe-elämän velvoitteitaan. Ammattiyhdistykset tarjoavat tärkeän kanavan tällaisten koulutusmahdollisuuksien neuvotteluun työnantajien kanssa.

Kansallinen maankäyttöpolitiikka sekä rahoituksen ja koulutuksen saatavuus vaikuttavat sekä yrittäjien että työntekijöiden mahdollisuuksiin turismin arvoketjuissa, ml. matkanjärjestäjäsegmentissä. Maapolitiikka syrjii naisia merkittävästi: perinteinen oikeus estää naisten maansaannot ja sitä kautta mahdollisuuden esittää vakuuksia lainan saamiseksi tai saada maksuja turismin kehittämisestä Masai-maalla. Tämän lisäksi koulutuksen saatavuutta vaikeuttaa huomattavasti koulutuksen korkea hinta, ja harjoittelu- ja työpaikkojen saanti koulutuksen jälkeenkin on hankalaa. Nämä yrittäjyyteen liittyvät ”naisten” erityisongelmat ovat tulleet esille myös muiden tapausesimerkkien yhteydessä. Yhteistyö rahoituslaitosten ja kansainvälisten järjestöjen kanssa on hyvä keino lähteä muuttamaan esimerkiksi lainaehtoja naisystävällisempään suuntaan. Samalla tulisi myös edistää tasapuolisempaa maankäyttö- ja koulutuspolitiikkaa kansallisella tasolla. Lainojen tulisi myös olla siinä määrin edullisia, että niitä kannattaa käyttää. Naisten yleisesti miehiä

paremman maineen lainojen takaisinmaksussa tulisi voida kannustaa rahoituslaitoksia luomaan naisille tähdättyjä ohjelmia.¹⁵³ Ohjelmat, jotka pyrkivät luomaan linkkejä paikallistalouteen ja erityisesti naisyrittäjiin pystyvät potentiaalisesti huomattavastikin edistämään naisten työllisyyttä ja oikein kohdennettuina sukupuolten tasa-arvoa sekä kohentamaan paikallistalouden kykyä luoda arvonlisää ja osallistua paremmin globaaleihin arvoketjuihin ylipäättään.

Barbadosin turismiteollisuus köyhyyden vähentämisen ja tasa-arvon moottorina

Esimerkki Barbadosin turismiteollisuudesta ja sen vaikutuksista tasa-arvoon ja naisten asemaan on otettu mukaan tähän selvitykseen lähinnä vertailukohteeksi Kenian tapaukseen nähden, ja analyysi pysyykin yleisellä tasolla. Barbados on Karibian saarista itäisin. Barbadosin hallitus aloitti tietoisien turismiteollisuuden kehittämisen 1950-luvulla tavoitteenaan diversifioida Barbadosin sokerintuotannosta riippuvaista taloutta. Tällä hetkellä turismi on johtavassa asemassa Barbadosin taloudessa ja on näin ollen merkittävä sektori myös tasa-arvon kehityksen kannalta.

Turismiteollisuus on kansantaloudellisen merkityksensä mukaisesti vaikuttanut merkittävästi kansan elämään, ja työelämässä erityisesti kasvattanut naisten työllistymismahdollisuuksia ja monipuolistanut miehille tarjolla olevia töitä. Ennen turismiteollisuuden tietoista edistämistä naiset työskentelivät lähinnä (omavarais)maataloudessa sekä informaaleina kauppiaina ja hoitotyössä. Turismin kasvu on luonut naisille uusia työmahdollisuuksia ja on merkittävästi vaikuttanut köyhyyden vähentymiseen. Vuonna 2004 naisia oli turismiteollisuuden työntekijöistä noin 60% ja miehiä vastaavasti noin 40%. Huolimatta naisten määrällisestä ylivoimasta miehet ovat enemmistössä (53%) korkeamman tason töissä hallinnossa, ammattilaistehtävissä, ja teknisinä työntekijöinä, mutta enemmistö ei ole yhtä huomattava kuin edellä esitetyssä Kenian tapauksessa. Avustavissa toimistotehtävissä on enemmistö naisia (68%) – tämä trendi vastaa Keniassa nähtyä taipumusta palkata naisia avustaviin toimistotöihin matkatoimistoissa, vaikka Keniassa miehiä oli tälläkin segmentillä silti enemmän kuin naisia. Perustason tehtävissä naisten osuus on 48,3%. Miehet hoitavat tässä avustavassa kategoriassa koneiden käyttöä vaativia tehtäviä ja naiset tekevät perustyötä kodinhoitajina, tarjoilijoina, jne. Naiset palkataan yleensä väliaikaiseksi tai osa-aikaiseksi työvoimaksi perustason tehtäviin. Naisten seksuaalista häirintää sektorilla rohkaisee omalta osaltaan se kuva, joka naisista annetaan markkinoinnin yms. kautta.

Barbadosin turismisektoria koskevan gender-kirjallisuuden mukaan lisääntyneet työmahdollisuudet ovat tuoneet naisille itsenäisyyttä sekä vahvistaneet naisten neuvotteluasemaa perheissä, minkä seurauksena naisten oikeudet ja sananvalta perheiden sisällä ovat kasvaneet. Turismin kasvu on johtanut uusien koulutusohjelmien perustamiseen ja ohjelmiin hakeutuu enemmistönä naisia. Koulutus onkin auttanut naisia nousemaan keski- ja ylimpään johtoon turismisektorilla, mutta kehitys on silti hyvin vaatimatonta. Koulutus ei kuitenkaan ole auttanut hajottamaan työpaikkojen perinteistä jakoa sukupuolirajojen mukaan, mikä nähtiin myös Kenian tapauksessa ja yleisesti turismiteollisuudessa. Yhä edelleen pyramidin huipulla on miehiä ja naisilla on vain vähän mahdollisuuksia urakehitykseen.

Viihdesektori on ollut lähinnä miesten aluetta, vaikkakin naiset ovat tulleet osaksi viihdetyötä lähinnä tanssijoina, joissa heidän määränsä alkaa olla miesten tasolla. Tästä huolimatta naiset saavat merkittävästi vähemmän palkkaa kuin miehet. Turvallisuuspalveluissakin työskentelee lähinnä miehiä, mutta naiset ovat viime aikoina alkaneet tulla mukaan tälle sektorille. Silti naiset työskentelevät tälläkin alalla lähinnä avustavissa tehtävissä. Yhteisöturismi ei ole kovin kehittynyttä

153 Staritz & Reis (eds.), 2013, 70-71.

Barbadosilla, vaikka kehitystä tähän suuntaan on ollut enemmän viime vuosina. Naiset voisivat potentiaalisesti hyötyä tästä sektorista enemmän kuin muista perinteisistä turismisektorin töistä.

Yleistäen voidaan siis sanoa, että turismin kasvu on tuonut runsaasti taloudellisia mahdollisuuksia kummallekin sukupuolelle. Naisille kasvanut taloudellinen itsenäisyys on merkinnyt köyhyyden vähentymistä ja heidän päätöskykynsä kasvamista oman elämänsä suhteen. Tästä huolimatta uudet mahdollisuudet ovat jatkaneet perinteistä sukupuolittunutta tehtävänjakoa naisten ja miesten välillä jättäen naiset ”naisten töihin”, joita yleisesti tehdään pienemmällä palkalla kuin ”miesten töitä”. Tämän lisäksi naiset saavat samoistakin töistä huomattavasti pienempää palkkaa kuin miehet.¹⁵⁴

Turismisektori ja Aid for Trade

Turismin tukemiseksi myönnetään vähemmän kuin 1% kauppaa tukevan kehitysyhteistyön kokonaismäärästä huolimatta turismisektorin potentiaalista vähentää köyhyyttä ja luoda useita taaksepäin suuntautuvia linkkejä paikallistalouteen. Toisaalta yleinen infrastruktuurituki, kuten lentokenttä- ja tieinvestoinnit, edistävät myös turismia. Silti ei tällä hetkellä pystytä arvioimaan, miten suuri osa infrastruktuurin tuesta koituu turismisektorin hyödyksi.¹⁵⁵ Pelkkä infrastruktuurituki ei oletettavasti kuitenkaan paranna arvoketjujen alimpien osien sosiaalista tai taloudellista arvonlisää tai muuta tasa-arvotilannetta, vaikka se sinällään voi olla koko toiminnan edellytys ja sen vuoksi mahdollisesti välttämätön osa kokonaistukea. Tätä kysymystä käsitellään tarkemmin seuraavassa kappaleessa, joka keskittyy *Aid for Trade* -tukeen ja sen käyttämiseen tasa-arvon ja naisten työllisyyden edistämiseksi kehitysmaissa.

Laatikko 2: Pikakatsaus palvelukaupan Mode 4:än – terveyspalvelut

Terveyspalvelujen tarjoajien hankkiminen kehitysmaista terveydenhuollon ammattilaisten vajeesta kärsiviin teollisuusmaihiin puhuttaa usein otsikoissa. Terveydenhuoltohenkilökunnan muuttaminen toiseen maahan väliaikaisesti töihin (tarjoamaan sairaanhoitopalveluja) on GATS:in Mode 4:n alaista palvelujen tarjontaa. Mikäli WTO-jäsenmaa sallii ulkomaalaisten lääkäreiden ja sairaanhoitajien maahantulon ja palvelujen tarjonnan, GATS vaatii ko. kohdemaata sääntelemään tarvittavia lupia ja testejä läpinäkyvästi ja puolueettomasti. Toisin sanoen GATS vaatii ulkomaalaiselle työvoimalle oikeudenmukaista kohtelua palvelujen tarjonnan mahdollistamiseksi kohdemaassa. Vaikka GATS periaatteessa tekee kansainvälisen sairaanhoitojen henkilökunnan muuttoliikkeen helpommaksi, jää varsinaisten sitoumusten tekeminen vastaanottavien maiden tehtäväksi. Maailman pääasialliset vastaanottavat teollisuusmaat – Kanada, USA, Britannia ja Australia – eivät kuitenkaan toistaiseksi ole tehneet tällaisia sitoumuksia. Terveydenhuoitopalveluja voidaan tarjota myös Mode 2:n alla – tällöin on kyse niin sanotusta lääketieteellisestä turismista, jota useat maat jo systemaattisesti hyödyntävätkin (mm. Thaimaa, Brasilia, Intia, Kuuba ja uusista EU-maista Bulgaria).

Kun tarkastellaan sairaanhoitojen henkilökunnan liikkuvuuden vaikutuksia lähtömaissa, on eroteltava toisaalta yleiset vaikutukset ja toisaalta tasa-arvovaikutukset toisistaan. On myös huomioitava se, että muutkin tekijät vaikuttavat lähtömaiden terveydenhuoltojärjestelmien toimivuuteen kuin se, että osa työntekijöistä lähtee ulkomaille töihin.

154 Commonwealth Secretariat, 2007.

155 OECD, UNWTO & WTO, 2013, s.9-10.

Sairaanhoitajien ja lääkärien lähtiessä kehitysmaista teollisuusmaihiin paikkaamaan teollisuusmaiden sairaanhoitohenkilökunnan vajetta he jättävät taakseen usein paljon vaikeammasta henkilökuntavajeesta kärsivän terveydenhuoltojärjestelmän. Esimerkki Keniasta kertoo, että vuonna 2005 maassa oli 1342 rekis-te-röi-ty-ä farmaseuttia palvelemissa maan 34 miljoonaa asukasta. Samana vuonna valmistui vain 53 uutta farmaseuttia. Vuosien 1996-2006 aikana raportoitiin 190 farmaseutin lähteneen maasta. Etelä-Afrikassa puolestaan vuonna 2001 valmistui yhteensä 1,000 farmaseuttia ja samana vuonna 600 lähti maasta. Maastamuuton merkittävyyden osoittaa e-si-mer-kik-si se, että Saharan eteläpuolisessa Afrikassa koulutetut lääkärit, jotka nyt työskentelevät OECD-maissa, muodostavat 23% nykyisestä lääkäriytyövoimasta ko. Afrikan maissa. Juuri Afrikan osalta terveydenhuoltojärjestelmän kriisinomaiset henkilöstöpuutteet vaikuttavat suoraan e-si-mer-kik-si äitien ja lasten terveyteen.

Joidenkin tutkimusten mukaan siirtolaisten kotimaihinsa lähettämä raha sekä ulkomailta saatu know-how korvaisivat muuttoliikkeen aiheuttamaa puutosta kotimaissa. Globaalisti yksityisten rahalähetysten arvoksi arvioidaan yli 100 miljardia USA:n dollaria, josta 90% suuntautuu kehitysmaihiin. Esimerkiksi Sri Lankan bruttokansantuotteesta vuonna 2004-2005 jopa 8.1% tuli siirtolaisten rahalähetyksistä ulkomailta. Ghanassa siirtolaisten ulkomailta tekemät rahalähetykset ovat kolmanneksi suurin maahan suuntautuva valuuttavirta. Tongan ja Samoan siirtolaisista tehty tutkimus Australiassa osoittaa, että sairaanhoitajat lähettävät todennäköisemmin kotimaahansa rahaa ja suurempia summia kuin muut siirtolaisryhmät. WHO:n tutkimus kuitenkin vastustaa tätä argumentointia ja osoittaa todisteita sille, etteivät nämä yksityiset rahavirrat yleensä tue kansallista terveydenhuoltojärjestelmää muutoin kuin rajallisesti yksityisen kulutuksen kautta, ja rahavirrat alkavat tyrehtyä mitä kauemmin maastamuutosta on aikaa. Lisäksi know-how siirtyy vain, mikäli siirtolaiset palaavat takaisin kotimaahansa ja pystyvät todellisuudessa käyttämään oppimaansa työssään – WHO:n tutkimuksen mukaan tätä ei ole osoitettu käytännössä.

Toisaalta on tärkeä huomioida se, ettei muuttoliike ole ainoa syy siihen, etteivät ter-vey-den-huol-to-jär-jes-tel-mät kehitysmaissa pysty pitämään terveydenhuoltohenkilökuntaa töissä. Useissa lähtömaissa työttömien lääkärien ja sairaanhoitajien määrä jopa vastaa merkittävää määrää olemassa olevista vapaista viroista. Clemens osoittaa tutkimuksessaan, että terveydenhuoltohenkilökunnan sijoittuminen koko Afrikan alueella on vääristynyt siten, että köyhimmat kansanosat jäävät vaille tarvittavaa hoitohenkilökuntaa. Toisin sanoen vain pieni vähemmistö koulutetuimmista terveydenhoidon ammattilaisista työskentelee ison osan työurastaan maaseudulla tai slummeissa. Etelä-Afrikassa ja Keniassa esimerkiksi terveydenhuollon ammattilaisten määrä julkisen sektorin ulkopuolella tai koko terveydenhuoltosektorin ulkopuolella on merkittävästi isompi kuin ulkomailta työskentelevien ammattilaisten määrä. Clemens referoi myös Tansaniassa ja Ugandassa tehtyjä tutkimuksia, joiden mukaan terveydenhuollon ammattilaiset eivät usein työaikanaan joko ole paikalla tai tee varsinaisia töitä.

Terveydenhuoltohenkilöstön muuttoliikkeellä voi olla osittain hyvinkin positiivisia vaikutuksia tasa-arvokehitykseen lähtömaissa. Esimerkiksi Filippiineillä ulkomaille töihin lähtevät naiset ovat kansantalouden sankareita, jotka tuovat paljon kaivattua ulkomaanvaluutta kotimaahansa. Myös Intiassa sairaanhoitajien arvostus on kasvanut: sairaanhoitajan koulutuksen katsotaan nykyisin olevan passi parempaan maailmaan paitsi itse sairaanhoitajille, myös näiden perheille, jotka kannustavat tätä naisten muuttoliikettä. Toisaalta kuitenkin perinteinen naisen rooli äitinä ja huolenpitäjänä säilyy myös näillä ulkomaille töihin lähtevillä naisilla, ja asettaa hyvinkin raskaita vaateita yksilöille. Kun äiti lähtee ulkomaille töihin, hänen paikalleen kodissa astuu usein vanhempi tytär tai muu naispuolinen sukulainen. Lapset saattavat hyljeksiä pois lähtenyt äitiä, ja he voivat tuntea stigmaa sekä henkistä ahdistuneisuutta. Intiassa tehdyn tutkimuksen mukaan on raportoitu tapauksia, joissa äitien on pitänyt jättää vastasyntyneet lapsensa taakseen lähtiessään takaisin sairaanhoitajan töihin Dubaihin.

Kohdemaissa on raportoitu erityisesti naispuolisten ja ei-eurooppalaisten siirtolaisten huonontuneesta terveydentilasta, missä osasyynä voi olla se, etteivät ammattilaiset pääse ammattitaitoaan vastaaviin töihin kohdemaissa. Toisaalta Intiasta Arabian niemimaalle töihin lähteneet naissairanhoitajat voivat erään tutkimuksen mukaan paremmin paitsi fyysisesti myös henkisesti vahvistuneen itsetunnon ja omanarvontunnon ansiosta. Siirtolaisuus tuo naisille paitsi paremman yhteiskunnallisen ja taloudellisen statuksen, myös sellaista itsenäisyyttä, jota he eivät naisina voi saada omassa kotimaassaan. Kotimaahan tehtävän taloudellisen kontribuution puolesta naiset ovat 'parempia' maastamuuttajia: tutkimusten mukaan naissiirtolaiset lähettävät rahaa useammin ja enemmän kotimaahansa kuin miehet, oletettavasti johtuen siitä, että naiset ovat yleensä vastaanottavaisempia perheen tarpeiden suhteen.

Koska luonnollisesti tapahtuvaa maasta- ja maahanmuuttoa ei voida eikä liene tarkoituksenmukaistakaan estää, on esitetty useita vaihtoehtoja sille, miten kehitysmaiden (lähtömaiden) terveydenhoitojärjestelmää voidaan tukea terveydenhuollon ammattilaisten maastamuuton yhteydessä. Bilateraaliosopimuksin voitaisiin esimerkiksi sopia väliaikaisesta maastamuutosta ja kotiinpaluun helpottamisesta. Tyypillisten lähtö- ja kohdemaiden osalta on tullut jo tavanomaiseksi sopia väliaikaisesta tai kehämäisestä ('circular') maastamuutosta, ml. maahanmuuttajien oikeuksista, työnteosta ja sosiaaliturvasta, sekä rahälähetysten helpottamisesta. Lähtömaan työpaikalla pitäisi pystyä lukemaan hyväksi ulkomailla työskentely mm. lomien ja muiden etujen osalta, ja erinäiset virkavapausjärjestelyt ovat suositeltavia. Toisaalta kehitysmaiden koulutusjärjestelmiä olisi muutettava merkittävästi, jotta ne vastaisivat todellista koulutustarvetta – ja myös kohdemaissa olisi hyvä lisätä koulutettavan terveydenhuoltohenkilöstön määrää, mitä on jo tehty mm. Britanniassa ja USA:ssa. Luonnollisesti myös yleiset sosiaaliset olot kehitysmaissa sekä työpaikkaviihtyvyys ovat merkittäviä tekijöitä tässä suhteessa.

WHO, 2007; Clemens, 2007; Musselli & Zarrilli, 2012.

Keskeisiä johtopäätöksiä

Turismisektoria pidetään muita sektoreita tasa-arvoisempana, koska naiset ovat globaalisti tarkasteltuna pystyneet etenemään siellä mahdollisesti muiden sektorien keskiarvoa paremmin ja turismiteollisuuden työllisyydellä on myös ollut merkittäviä vaikutuksia köyhyyden vähenemiseen kehitysmaissa. Sektorilla esiintyy silti useita tasa-arvo-ongelmia, ja edellä tehdyn analyysin perusteella esitetään alla keskeisimpiä lähdemateriaalin pohjalta nousseita johtopäätöksiä ja toimenpide-ehdotuksia:

- Turismiteollisuuden liberalisointi on vaikuttanut turismiteollisuuden huomattavaan kasvuun viime vuosina usean kehitysmaan tehtyä liberalisointisitoumuksia GATS:in turismi- ja matkustuspalveluissa – kehitysmaat ovat tällä sektorilla tehneet sitoumuksia enemmän kuin millään muulla yksittäisellä sektorilla.
- Turismisektori on laaja-alainen ja tarjoaa monen osaamistason työpaikkoja kehitys- ja teollisuusmaissa. Globaalisti katsottuna turismisektori on tuonut mukanaan huomattavia positiivisia vaikutuksia erityisesti naisten köyhyyden vähenemiseen kehitysmaissa. Sektorin työpaikat ovat kuitenkin hyvin sukupuolittuneet sekä globaalitasolla että tämän selvityksen esimerkkimaissa Keniassa ja Barbadosilla.
- Kasvaneen turismin ja sitä kautta tietoisuuden lisääntymisen pohjalta syntyneet kuluttajien vaatimukset ovat vaikuttaneet mm. kestävän turismin aloitteiden syntymiseen ja niiden muotoutumiseen *Niche*-sektoreiksi, joilla voidaan luoda ylimääräistä arvonlisää ja tasa-arvovaikutuksia huolimatta siitä, ettei pelkkä turismin lisääntyminen sinällään ole poistanut turismin arvoketjujen sukupuolittuneisuutta.
- Yleensä teollisuusmaista operoivat turismin arvoketjujen globaalit johtoyritykset sekä pääasialliset alihankkijat (matkanjärjestäjät), institutionaaliset käytännöt ja politiikat kehitysmaissa vaikuttavat pääasiallisina tekijöinä tasa-arvokehitykseen globaaleissa turismin arvoketjuissa. Johtoyritykset hinnoittelevat tuotteet, asettavat standardeja, hyväksyvät sukupuolittuneita työnkuvia ja päättävät, mitä tuotteita myydään. Kohdemaiden yritykset luovat sukupuolittuneita työtehtäviä ja odotuksia naistyöntekijöille perustuen sosiaalisiin normeihin ja paikallisiin perinteisiin, sekä valitsevat omat alihankkijansa sukupuolittuneista lähtökohdista. Kansallisella tasolla kehitysmaissa politiikkavalinnat

ainakin maa-, rahoitus-, koulutus-, työvoima- ja perhepolitiikan alalla vaikuttavat tasa-arvokehitykseen turismisektorilla (ja yleisesti yhteiskunnassa). Kaikkiin näihin toimintoihin liittyy samanaikaisesti – ja usein tiedostamatta – luotuja sukupuoleen perustuvia rajoitteita, jotka muokkaavat arvoketjuja ja arvonlisän muodostumista.

- Kansalliset politiikat kehitysmaissa ovat merkittävässä asemassa luomassa turismisektorin palveluntarjontaa, ja niiden kautta voidaan keskitetyllä tasolla huomattavasti vaikuttaa tasa-arvon kehittymisen edellytyksiin sektorilla. Kansallisen turismisuunnitelman tai –strategian tulee olla usean hallinnonalan yhdessä koordinoima ja tasa-arvovaikutusten varmistamiseksi tulisi tällaisten suunnitelmien teossa kuulla kattavasti nais- ja muita järjestöjä. Linkkien edistäminen paikallistalouteen (mm. business linkages –ohjelmat, jne.) on tärkeää varmistaa jo tällä tasolla. Prioriteettialueiden valinnassa tulisi kiinnittää huomiota työllisyys- ja tasa-arvonäkökulmaan. Maiden kauppapoliittiset tavoitteet turismisektorilla tulevat optimaalisessa tilanteessa tukemaan kansallista turismin kehittämiseen tähtäävää strategiaa, ja kehitysmaat voisivatkin mahdollisesti ja tapauskohtaisesti hyötyä sektorin laaja-alaisesta arvioinnista tässä mielessä.
- Koulutus ja jatkokoulutus ovat tärkeä osa myös turismisektorilla menestymistä. Naisten osallistumista erilaisiin koulutusohjelmiin tulisi edistää ottaen lähtökohdaksi kansallinen turisminkehittämissuunnitelma ja tulevaisuuden työvoimantarve teollisuudessa. Näin voidaan luoda tarpeita vastaavia koulutusohjelmia, ja pystyttäisiin mahdollisesti helpottamaan siirtymistä koulutuksesta työelämään, mikä usein on vaikeaa. Naisten osallistumista koulutukseen tulisi lisäksi edistää erityistoimin, varsinkin sellaisille aloille, jotka ovat perinteisesti miesvaltaisia – ja toisinpäin myös miehiä voidaan kannustaa valitsemaan perinteisesti naisvaltaisia aloja.
- Turismisektorilla työskentelevät naiset ovat oletettavasti erityisen alttiita seksuaaliselle häirinnälle työpaikoilla. Yritystasolla toteutettuja aloitteita seksuaalisen häirinnän vähentämiseksi tulisi tukea kansallisin toimin sekä elinkeinoelämän etujärjestöjen kautta makrotason hyötyjen saamiseksi. Oikein toimeenpantuina nämä ohjelmat voivat vähentää seksuaalisesta häirinnästä johtuvaa poissaoloa töistä ja vahvistaa naisten asemaa työpaikoilla.
- Teollisuuden ja työntekijöiden etujärjestöt tulisi saada mukaan tasa-arvon edistämiseen tähtäävään työhön turismisektorilla. Teollisuuden etujärjestöt pystyvät mobilisoimaan jäseniään tasa-arvon parantamiseen tähtäävien aloitteiden taakse, erityisesti kun niistä on odotettavissa arvonlisää ja uusia markkinoita. Työntekijäjärjestöt pystyvät tuomaan neuvottelupöydälle naistyöntekijöiden näkökulman. On kuitenkin varmistuttava siitä, että etujärjestöt ymmärtävät sukupuolten tasa-arvon edistämisen tärkeyden yhtenä paremman arvonlisän ja kilpailukyvyn tekijänä huolimatta siitä, että ne lähtökohtaisesti ovat miesvaltaisia ja saattavat näin pyrkiä olemassa olevien jäsentensä etujen suojelemiseen ensi sijassa. Sama on tilanne työntekijäjärjestöjen osalta, jotka usein miesvaltaisina ovat tietyissä tilanteissa pyrkineet pitämään naisten työllistymisen marginaalisena. Pitkällä tähtäimellä näillä järjestöillä on intressi hankkia jäseniä niistä naisista, jotka ovat jo tulleet osaksi työmarkkinoita tai jotka työllistyvät positiivisen tasa-arvokehityksen seurauksena. Makrotason vaikutusten aikaansaamiseksi hyviä työkaluja voivat olla esimerkiksi työnantajajärjestöjen kautta luodut tasa-arvostrategiat ja –ohjelmat, joiden toimeenpanemiseksi yritystasolla työnantajajärjestöt tai turismiteollisuuden etujärjestöt voivat kouluttaa jäsenyrityksiään.

- Naisyrittäjyyden tukemiseksi rahoituspolitiikka tulisi kytkeä vastaamaan naisten tarpeita ja muokata lainansaantiin liitettyjä vaatimuksia sellaisiksi, että naisetkin pystyvät ne täyttämään. Tätä aihetta voidaan lähestyä sinänsä kaikki sektorit kattavalla lähestymistavalla, kuten aiemmin on esitetty, vaikkakin eri sektorien erityisolosuhteita tulee arvioida ja tarvittaessa räätälöidä esimerkiksi lainaehdot niitä vastaaviksi. Myös maankäyttöpolitiikalle ja muille politiikanaloille tulisi etsiä vaihtoehtoja silloin, kun ne asettavat esteitä naisten yrittäjyydelle. Teollisuuden etujärjestöillä ja naisjärjestöillä on tässä asiassa tärkeä roolinsa naisyrittäjien asian ajajina.
- Globaaleilla johtoyrityksillä ja kansallisilla pääasiallisilla alihankkijoilla on merkittävä roolinsa tasa-arvon edistämässä arvoketjuissaan. Johtoyritykset voivat vaikuttaa hankintaketjuna yritysten toimintaan edistämällä mm. kykyihin – eikä stereotyyppioihin – perustuvaa työtehtävien jakoa sekä koulutusta ja ylipäättään diversiteettiä työpaikoilla. Johtoyritykset voivat myös tehdä pienten paikallisten alihankkijoiden markkinoillepääsyä edistäviä aloitteita ja edistää seksuaalisen häirinnän vastaista toimintaa sekä perheen ja työelämän yhteensovittamista. Esimerkiksi edellä tekstiilisektorin yhteydessä käsitelty Better Factories Cambodia –tyyppinen järjestelmä voisi helpottaa johtoyritysten työtä tasa-arvon edistämiseksi. ILO ja International Finance Corporation työskentelevätkin vastaavan järjestelmän soveltamiseksi turismisektorilla. Tällaisiin ohjelmiin on tärkeä ottaa osaksi erityisesti pienyrittäjien tukeminen ja kouluttaminen standardien toimeenpanossa, ja naisyrittäjien ottaminen osaksi ko. ohjelmia.
- Brain Drain –kysymykset nousevat esiin erityisesti sellaisilla palvelualoilla, jotka hyödyntävät GATS:n Mode 2:n hengessä mahdollisuutta lähteä ulkomaille tarjoamaan palveluja. Terveystenhoitosektorilla tätä ongelmaa on pyritty tasoittamaan bilateraaliosopimusten ja sellaisten järjestelyjen kautta, jotka tuovat oikeuksia sekä maastamuuttajille kohdemaassa että sieltä myöhemmin palaaville lähtömaassa.

6.0 Aid for Trade ja muut tukitoimet tasa-arvon ja naisten työllisyyden tukijana kehitysmaissa

6.1 Globaaliin kaupankäyntiin kytkeytyvät keskeiset tasa-arvovaikutukset esimerkkien valossa

Globaalien arvoketjujen muodostuminen ja kansainvälisen kaupan lisääntyminen on ollut pitkälti sukupuolittunut prosessi, jonka seurauksena erityisesti naisten työllisyys on kasvanut kehitysmaissa. Yritykset, jotka käyvät kansainvälistä kauppaa, työllistävät todennäköisesti enemmän naisia kuin ainoastaan kotimaan markkinoille tuotteita tai palveluja tarjoavat yritykset. Kehitysmaiden osallistuminen globaaleihin arvoketjuihin on monesti tarjonnut naisille mahdollisuuden osallistua formaaliin talouteen ensimmäistä kertaa elämässään. Kyky ansaita palkkaa on tuonut naisille taloudellista itsenäisyyttä, joka on vaikuttanut kodin valtasuhteisiin ja oletettavasti parantanut naisten asemaa kehitysmaiden yhteiskunnissa. Makrotasolla kansainvälisen kaupan lisääntyminen on korreloinut naisten työllisyyden kasvun kanssa. Lisääntynyt kauppa on pystynyt vähentämään köyhyyttä, ja erityisesti naisten työllistyminen on johtanut positiivisiin kerrannaisvaikutuksiin, koska naiset ovat investoineet tulojaan lapsiinsa suhteessa enemmän kuin työssä käyvät miehet. On selvää, että globaaleihin arvoketjuihin integroituminen ja lisäarvonluomisstrategiat ovat koskettaneet miehiä ja naisia eri tavoin.

Tarkasteltaessa arvoketjujen rakennetta ja työolosuhteita tarkemmin huomataan, että globaalien arvoketjujen ja kaupan vapauttamisen vaikutukset kehitysmaiden tasa-arvotilanteeseen ovat monensuuntaisia ja vaihtelevat riippuen siitä, mistä teollisuudenalasta, maasta, henkilön etnisestä tai muusta taustasta ja monista muista muuttujista on kyse. Samalla voidaan todeta, että globalisaation eri aikakaudet tai aallot ovat hyödyttäneet eri nais- ja miesryhmiä. Globalisaation toisen aallon alkuvuosina – toisen maailmansodan jälkeen aina 1970-luvulle saakka – runsaasti valmistusteollisuutta siirtyi teollisuusmaista kehitysmaihiin lähinnä kustannustehokkuuden parantamiseksi, ja työllisti erityisesti matalasti koulutettuja ihmisiä, joista monet olivat naisia. ”Naisistuminen” onkin pääasiassa koskettanut suorittavaa työtä. Sittemmin – viimeisen 15 vuoden aikana – tapahtui uusi rakennemuutos informaatio- ja kommunikaatioteknologian laajan käyttönoton myötä. Tämän globalisaation kolmannen aallon mukanaan tuomista työpaikoista pääsivät nauttimaan erityisesti koulutetut naiset. Teknologisen kehityksen ja arvonlisäyksen myötä (matalasti koulutetut) naiset kuitenkin myös menettivät työpaikkamahdollisuuksia, kun miehiä alettiin palkata korkeamman tason teknisiä taitoja vaativiin tehtäviin sen sijaan, että oltaisiin koulutettu olemassa olevia (nais)työntekijöitä näihin tehtäviin.

Kansainväliset yritykset maksavat yleisesti ottaen parempaa palkkaa ja tarjoavat paremmat työolot kuin paikallisille markkinoille tuotteitaan ja palvelujaan tarjoavat yritykset. Tilastollisesti vaikuttaa siltä, että avoimempi kauppa korreloi positiivisesti naisten parempien taloudellisten oikeuksien sekä vähäisemmän pakkotyön esiintyvyyden kanssa. Globaalissa kaupassa on kuitenkin myös esimerkkejä siitä, että huonot palkat ja työolot ovat olleet systemaattinen keino pitää kulut alhaalla. Työnteko erityistalousalueilla on tutkimusten mukaan usein segmentoinut

naiset tietyille teollisuudenaloille matalan arvonlisän tehtäviin työolosuhteissa, joihin kuuluvat pitkät työtunnit, rajoitukset järjestäytymisvapauteen, seksuaalinen häirintä ja muita sukupuoleen perustuvaan syrjintään kuuluvia tekijöitä. Nämä olosuhteet ovat huomattavasti rajoittaneet niitä tasa-arvohyötyjä, joita muuten olisi voitu saavuttaa. Lisäksi positiivinenkaan kehitys ei ole kuitenkaan kokonaan poistanut syvään juurtuneita sukupuolittuneita stereotypioita ja mielipiteitä. Perinteiset sukupuoliroolit, paikalliset sosiaaliset normit ja käsitykset naisten ja miesten paikasta yhteiskunnassa vaikuttavat huomattavan merkittävästi siihen, missä määrin naiset pystyvät tasa-arvoisesti miesten kanssa hyödyntämään kansainvälisten arvoketjujen tuomia mahdollisuuksia. Tämä on sektorit ylittävä trendi ja keskeinen tekijä siinä, että huolimatta positiivisesta kehityksestä ollaan kuitenkin edelleen kaukana globaalista **sukupuolten tasa-arvosta** työelämässä.

Kun katsotaan tarkemmin arvoketjujen rakennetta, naiset muodostavat pääsääntöisesti enemmistön matalapalkkaisista työntekijöistä, esimerkiksi tekstiiliteollisuuden ompelijoista, elektroniikkateollisuuden linjatyöntekijöistä, maatalouden palkattomista työntekijöistä perheyriyksissä, turismiteollisuuden avustavasta henkilökunnasta ja yleisesti informaalin talouden toimijoista. Kuten edellä on todettu, teknologinen kehitys ja arvonlisäysprosessit yrityksissä voivat johtaa – ja ovat tutkimusten mukaan johtaneet – työvoiman ”miehistymiseen” ja naisten työpaikkojen menetyksiin, koska miehiin liitetään positiivinen assosiaatio teknologisesta osaamisesta ja he usein myös koulutautuvat alalle. Näin ollen naisia ei lähtökohtaisesti edes haluta kouluttaa korkeamman tason teknisiin tehtäviin yrityksissä, vaikka se sinänsä olisi mahdollista.

Sekä tekstiilisektorin että elektroniikkasektorin esimerkit osoittivat riskin siitä, että naiset jäävät kokonaan ilman töitä teknologian kehittyessä ja tuotannon saavuttaessa paremman arvonlisän osan arvoketjuissa (tai tuotannon siirtyessä muualle kauppapoliittisten preferenssien loppuessa). Yksi tekijä tässä voi olla se, että naiset usein tekevät monotonisia tehtäviä, joissa keskitytään usein yhden tietyn tuotantolinjan osan hallintaan. Heidän taitonsa eivät näin ollen ole helposti siirrettävissä toisiin työtehtäviin yrityksen sisällä tai sen ulkopuolella, ja yritykset valitsevat tietoisesti strategiakseen rekrytoinnin ulkopuolelta korkeampitasoisiiin tehtäviin. Esimerkiksi elektroniikkateollisuuteen on ilmestynyt uusia korkeamman arvonlisän tehtäviä, joihin olemassa olevia kokoonpanotyötä tekeviä naisia voitaisiin yrityksensisäisesti kouluttaa, mutta näin ei kuitenkaan välttämättä tapahdu. Syy tähän ei vaikuta olevan ko. naisten kyvyt, vaan perinteiset käsitykset ja sukupuoleen perustuva työnjako. Samalla (monipuolisesti) koulutetut naiset ovat työllistyneet korkean arvonlisän ja korkean ammattitaidon tehtäviin perustuen oikeaan taitoprofiiliin ja tarpeeseen tuoda naisen näkökulma osaksi palvelunluomisprosessia. Näin ollen voidaan tehdä havainto siitä, että yleisellä tasolla naisten haavoittuvaisempaan ja heikompaan yhteiskunnalliseen asemaan perustuva työllistyminen tietentyyppeihin tehtäviin globaaleissa arvoketjuissa ei luo kestäväää työllisyyttä naisille; kun taas oikeantyyppinen koulutustausta ja tarve vastata naisistuneen asiakaskunnan tarpeisiin tuovat kestäviä ja tasa-arvoisempia mahdollisuuksia naisille.

Sukupuolten väliset koulutuserot voivat edelleen selittää joitakin eroja sukupuolten välillä työelämässä, mutta tiettyjen kehitysmaidenkin osalta ollaan jo vähitellen saavuttamassa tilanne, jossa naisten peruskoulutus on miesten peruskoulutuksen tasolla. Kuten edellä jo todettiin, työelämässä naisten jatkokoulutusta yritysten sisällä vaikeuttavat perinteisiin rooleihin perustuvat käsitykset, joiden mukaisesti naiset eivät olisi yhtä soveliaita kuin miehet tiettyihin tehtäviin – erityisesti sellaisiin, joissa tarvitaan koneiden ja teknologian käyttöä tai voimaa. Tämä johtaa osaltaan sukupuolittuneeseen työnjakoon, joka näkyy kautta arvoketjujen ja voimakkaasti myös tämän selvityksen esimerkkisektoreissa. Sukupuolten ero koulutusvalinnoissa kolmannella asteella vaikuttaa myös siihen, että naiset eivät etene teknisiä taitoja vaativissa tehtävissä.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

Naisten suuntautumisesta perinteisesti ”miehisille” aloille – ja vastaavasti miesten suuntautumisesta naisvaltaisille aloille – tulisikin kannustaa sukupuolten tasapainon parantamiseksi työelämässä.

HeVi-sektorilla naiset ovat kuitenkin hyötynet stereotyyppioista arvonnäkökulman yhteydessä. Arvonnäköky on luonut töitä mm. pakkaamisteollisuudessa ja muussa jälkikäsittelyssä, mihin naisten katsotaan olevan paremmin soveltuvia. Tämä ilmiö nähtiin esimerkissä Hondurasin HeVi-sektorista. Voimaa ja kestävyyttä sukupuolittuneiden käsitysten mukaan vaativat työt kuitenkin menevät lähtökohtaisesti miehille. Turismiteollisuudessa naiset ovat pystyneet kohoamaan johtotehtäviin tai itsenäisiksi turismiyrittäjiksi verrattain enemmän kuin muilla sektoreilla, vaikkakin naisjohtajia yleensä nähdään pienemmissä hotelleissa eikä niinkään isompien luksus-hotellien johdossa. Lisäksi voimakas sukupuolittuneisuus leimaa työllisyyttä turismisektorilla, jonka markkinointi perustuu usein stereotyyppisten mielikuvien luomiseen, kuten nähtiin Keniaa ja Barbadosia koskevissa esimerkeissä.

Kun tarkastellaan palkkatasa-arvon kehitystä, huomataan, että tutkimukset ovat tuottaneet sekalaisia tuloksia. Toisten tutkimusten mukaan sukupuolten välinen palkkakuilu on kaventunut lisääntyneen kaupan myötä, ja toisten mukaan palkkakuilu on kasvanut tai kaventunut vain hetkellisesti. Lisäksi jotkin tutkimukset ovat todenneet naisten työllisyyden vähentyneen sukupuolten palkkakuilun kaventuessa. Kun otetaan huomioon, että myös kehittyneimmissä OECD:n teollisuusmaissa naiset yhä ansaitsevat vähemmän kuin miehet, on oletettavaa, että lisääntynyt kansainvälinen kaupankäynti yksinään ei pysty poistamaan palkkaepätasa-arvoa. Toisaalta maat ja teollisuudenalat ovat pystyneet luomaan markkinoita brändäytymällä eettisiksi tuottajiksi, jotka noudattavat kansainvälisiä työnormeja, ml. työntekijöiden tasa-arvoisen kohtelun velvoitteita, kuten nähtiin Kambodzan esimerkissä.

Yrittäjinä toimivat naiset kärsivät erityisesti tuotannontekijöiden ja yritysten kehittämiseen tähtäävien palvelujen saamiseen liittyvistä sukupuoleen perustuvista rajoitteista, sekä sosiaalisista normeista, jotka eivät kannusta naisia yrittäjyyteen. Naisten yleisesti heikompi maanomistusoikeus kehitysmaissa sekä korostuneet vaikeudet saada yritysrahoitusta ja luoda verkostoja rajoittavat naisten ryhtymistä yrittäjiksi. Institutionaaliset rakenteet ja käytännöt, jotka miesvaltaisina saattavat ajaa miesten etuja tai kokea vaikeaksi sukupuoliroolit huomioon ottavan toiminnan, rajoittavat lisäksi naisten toimintaa liike-elämässä monin tavoin. Tämä nähtiin mm. Kenian turismisektoria ja Hondurasin HeVi-sektoria koskevissa esimerkeissä. Myös laaja-alaisen osaamisen puute koulutuksen ja töiden tiukan erottelun kautta johtaa siihen, että naisten on vaikeampi lähteä työntekijästä yrittäjäksi omalla erikoisalallaan. Tämä nähtiin mm. Lesothon tekstiilisektoria käsittelevässä esimerkissä.

Kansainvälinen kauppa ja uusi arvoketjujen maailmantalous on auttanut naisia saavuttamaan useita käytännön hyötyjä, kuten ylipäättään työpaikan kodin ulkopuolella sekä itsenäisen tulonlähteen. Kuten edellä on todettu, naiset ovat sitä kautta saaneet itsevarmuutta ja heidän päätösvaltansa kodeissa on kasvanut. Työpaikka on lisäksi saattanut avata ulospääsytien vakavalta hyväksikäytöltä kotona. Nämä käytännön hyödyt ovat myös omiaan muodostamaan pohjan tulevalle syvemmälle tasa-arvokehitykselle, tai strategisten tasa-arvotavoitteiden saavuttamiselle, mikä *a priori* on vaikeamman tien takana.

Strategisten tasa-arvotavoitteiden saavuttaminen johtaa asteittain tosiasiaassa tasa-arvoisempaan yhteiskuntaan, ja siksi näihin tavoitteisiin on pyrittävä käytännön hyötyjen tavoittelun ohella. Pelkkä kansainväliseen kauppaan osallistuminen ei ole purkanut perinteistä töiden jaottelua miesten ja naisten töihin, eikä sitä, että naiset yleisesti ottaen työllistyvät matalapalkkaisiin

tehtäviin ja että heidät usein asetetaan alempaan asemaan miehiin nähden. Tämän ilmiön taustalla ovat mm. yleiset käsitykset siitä, että naiset ovat väliaikaista työvoimaa heidän päähuomionsa kiinnittyessä kotiin ainakin perheen perustamisen jälkeen, sekä siitä, että naiset ovat toissijaisia tulonhankkijoita perheissä. Kuten edellä on nähty, naiset voivat usein olla jopa ainoita palkkatulon saajia kotitaloudessa. Lisäksi naiset osallistuvat työelämäänsä kaiken ikäisinä ja suunnittelevat pitkiä uria. Asenteet ja sosiaaliset normit voivat kuitenkin siirtää naiset perinteisiin tehtäviin, varsinkin kun kotityöt yleensä joka tapauksessa jäävät naisille huolimatta heidän työvelvoitteistaan, mikä johtaa työssäkäyvien naisten äärimmäisen rajoitettuun vapaa-aikaan.

Perhe- ja kotivelvoitteet ovatkin merkittävä tekijä siinä, ettei naisilla ole samanlaisia aikaresursseja käytössään uransa edistämiseen kuin miehillä. Sukupuolten erot perheeseen ja kotitalouteen liittyvässä vastuunkannossa ovat huomattavia maailmanlaajuisesti, mutta erityisesti kehitysmaissa kodinhoitoon liittyvät tehtävät jäävät pitkälti naisten hoidettaviksi. Kehitysmaissa on yleensä tarjolla kotitaloustyöntekijöitä, jotka voivat helpottaa työssäkäyvien naisten tehtävätaakkaa. On kuitenkin huomioitava, että naisille maksettavat alhaiset palkat johtavat oletettavasti siihen, että myös heidän käyttämiensä kotitaloustyöntekijöiden palkat ovat hyvin alhaiset, tai siihen, ettei heillä ole varaa tällaisiin apuvoimiin. Huolimatta mahdollisesta avusta kotona, perheen naisille jää silti yleensä vastuu kodinhoidosta ja sen järjestämisestä.

Kaupan vapauttamisen (tullien alentamisen) mukanaan tuoma valtioiden tulojen menetys on nostettu usein esiin kehityskirjallisuudessa. Tasa-arvon yhteydessä keskustellaan siitä, että naiset ovat usein hyvin haavoittuvaisia alhaisen tulotason maissa, ja mikäli valtioiden tulonmenetykset johtavat sosiaalibudjettien leikkauksiin, naiset joutuvat kärsimään suhteellisesti enemmän. OECD-tutkimuksen mukaan tullitulojen vähentyminen voidaan kuitenkin korvata suoralla verotuksella, ja siten edistää kaupan vapauttamisen mukanaan tuomaa hyvinvointia.¹⁵⁶ On myös huomattava se, että alhaisen tulotason maissa ei usein ole kovin kattavia sosiaaliturvajärjestelmiä, jos lainkaan. Valtion tulojen väheneminen voi kuitenkin pitkittää sellaisen järjestelmän käyttöönottoa, mikäli kehitysyhteistyötä ei kohdisteta näille alueille. OECD-tutkimus suosittelee kaupan vapauttamista koskevien uudistusten jaksotusta jatkuvaan maidensopeutumisprosessiin. On silti myöskin tiedostettava, että valtion tulotason ylläpitäminen ei sekään suoraviivaisesti johda varojen allokoitumiseen sellaisiin sosiaalisiin palveluihin, joista naiset eniten hyötyvät. Tämän tuloksen aikaansaamiseksi tarvitaan tasa-arvonäkökulman huomioivaa analyysia kummankin sukupuolen ja eri ryhmien erityistarpeista, sekä lisäksi sosiaaliturvan käsitettä ylipäätään edistävää teknistä yhteistyötä. Lisääntynyt kaupankäynti, globaali tietoisuus ja kuluttajien vaatimukset teollisuusmaissa voivat periaatteessa toimia myös katalyyttinä sosiaaliturvajärjestelmien kehittämiseksi kansainväliseen kauppaan osallistuvissa kehitysmaissa.

Huolimatta useista globalisaation tuomista positiivisista vaikutuksista tasa-arvon kehitykseen ja naisten työllisyyteen sekä arvoketjujen merkittävästä potentiaalista luoda toivottuja työmarkkinatuloksia, edellä esitetyn perusteella on selvää, että pelkkä globalisaatio ei pysty poistamaan sukupuolten epätasa-arvoa. Valtion, järjestöjen, kansainvälisen yhteisön ja globaalien arvoketjujen johtoyritysten tukitoimia tarvitaan sukupuoliroolien luomien kuilujen kiinni kuromiseen, jotta maat pystyvät hyötymään globalisaatiosta täysimittaisesti sekä edistämään yhteiskunnan kehitystä ja parempaa tasa-arvoa. Kaupan edistämiseen tähtäävät politiikat tarvitsevatkin rinnalleen joukon muita yhteiskuntapolitiikkoja, jotka tukevat heikommassa asemassa olevia ihmisiä hyödyntämään niitä mahdollisuuksia, joita kansainvälinen kauppa tuo heidän kotimaahansa.

156 Korinek, 2005, s. 12.

6.2 Parhaita käytäntöjä ja Aid for Trade -työkaluja tasa-arvon ja naisten työllisyyden edistämiseksi

Aid for Trade (AfT) tai kauppaa tukeva kehitysyhteistyö ilmenee monissa muodoissa. Tämä kehitysyhteistyö voi olla bi- tai multilateraalista, kohdennettua hallituksille, kansalaisjärjestöille tai yksityisille toimijoille, ja sen käyttötarkoitus voi vaihdella infrastruktuurin rahoittamisesta koulutusohjelmiin, tiedottamiseen ja moniin muihin toimintoihin. OECD klassifioi kauppaa tukevan kehitysyhteistyön neljään kategoriaan: kauppapolitiikkaan ja sääntelyyn; kauppaan liittyvään sopeutumiseen; taloudelliseen infrastruktuuriin ja tuotantokapasiteetin kasvattamiseen. Lähes 99% kauppaan liittyvän kehitysyhteistyön maksatuksista kohdentuu kahteen jälkimmäiseen kategoriaan. Suurin osa infrastruktuurituesta vaikuttaa liittyvän kuljetukseen, ml. satamat, rautatiet ja tiet, sekä joissain tapauksissa energia- ja kommunikaatioinfrastruktuuri. Tuotantokapasiteetin tukemiseen tähtäävä kehitysyhteistyö vaikuttaa monipuolisemmalta, ja kattaa mm. koulutusohjelmia, fyysisen kapasiteetin tukemista ja osuuskuntien toiminnan edistämistä.¹⁵⁷

Tasa-arvon edistäminen kehitysmaissa keskittyy nykytilanteessa lähinnä naisten aseman parantamiseen, jotta voitaisiin ylipäättään alkaa keskustella tasa-arvosta sukupuolten kesken. Tämä selvitys on keskittynyt siihen, millainen eri globaalien arvoketjujen sukupuolirakenne on, miten globaali kaupankäynti vaikuttaa sukupuolten tasa-arvoon ja miten tasa-arvoa voidaan edistää globaalien arvoketjujen maailmantaloudessa. Kuten edellä esitetyistä tapausesimerkeistä on käynyt ilmi, naiset työskentelevät arvoketjuissa joko erityyppisten formaalin sektorin yritysten työntekijöinä, yrittäjinä, informaalilla sektorilla tai perheyriyksissä palkattomana työvoimana. Mikäli kauppaa tukevan kehitysyhteistyön kautta pyritään vaikuttamaan tasa-arvon parantumiseen ja naisten työllisyyteen kehitysmaissa, on tarkasti arvioitava sitä, mihin kauppaa tukevaa kehitysyhteistyötä on mielekästä kohdentaa. Arvoketjujen maailmassa onkin tarkasteltava sitä, mihin osaan arvoketjua suunniteltu apu sijoittuu.

Capturing the Gains –sarjan tutkijat Mayer ja Milberg (2013) kritisoivat kauppaa tukevaa kehitysyhteistyötä siitä, etteiseriittävästi ottaisi huomioon nykyisen maailmantalouden rakentumista arvoketjujen varaan, vaan operoisi sillä olettamalla, että kauppaa käydään lopputuotteilla. Keskeisten Aid for Trade –toimijoiden, kuten mm. Enhanced Integrated Frameworkin, työssä näkyy kuitenkin arvoketjuihin perustuva lähestymistapa, mikä antaa aiheutta olettaa, että tukeakin arvioidaan ja kehitetään tästä näkökulmasta. Kuten edellä käsitellyistä eri teollisuudenalojen esimerkeistä on nähty, valta ja suurin arvonlisä globaaleissa arvoketjuissa keskittyy arvoketjun yläpäähän, kun taas arvoketjun alaosan alihankkijat voivat operoida hyvinkin vaikeissa olosuhteissa, joista ketjun johtoyrityksillä ei välttämättä ole edes tietoa (esimerkiksi kotoa käsin työtä tekevät informaalien sektorin työntekijät). Mayer ja Milberg arvioivatkin, että arvoketjun yläpäähän kohdentuva tuki ei ulotu ketjun alaosan työntekijöille tai pienyrittäjä/alihankkijoille, koska vallan keskittyessä ketjun yläpäähän myös arvonlisäyksestä saadut edut juoksevat ketjussa ”ylöspäin”, jättäen vain pienen todennäköisyyden sosiaaliseen arvonlisään ketjun alaosassa.

Infrastruktuurituki ja tuotantokapasiteetin kehittäminen voi olla välttämätöntä tietyn sektorin kilpailukyvyllä ja sille, että se ylipäättään pystyy toimimaan ja kehittymään. Mayer ja Milberg kuitenkin argumentoivat, että pelkästään tällainen tuki, joka kohdentuu lähinnä ketjujen yläpäähän, ei oletettavasti takaa riittävässä määrin arvonlisäyksen etuja työntekijöille, pientuottajille ja paikallisyhteisöille, ellei sitä samanaikaisesti ohjelmoida tukemaan myös arvoketjujen alaosan

157 Mayer, F. ja Milberg, W., 2013, s. 8.

toimijoita. Tarvitaan siis kombinaatio, joka varmistaa ketjun toiminnan perusedellytykset, mutta samalla kohdentaa työolosuhteiden parantamiseen tähtäävää tukea ketjujen alaosiin.

Mayer ja Milberg antavat esimerkin sataman infrastruktuurin parantamisesta. Tällainen tuki alentaa kuljetuskustannuksia rajalla ja sitä kautta usein johtoyrityksen ja pääasiallisen (ensimmäisen tason) alihankkijan yhtymäkohdassa. Vaikka sataman parannus tehostaa koko ketjun toimintaa, tuesta saatavat edut eivät välttämättä automaattisesti yllä arvoketjun alempiin osiin, vaan jäävät mahdollisesti johtoyrityksen, pääasiallisen alihankkijan ja ehkä logistiikkayritysten jaettaviksi. Toinen esimerkki koskee strategisesti merkityksellisen tien rakentamista viennin helpottamiseksi. Tähän kohtaan arvoketjua kohdennettu tuki alentaisi kustannuksia pääasiallisille alihankkijoille tai vientiyrityksille, jotka hankkivat tuotteita paikasta, johon tuen ansiosta johtaisi nyt kunnollinen tie. Kuten edellä, myös tässä tapauksessa arvolisää syntyisi koko arvoketjussa, mutta siitä nauttimaan pääsisivät lähinnä ne, joilla on riittävä valta johtoyritykseen nähden. Jopa pienet alihankkijat/tuottajat voivat hyötyä näistä kustannusten alennuksista, riippuen niiden neuvotteluvoimasta. On kuitenkin oletettavaa, että työntekijät ja muut ketjun alaosan toimijat eivät hyötyisi arvonnäytelmästä samoissa määrin. Tutkijat kuitenkin huomauttavat, että myös infrastruktuuri-investoinnit voivat parantaa työntekijöiden ja pientuottajien sosiaalista arvonnäytelmää, mikäli tuki auttaa kehittämään laajempia talousklustereita tai synnyttämään vientiin tähtääviä tuottajayrityksiä, joilla on merkittäviä taaksepäin suuntautuvia linkkejä paikalliseen talouteen.¹⁵⁸

Suoraan työntekijöille kohdennettu tuki voi myös olla osa kauppaa tukevaa kehitysyhteistyötä. Ensiksikin työntekijöiden tuottavuutta voidaan parantaa koulutuksen ja teknologian käyttöönoton tukemisen kautta. Tällä tuettaisiin myös arvoketjujen tehokkuutta kokonaisuudessaan. Mikäli tällaisia tukitoimia halutaan käyttää tasa-arvon ja naisten työllistymisen edistämiseen, on tärkeää luoda ohjelmia, joihin naiset voivat osallistua kotivelvoitteidensa ohella ja syrjivien ennakkokäsitysten estämättä. Edellä esitellyn elektroniikkasektorin esimerkin ohjaamana tulisi kiinnittää erityistä huomiota siihen, etteivät naiset jää jalkoihin ja paitsi tarvittavasta koulutuksesta, kun teknologia kehittyy. Toiseksi työntekijöitä ja pientuottajia voidaan tukea vahvistamalla heidän kapasiteettiaan arvoketjujen ylempien osien ostajiin nähden. Tällainen tuki ei välttämättä johtaisi taloudelliseen arvonnäytelmään koko arvoketjussa, mutta voisi mahdollisesti vaikuttaa arvoketjun tuottamien voittojen allokoitumiseen.

Tekemänsä OECD-maiden Aft-projektien analyysin perusteella Mayer ja Milberg esittävät varovaisen tentatiivisen johtopäätöksensä siitä, että kaupankäyntiä tukeva kehitysyhteistyö todennäköisesti lisää kauppaa. Samalla he kuitenkin toteavat, että tällä hetkellä ei pystytä esittämään luotettavaa tietoa siitä, miten tehokasta se on ollut työntekijöiden ja pientuottajien tukemisessa ”nappaamaan” hyötyjä kaupan laajenemisesta. Tutkijat myös argumentoivat, että arvoketjujen alaosiin kohdennettu tuki, joka vahvistaa työntekijöiden ja pientuottajien asemaa sekä parantaa näiden tuottavuutta johtaa todennäköisemmin kestävämpiin kehitysvaihteluihin. Tutkijat tähdentävät näiden olevan alustavia johtopäätöksiä, ja että lisätutkimusta aiheesta tarvitaan. On mielenkiintoista huomata, että tässä selvityksessä tapausesimerkkien kautta esiin tulleet naisten ja miesten tasa-arvon edistämiseksi globaaleissa arvoketjuissa ehdotetut toimenpiteet ja testatut käytännöt ovat luonteeltaan työntekijöihin ja pienyrityksiin kohdennettuja ja heidän asemaansa vahvistavia. Infrastruktuuriin liittyvät toimenpidesuositukset tässä selvityksessä koskevat lähinnä työntekijöitä ja yksityisyrittäjiä – ja erityisesti naisten työssäkäyntiä ja yrittäjyyttä – tukevaa infrastruktuuria ja palveluita, kuten lastenhoitopalveluja. Tässä kontekstissa on tärkeä kuitenkin pitää mielessä, että vaikka jokin perusinvestointi toisi arvonnäytelmää erityisesti arvoketjun yläpäähän, se saattaa olla koko

158 Mayer ja Milberg, 2013, s. 8-11.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

toiminnan edellytys, ja kaupan kasvaminen *per se* on johtanut myös työllisyyspoliittisiin tuloksiin, kuten tässä selvityksessä on nähty.

Edellä on käynyt ilmi, että suurin ja perimmäinen hidaste naisten ja miesten tasa-arvon toteutumiselle ja naisten optimaaliselle, kykyihin perustuvalle työllistymiselle ovat **sosiaaliset normit**, jotka yhteiskunnasta riippuen asettavat naiset enemmän tai vähemmän huonompaan asemaan miehiin verrattuna. Pitkällä aikavälillä näitä sosiaalisia normeja voidaan ja tulisi pyrkiä purkamaan. Esimerkiksi erilaiset tiedotuskampanjat voivat olla tässä avuksi, ml. talouselämässä, politiikassa ja muilla aloilla menestyneiden naisten nostaminen esikuviksi mediassa. Syvään juurtuneiden asenteiden muuttaminen on kuitenkin hidas prosessi, ja siksi usein käytännön toimin voidaan pyrkiä etenemään kohti tasa-arvoisia asenteita askel kerrallaan. Tässä yhteydessä onkin pyrittävä vaikuttamaan niihin ilmiöihin, joihin naisten systemaattinen asettaminen miehiä huonompaan asemaan yhteiskunnassa johtaa, kuten sukupuolten välisiin koulutuseroihin, sukupuolten eroihin perheeseen ja kotitalouteen liittyvässä vastuunkannossa ja naisten heikompaan maanomistusoikeuteen ja kykyyn saada käyttöönsä tuotannontekijöitä sekä moniin muihin naisten taloudellista kapasiteettia rajoittaviin tekijöihin kehitysmaissa. Luonnollisesti on tässä yhteydessä vaikea puhua ”kehitysmaista”, koska tilanne on joka maan, sektorin ja ihmisryhmän kohdalla osittain erilainen, mutta yhteneviä piirteitä on useita, ja suositukset perustuvatkin näihin yleisen tason havaintoihin. On tärkeää muistaa, että jokaisessa yksittäistapauksessa on tutkittava tarkkaan ko. tilannetta, ennen kuin esimerkiksi päätöksiä kehitysyhteistyöstä tehdään.

Kauppapolitiikka ja kauppaa tukeva kehitysyhteistyö tasa-arvon edistijänä

Kun kauppapolitiikalla halutaan vaikuttaa nimenomaisesti naisten ja miesten välisen tasa-arvon kehittymiseen, on kauppapoliittisten toimien kohteena olevia sektoreita ja tuotteita analysoitava tasa-arvonäkökulmasta. On olemassa paljon tietoa kansainvälisen kaupan ja globaalien arvoketjujen tasa-arvovaikutuksista, ja tämä informaatio voidaan ottaa relevanteilta osin huomioon kauppapoliittisessa päätöksenteossa. Esimerkiksi HeVi-sektorin osalta nähtiin, että naiset ovat työllistyneet erityisesti korkeamman lisäarvon jälkikäsitteily- ja pakkaamistehtäviin. Näin ollen kaupan esteiden purkaminen prosessoiduilta HeVi-sektorin tuotteilta vastaanottavissa maissa edistäisi oletettavasti naisten työllisyyttä, ja kehitysmaiden integroitumista kansainväliseen kauppaan ylipäättäen. Edellä on nähty tendenssi rekrytoida naisia lähinnä arvoketjujen matalan lisäarvon tehtäviin. Tasa-arvonäkökulmasta kaupan esteiden purkamisessa tulisikin pyrkiä analysoimaan, *minkä tuotteiden kaupan edistäminen parantaisi erityisesti naisten työllisyyttä sekä yrittäjyyttä ja varsinkin korkeamman lisäarvon tehtävissä*. Lisäksi tulisi tutkia, mitkä ovat ko. tuotteiden pääasialliset kaupanesteet (tullitariffit, tekniset kaupanesteet, epäedullinen alkuperäsääntely, polkumyyntitullit, tullimenettelyt, jne.), ja lähteä purkamaan erityisesti niitä esteitä, jotka merkittävimmin vaikuttavat kaupankäyntiin.

Kauppapolitiikan roolia arvioitaessa on korostettava yleisen tason johtopäätöstä siitä, että kansainvälisen kaupan lisääntyminen ylipäättäen on lisännyt myös naisten työllisyyttä ja oletettavasti sitä kautta luonut edellytyksiä tasa-arvokehitykselle. Ongelmia on, mutta näihin voidaan yleensä parhaiten puuttua kansallisten toimien kautta tai yritysten toimintaan vaikuttamalla. Kauppapolitiikka toimisi näin ollen parhaiten kaupan tuomien kehitysedellytysten edistäjänä mm. poistamalla kaupanesteitä ja luomalla läpinäkyvyyttä kansainväliseen kauppaan. Spesifien kaupanesteiden vaikutusten arviointi ja huomioon ottaminen tasa-arvonäkökulmasta ei joka kontekstissa ole mahdollista tai saattaa johtaa siihen, että kauppaa ja tasa-arvoa edistetään

yhtäällä, kun toisaalla kauppa ja työpaikat mahdollisesti vähenevät ainakin lyhyellä aikavälillä. Kaupanesteiden poistamiseen tähtäävä työ voisikin tuoda parhaita tuloksia konkreettisissa tapauksissa, joissa esimerkiksi käynnistetään projekti tietyn maan tietyn teollisuudenalan toimintaedellytysten parantamiseksi, ja kytketään siihen markkinoillepääsynäkökulma. Näin voidaan tutkia ko. sektorin tuotteiden markkinoillepääsyn esteitä esimerkiksi EU:hun ja Suomeen, ja pyrkiä näiden esteiden purkamiseen. Tietyissä tapauksissa voidaan arvioida tarvetta erilaisiin ylimenoaikajärjestelyihin ja tekniseen tukeen (AFT-tukeen), kun on oletettavaa, että kaupan vapauttaminen aiheuttaisi työllisyys- ja tasa-arvo-ongelmia lyhyellä tähtäimellä. Kaupan helpottamisesta mm. tullimenettelyjen osalta hyötyvät usein kaikki toimijat, ja erityisesti naiset, jotka yleensä hallinnoivat pieniä yrityksiä.

Useat organisaatiot ovat myös kehittäneet työkaluja kaupan tasa-arvovaikutusten arvioimiseen. Esimerkiksi Canadian International Development Agency on kehittänyt tällaisen välineen,¹⁵⁹ joka auttaa hahmottamaan sitä, miten kauppapolitiikka vaikuttaa tasa-arvokehitykseen kehitysmaissa. Kyseinen paperi esittää useita kauppapolitiikkaan liittyviä аспектеja, joilla on potentiaalisesti erilaisia vaikutuksia miehiin ja naisiin, ja ehdottaa ensinnäkin tutkimusta ko. toimien vaikutuksista konkreettisissa tilanteissa ja toiseksi lähinnä AFT-tuen keinoja tilanteen parantamiseksi silloin, kun siihen on tarvetta puuttua tasa-arvonäkökulmasta. Tutkimustiedon ja eri apuvälineiden avulla on mahdollista myös luoda Check List, joka yleisellä tasolla auttaa kauppaneuvottelijoita ja AFT-projektien suunnittelijoita arvioimaan eri kauppapoliittisten toimien tasa-arvovaikutuksia. Myös EU tekee arviointeja¹⁶⁰ kauppapolitiikan ja erityisesti suunniteltujen kauppasopimusten kehitysvaikutuksista, ja yksi osa tätä arviointia ovat myös tasa-arvovaikutukset. EU:n komissio ottaa siis tasa-arvokysymykset keskitetysti huomioon neuvotellessaan sopimuksista kauppakumppanien kanssa yksinomaisen kompetenssinsa nojalla. Suomi voisi näiden arviointien yhteydessä ja tarpeen vaatiessa tuoda esiin mahdollisia kauppakumppanien tasa-arvotilanteeseen liittyviä erityiskysymyksiä EU-kanavien kautta.

Tekstiilisektorin esimerkin yhteydessä nähtiin, että sektori voi jopa elää kauppapoliittisten preferenssien varassa – kun preferenssit lakkaavat, on vaarassa sektorin tyrehtyminen kokonaan. Toisaalta Kambodzan esimerkki antaa signaalin työelämän normien noudattamiseen linkitettyjen kauppapoliittisten preferenssien potentiaalista antaa sysäys kannattavalle liiketoiminnalle preferenssien umpeutumisen jälkeen – ja samalla edistää tasa-arvon toteutumista. Kuten edellä nähtiin, sekä maan kauppa että työllisyys jatkoivat kasvuaan preferenssien loppumisesta huolimatta, ja tänä päivänä Kambodza hankkii tekstiilisektorilleen asiakkaita globaaleista ostajista, jotka tarvitsevat pitkäaikaisia luottosuhteita alihankkijoihinsa sekä varmuutta arvoketjujen eettisyydestä.

Kauppapolitiikalla voitaisiin myös tukea linkkien luomista paikallistalouteen ainakin tietyillä teollisuudenaloilla. Esimerkiksi Lesothossa tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa syntyy ylijäämämateriaalia, jota ei voida käyttää kotimaisille markkinoille suuntautuvaan valmistukseen, koska kankaat tuodaan maahan tullitta sillä ehdolla, että niitä käytetään vain vientiin suuntautuvaan tuotantoon. Tämä vientiteollisuudelle suunnattu veroetu voi houkuttaa investointeja vientiteollisuuteen, mikä sinällään on positiivinen asia. Sen lisäksi voitaisiin kuitenkin tutkia mahdollisuuksia yleisempään tuontitullien alentamiseen sellaisilta tuotteilta, joita teollisuus tarvitsisi kotimaan markkinoille suuntautuvaan tuotantoon. Kauppapolitiikan muodostamista tukeva AFT-tuki voisikin olla hyödyksi kehitysmailla, kun ne pyrkivät teollisuutensa kilpailukyvyyn

159 [http://www.acdi-cida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLUIImages/Policy/\\$file/Trade-Related%20Capacity%20Building.pdf](http://www.acdi-cida.gc.ca/INET/IMAGES.NSF/vLUIImages/Policy/$file/Trade-Related%20Capacity%20Building.pdf)

160 http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/march/tradoc_127974.pdf

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

edistämiseen. Mahdollisuus tuotantoon paikallisille markkinoille ylijäämämateriaalia käyttäen saattaisi mahdollistaa naispienyrittäjille alemmat tuotantokustannukset ja sitä kautta lisääntyneet markkinat.

Aid for Trade kautta voitaisiin pyrkiä tukemaan kehitysmaiden kauppapolitiikan muodostamista tasa-arvonäkökohdat huomioon ottavaksi ja naisten työllisyyttä edistäväksi. Kehitysmaita voidaan tukea kauppapoliittisten intressiensä analysoinnissa tasa-arvonäkökulmasta, ja analyysin pohjalta tehtävässä päätöksenteossa. Kuten edellä nähtiin, esimerkiksi tuonnin helpottaminen voitaisiin näin ohjata keskittymään tuotteisiin, joita kotimainen teollisuus voi jatkojalostaa joko edelleen vientiin tai kotimaan markkinoille, ja joiden tuotannossa naisten osuus on merkittävä. Voidaan myös ajatella, että esimerkiksi sellaisten koneiden maahantuontia kannattaisi helpottaa, jotka johtaisivat lisäarvon kehittymiseen sektoreilla, joilla naiset usein työllistyvät korkeamman lisäarvon tehtäviin. Esimerkiksi HeVi-sektorin arvonlisäys toimii edellä esitettyjen esimerkkien valossa näin. Tämä voi tuoda uuden näkökulman myös Suomen viennin edistämiseen.

Lisäksi HeVi-sektorilla operoiville kumppanimaille voitaisiin kohdentaa Aft-tukea terveys- ja kasvinsuojelunormien täyttämisen edistämiseen näin helpottaen HeVi-tuotteiden markkinoillepääsyä teollisuusmaihin. Optimitilanteessa voitaisiin lisäksi edistää suomalaisten ja kumppanimaiden yritysten yhteistyötä siten, että kumppanimaalla olisi kapasiteettia parantavan tuen lisäksi tiedossa myös asiakkaita kohdemarkkinoilla – ja suomalaisyrityksellä puolestaan luotettava ja koulutettu alihankkija kehitysmaassa. Finnpartnership-liikekumppanuusohjelma¹⁶¹ pyrkii toiminnallaan luomaan tämäntyyppisiä kumppanuuksia. Myös kuluttajille suunnattujen lopputuotteiden tuonnin helpottaminen voi edistää naisten työllisyyttä erityisesti vähittäiskaupan palveluksessa. Voidaan myös pyrkiä kauppapoliittisilla valinnoilla tukemaan naisvaltaisia teollisuuden ja palvelujen aloja ylipäättään, ja toisten politiikkojen kautta pyrkiä edistämään naisten hyötymistä ko. sektorien lisäarvosta.

Muut politiikanalat tukena tasa-arvon edistämisessä osana globaalia kaupankäyntiä

Henkilöresurssien kapasiteetin parantaminen

Koulutuksen merkitys on tullut esiin usean globaaleja arvoketjuja ja kaupan vapauttamista käsittelevän esimerkin yhteydessä. Kun globaali kauppa, teknologian kehitys ja informaation leviäminen mahdollistavat yritysten siirtymisen paremman arvonlisän tehtäviin, on olennaista ymmärtää koulutuksen merkitys työvoiman osaamisen päivityksessä vastaamaan globaalin kilpailun vaatimuksia. Tämä tulee huomioida sekä valtioiden koulutuspolitiikan tasolla että yrityksissä (yritysten roolista tarkemmin alla). Tasa-arvokehityksen edistämiseksi pitkällä tähtäimellä naisia tulisi kannustaa miesvaltaisten alojen koulutukseen ja samalla linkittää ammatti- ja muuhun koulutukseen esimerkiksi harjoittelujaksoja yrityksissä, jotta linkki työelämään syntyisi jo opiskeluaikana ja helpottaisi erityisesti naisten työllistymistä tehtäviin, joita ei perinteisesti koeta ”naisten töiksi”. Toisen ja korkean asteen koulutusohjelmien luomisessa tulisi myös paremmin ottaa huomioon liike-elämän tarpeet, ja suunnitella koulutus eri sektorien kehittämissuunnitelmia tukeväksi. Edellä käsitellyn turismisektorin yhteydessä tehtiin tämänsuuntaisia parannusehdotuksia, ja tämä soveltuu lähtökohdaksi myös muille sektoreille. Suhteellisen vähäinen perehdyttämisen tarve työelämään tultaessa yritystasolla saattaa osaltaan tukea naisten asemaa, koska naiset perinteisesti jäävät yrityksensisäisessä koulutuksessa heikommalle kuin miehet. Valtion toimin

161 www.finnpartnership.fi

voidaan myös insentivoida yrityksiä toteuttamaan koulutusohjelmia korkeamman tason tehtäviin, joissa osallistujien joukossa on oltava tietty määrä naisia.¹⁶² Kannustimia voitaisiin myös luoda työntekijöiden kokonaisvaltaisempaan kouluttamiseen ja moninaisten taitojen kehittämiseen.

Naisille voi usein olla kertynyt kattavaakin osaamista, josta heillä ei ole tutkintoja tai muuta kirjallista näyttöä. Edellä HeVi-sektorin esimerkissä nähtiin erilaisten taitojen sertifiointiseksi kehitettyjä sertifiointiohjelmia. Tällaisten mahdollisesti työssä opittujen taitojen sertifiointimahdollisuus tekee työntekijöiden liikkuvuuden mahdolliseksi, vähentää työhönottoon liittyviä kustannuksia sekä luonnollisesti tuo työntekijöille itsetuntoa, varmuutta ja yleistä työhyvinvointia, jonka voidaan olettaa vaikuttavan positiivisesti tuottavuuteen. Naisille sertifiointi tuo myös mahdollisuuden osoittaa todelliset taitonsa, ja työpaikat ja yleneminen voivat näin enenevässä määrin perustua työntekijöiden todellisiin taitoihin, eikä perinteisiin sosiaalisiin normeihin, jotka määrittelevät ”naisten ja miesten työt”.

Työllisyyspolitiikka

Työllisyyspolitiikassa tulee osaltaan kiinnittää huomiota aktiivisiin työmarkkinapolitiikkoihin, jotka tukevat koulutusta uusiin tarpeisiin. Näiden työmarkkinapolitiikkojen ja -ohjelmien suunnittelussa tulee ottaa huomioon naisten ja miesten tarpeet ja sukupuolten tasapaino. Koulutuksen käytännön järjestelyissä on huomioitava naisten käytännön vaikeudet osallistua töihin ja koulutukseen perhevelvoitteiden ohella. Koulutus tulisikin pyrkiä järjestetään sellaisina ajankohtina, jolloin naisilla ei ole pääasiallisina pidettyjä kotitöitä tehtävänä. Toisaalta voidaan tarjota lastenhoitomahdollisuus tai tuki lastenhoitoon koulutuksen ajaksi. Työllisyyspolitiikkojen lähtökohdaksi olisi otettava naisten ja miesten sekä eri ihmisryhmien erityistarpeet, ja niiden mukainen tavoitteenasettelu ja tukitoimet instituutioille, jotka toimivat mm. sukupuolten segmentaation vähentämiseksi työmarkkinoilla sekä sukupuoleen perustuvan syrjinnän vähentämiseksi. Myös työsuojeluvalvontaviranomaisilla on keskeinen asema tasa-arvon toteutumisen valvonnassa työpaikoilla. Sosiaaliturva osana työllisyyspolitiikkaa on tärkeässä asemassa naisten aseman edistämisessä, koska he haavoittuvaisen asemansa vuoksi kärsivät usein epävarmoista ja lyhyistä työsuhteista, ja tarvitsevat turvaa mm. äitiyden yhteydessä.

Erityistalousalueilla viranomaiset ovat pyrkineet vertikaalisen sukupuolten segmentaation hajottamiseen asettamalla naisedustusta koskevia vaatimuksia talousalueiden yritysten johtajiston ja työnvalvonnan osalta. Viranomaiset voivat myös kannustaa yrityksiä valitsemalla esimerkiksi yrityksiä tasa-arvon edistämisen näkökulmasta. Virallisesti voitaisiin esimerkiksi palkita yrityksiä, jotka ovat integroineet naisia teknisiin tehtäviin, korkean taitotason tehtäviin ja yleensä perinteisesti miehisiin tehtäviin. Tätä kautta pystyttäisiin edistämään muutosta sosiaalisissa normeissa, ja myös hankkia globaaleja ostajia tuotantoyritysten asiakkaiksi. Esimerkiksi ComMark Trust rahoitti segmentaation vähentämiseen pyrkivää aloitetta Lesothon tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa, ja menestyksekkäästi lisäsi Basotho-työntekijöiden osallistumista työnvalvontatehtäviin.¹⁶³ Elinkeinoelämän etujärjestöt voivat myös johtaa tällaisten hankkeiden toteutusta.

Liiketoimintaympäristön kehittäminen

Liiketoimintaympäristön parantamiseen tähtäävät hankkeet helpottavat yritystoimintaa kaikille.

162 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 272.

163 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 271-272.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

Tämän lisäksi erityisesti naisten työllisyyden parantamiseksi ja sitä kautta lähemmäksi tasa-arvoista tilannetta pääsemiseksi voidaan arvioida sellaisten toimien käyttöönottoa, joista naiset hyötyisivät erityisesti. Tasa-arvotilanteen parantaminen liiketoimintaympäristön muutoksien kautta vaatii gender-analyysia muutoksen kohteena olevista sektoreista ja politiikoista. Kuten edellä on nähty, reformit erityisesti maanomistuksessa (naisten omistusoikeuden tasa-arvoistaminen miesten oikeuksien kanssa) ja rahoituspolitiikassa (naisten rahoitusmahdollisuuksien parantaminen institutionaalisella tasolla) sekä liiketoiminnan kehittämiseen tähtäävissä palveluissa (naisten osallistumismahdollisuuksien parantaminen) vaikuttaisivat positiivisesti tasa-arvokehitykseen.

Edellä nähtiin, että kansalliset poliittiset valinnat siitä, minkä sektorien vientiä ja millaisia yrityksiä tuetaan erityisesti, vaikuttavat tasa-arvokehitykseen ja naisten työllistymiseen. Esimerkiksi turismiteollisuudessa valinta siitä, mihin turismin aloihin panostetaan kansallisesti vaikuttaa suoraan naisten mahdollisuuksiin työllistyä ja toimia yrittäjinä turismisektorilla. Kestävän kehityksen, ml. tasa-arvoon tähtäävien, sertifiointimekanismien sisällyttäminen eri sektorien kehityssuunnitelmiin voisi myös edesauttaa tasa-arvokehitystä. Useassa esimerkissä on myös nähty paikallistalouden integroimisen merkitys osaksi arvoketjuja. Naiset ovat usein pienyrittäjiä tai muita yhteisötason toimijoita – ja myös enenevässä määrin tuottajia, kuten nähtiin Hondurasin HeVi-sektorin esimerkissä. Taloudellisen ja sosiaalisen arvonlisän muodostuminen paikallistasolle ja kestävän taloudellisen toiminnan kehittyminen vaatii tehokkaita taaksepäin suuntautuvia linkkejä arvoketjuista paikallistalouteen. Erilaiset Business Linkages –aloitteet ovat olleet hyödyllisiä tässä suhteessa, ja tasa-arvonäkökulmasta onkin kiinnitettävä huomiota siihen, että naisyrittäjät pääsevät osaksi näitä ohjelmia. HeVi-sektorin osalta huomattiin myös tuote- ja markkinadiversifioinnin merkitys osana menestyksellistä kilpailukyvyyn parantamiseen tähtäävää strategiaa, jonka kautta voidaan edistää sekä pienten että suurten viljelijöiden osallistumista arvoketjuihin ja lisätä myös muiden arvoketjujen osien työllisyyttä.

Perhepolitiikka naisten työllisyyden tukena

Kansallisen sääntelyn ja politiikkojen kautta voidaan vaikuttaa erityisesti naisten mahdollisuuksiin yhdistää perhe-elämä ja työ, ja siten luoda uraa tasapainossa yksityiselämän kanssa. Naisten työllistyminen kodin ulkopuolelle ei useinkaan johda työtehtävien tasapuolisempaan jakoon perheiden sisällä, varsinkin kun perinteisessä ydinperheessä miehen rooli edelleenkin nähdään vahvasti ”ansaitsijana” ja naisen rooli kodin ja perheen hoitajana, vaikka tosi asiassa tilanne voisi olla hyvin erilainen. Näin ollen naiset usein hoitavat sekä kodin ulkopuolisen työn että kotityöt muiden naisten mahdollisesti auttaessa kotitöiden tekemisessä. Naisten työllisyyttä tukevien ohjelmien yhteydessä on kuitenkin huomioitava parempaan sosiaaliturvaan tähtäävän sääntelyn potentiaalisesti negatiivinen vaikutus naisten työllisyyteen, ja keinoja tällaisten mahdollisten vastareaktioiden ehkäisemiseksi tulisi löytää.

Valtion taholta voidaan kuitenkin edistää kaikkien työntekijöiden (ei vain vakituisten) sosiaaliturvan parantamista, ml. äitiys- ja isyyslomat sukupuolten tasa-arvoisen osallistumisen parantamiseksi. Päivähoitomahdollisuus lapsille auttaisi mahdollisesti huomattavastikin äitien työllistymistä ja työntekoa, ja mikäli julkinen sektori ei suoraan pysty tarjoamaan näitä mahdollisuuksia, yrityksille voitaisiin tarjota insentiivejä päivähoidon järjestämiseksi. Hondurasissa laki vaatii yrityksiä järjestämään päivähoidon työntekijöiden lapsille. Tällaisen lainsäädännön tulisi kuitenkin nimenomaisesti vaatia lastenhoidon järjestämistä kaikille perheellisille, eikä vain naisille, koska mikäli vaatimus assosioidaan lähinnä vain naisiin, se nähdään helposti kuluna, joka voidaan

välttää miehiä työllistämällä. Toisaalta juuri Hondurasissa työnantajat itse ovat työntekijöistä käytävää kilpailutilannetta helpottaakseen antaneet kaikille työntekijöilleen sopimustyyppistä riippumatta sosiaaliturvan, ml. terveydenhuollon ja äitiyslomat. Tämä on auttanut yrityksiä pitämään työvoimaansa ja hankkimaan uutta. Lisäksi useat yritykset ovat alkaneet suhtautua positiivisesti päivähoitomahdollisuuden järjestämiseen, koska myös sen kautta saadaan houkutelua lisätyövoimaa. On huomattava, että laskusuhdanteessa tilanne saatetaan nähdä erilaisena, kunnes päivähoito on etabloitunut osaksi työsuhteen (tai julkisten palvelujen) käsitettä, eikä sitä näin enää nähdä siitä erillisenä etuna.

Kehitysmaissa töissä käyvien naisten kotitöitä otetaan usein hoitamaan joko perheen muita naisia (vanhin tytär, isoäiti jne.) tai kotitaloustyöntekijä. Kotitaloustyöntekijät työskentelevät kodeissa usein informaaleissa olosuhteissa – vaikka esimerkiksi sosiaaliturva kuuluisi jo heillekin joissakin kehitysmaissa, kodeissa työskentelevä työvoima säilyy usein epävirallisena. Myös heidän palkkatasonsa on alhainen, ja työolot voivat jossain tapauksissa muistuttaa pakkotyöolosuhteita. Lapsityövoiman käyttäminen ja ihmiskauppakkin voivat tulla kyseeseen kotitaloustyöntekijöiden kohdalla.

Valtiot voivat edistää kotitaloustyöntekijöiden asemaa hyväksymällä lainsäädäntöä näiden minimiturvasta työelämässä mm. uuden kotitaloustyöntekijöiden työoloja koskevan yleissopimuksen¹⁶⁴ mukaisesti. Näiden sääntöjen noudattamista valvotaan kuitenkin toistaiseksi melko heikosti, koska kotitalouksiin voi olla vaikeaa ja runsaasti resursseja vievää tehdä tarkastuksia viranomaisten toimesta. Kotitaloustyöntekijöiden etuja ajavia ammattijärjestöjä voidaan myös kannustaa nostamaan esiin heidän asiaansa, ja näitä ammattijärjestöjä löytyykin jo kehitysmaista. Mahdollisesti niiden vastapainoksi voisi myös kehittyä kotitaloustyöntekijöiden työnantajajärjestöjä, koska yksittäiset kotitaloudetkin voivat olla melko heikossa asemassa neuvotellessaan ammattijärjestön kanssa kotitaloustyöntekijöiden työoloista. Valtioiden työsuojeluvalvontatointa voidaan myös tukea valvomaan paremmin kotitalouksissa tehtävää työtä. Kotitöitä tekevät ja lapsia hoitavat kotitaloustyöntekijät ovat yleensä naisia, kun taas puutarhatöitä tekevät yleensä miehet. Erityisesti koti- ja lapsenhoitotyöt lisääntyvät oletettavasti naisten työllistyttyä, joten kotitaloustyöntekijöitä koskevat aloitteet ovat myös omiaan parantamaan naisten ja miesten tasa-arvoa kehitysmaissa.

Aid for Trade –tuella voidaan edistää kansallisia politiikkoja, jotka pyrkivät parantamaan sukupuolten tasa-arvoa ja naisten työllisyyttä. Esimerkiksi koulutuspolitiikan, työllisyyspolitiikan, yksityisen sektorin kehittämiseen tähtäävän politiikan ja perhepolitiikan lähtökohtien arvioiminen sukupuolten tasa-arvon edistämisen näkökulmasta erityisesti talouselämässä voisi auttaa hahmottamaan, mihin voidaan tehokkaimmin puuttua Aid for Trade –tuella. Koska tasa-arvoon työ- ja elinkeinoelämässä vaikuttavat laajasti useat politiikanalat, Aid for Trade –aloitteet voivat pyrkiä yhteistyöhön muiden politiikanalojen kansainvälisten toimijoiden kanssa kansainvälisen kaupan tasa-arvovaikutusten tehostamiseksi. Yksityisen sektorin tuen kautta Aft-aloitteet voivat pyrkiä esimerkiksi edistämään tuotteiden ja markkinoiden diversifiointia naisvaltaisilla aloilla, sekä kohdentamaan erilaisia yritysten kehittämiseen tähtääviä palveluja ja koulutusta erityisesti naisille.

Järjestöt tasa-arvon tukijoina talouselämässä

Useat edellä nähdyt esimerkit osoittivat järjestöjen – erityisesti nais(kansalais)järjestöjen, teollisuuden

164 C189 – ILO Domestic Workers Convention, 2011 (No. 189), http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C189.

etujärjestöjen ja ammattiliittojen – toiminnan keskeisen merkityksen tasa-arvokehitykselle ja naisten työllistymismahdollisuuksille. Järjestöt pystyvät vaikuttamaan tähän positiivisesti tai negatiivisesti: ne voivat joko ilmentää perinteisiä käsityksiä, jotka suhtautuvat yleensä negatiivisesti naisten aseman vahvistumiseen elinkeinoelämässä ja yhteiskunnassa ylipäätään. Toisaalta ne voivat toimia tasa-arvon edelläkävijöinä. Järjestöjä voidaan myös kannustaa tasa-arvon kannalta positiiviseen toimintaan.

Erityisesti elektroniikkasektorin esimerkki osoitti ammattijärjestöjen positiivisen vaikutuksen naisten asemaan työelämässä. Erityistalousalueita käsittelevä kirjallisuus nostaa tärkeäksi naisten asemaa työelämässä vahvistavaksi toimenpiteeksi ko. alueilla ammattijärjestötoimintaa ja kollektiivineuvotteluja koskevien rajoitusten purkamisen. Toisaalta kuitenkin ammattijärjestöjen raportoidaan suhtautuvan perinteisesti tai ainakin toisinaan vastahakoisesti tasa-arvokysymysten huomioimiseen ay-toiminnassa, ja näin kaivattaisiinkin muutosta niiden organisaatiokulttuurissa gender-roolien huomioimiseksi ja naisten äänen kuuluviin saamiseksi.¹⁶⁵ Myös positiivisten esimerkkien yhteydessä – kuten Filippiinien elektroniikkateollisuuden esimerkin yhteydessä – nousee esiin ammattijärjestöjen rajoittunut näkökulma tasa-arvon edistämisessä työelämässä. Usein järjestöt ajavat käytännöllisiä ja konkreettisia etuja jäsenilleen, kuten parempia palkkoja ja etuja. Harvoin järjestöt pureutuvat esimerkiksi työtehtävien erotteluun, mikä on selvä naisten ja miesten tasa-arvon kehitystä haittaava tekijä, joka pysyy vahvana kaupan ja naisten työllisyyden lisääntymisestä huolimatta. Kuten edellä nähtiin, kehityksessa on alettu tiedostaa myös tarve suojella kotitaloustyöntekijöitä, joiden etuja ajamaan on syntynyt ammattijärjestöjä.

Naisjärjestöt ovat usein merkittävässä asemassa tukemassa naisryhmiä kontaktien luomisessa ja liiketoiminnan kehittämiseen tarvittavien palvelujen saamisessa. Esimerkiksi HeVi-sektorilla nähtiin tuottajien verkostojen ja yhteistyön merkitys tärkeissä liiketoimintaa koskevissa asioissa – mikäli tällaiseen yhteistyöhön pystyttäisiin, viejäyritykset voisivat neuvotella näiden yhteenliittymien kanssa hankintasopimusten ehdoista. Tuottajien yhteenliittymät pystyisivät yhdessä luultavasti neuvottelemaan paremmista ehdoista kuin yksinään, ja viejät ovat toistuvasti ilmoittaneet pitävänsä usean tuottajan kanssa yhdessä neuvottelua parempana vaihtoehtona kuin sitä, että aikaa kuluu kaikkien pienten toimijoiden kanssa erikseen neuvotteluun. Edellä nähtiin, että naistuottajat ovat usein olleet halukkaampia tällaiseen tuottajien yhteistyöhön kuin miehet, ja ovat naisjärjestöjen kautta pystyneet luomaan niche-markkinoita, kuten Eurooppaan kahvia tuottavat naisryhmät kehityksessä.

Kansalaisjärjestöt ovat myös tehneet työtä luultavasti kaikkein heikoimmassa asemassa olevien naistyöntekijöiden, eli palkattomien perheyrytyksissä työtä tekevien naisten eteen. Jotkut kansalaisjärjestöt ovat ottaneet lähtökohdakseen pientuottajien kanssa käytävissä neuvotteluissa tuottajien kohtaamisen perheysikkönä, jonka kanssa näin ollen neuvotellaan tuotannon ja palkkioiden yksityiskohdista sen sijaan, että neuvoteltaisiin vain perheen pään eli usein perheen isän/miehen kanssa.

Yritysten kautta voidaan edistää tasa-arvoa konkreettisesti mikrotasolla. Makrotason vaikutusten aikaansaamiseksi työnantaja- ja teollisuuden etujärjestöt ovat erinomaisessa asemassa edistämään tasa-arvoaloitteita jäseniensä piirissä. Hyviä työkaluja voivat olla esimerkiksi työnantajajärjestöjen kautta luodut tasa-arvostrategiat ja –ohjelmat, joita voidaan toimeenpanna yritystasolla sopeuttaen toimeenpanosuunnitelmat sektorikohtaisiksi. Työnantajajärjestöt voivat kouluttaa jäsenyrityksiään näiden suunnitelmien ja yleisesti työelämän normien toimeenpanemiseksi yritystasolla ja nostaa esiin tasa-arvon mukanaan tuomia kilpailu- ja tuottavuusetuja yrityksissä. Tämä antaa samalla

165 Farole ja Akinci (eds.), 2011, s. 270.

mahdollisuuden yrityselämän etujärjestöille laajentaa jäsenistölleen tarjoamia palveluja ja sitä kautta mahdollisesti rekrytoida lisää jäseniä.

Teollisuuden etujärjestöt ja ammattiliitot voivat vaikuttaa yllä käsiteltyjen kansallisten politiikkojen ja erilaisten liiketoimintaa ohjaavien käytäntöjen muodostamiseen, ja niiden parissa tulisikin edistää ymmärtämystä naisyrittäjyyden ja naisten työllistämisen eduista, jotta usein miesvaltaiset järjestöt voisivat alkaa ajamaan myös naisten etuja. Järjestöjen roolia politiikkavaikuttajina tulisi myös tukea, sekä kehittää niiden pyrkimyksiä omavaraisuuteen jäsenmääriään kasvattamalla ja tarjoamia palveluja lisäämällä ja parantamalla. Kuten edellä on todettu, teollisuuden etujärjestöjä voitaisiin kannustaa luomaan ja toimeenpanemaan tasa-arvostrategioita mm. sektorin monipuolistamisen ja kilpailukyvyyn parantamisen kannustamana.

Sekä elinkeinoelämän etujärjestöjen että ammattiliittojen heikkous kehitysmaissa on usein se, että ne ovat keskittyneet formaalin sektorin toimijoihin, jotka useassa kehitysmaassa muodostavat vain noin 10-20% taloudellisesta toiminnasta. Usein kukaan ei aja informaalilla sektorilla työskentelevien asiaa, vaikka suuri määrä naisia työskentelee informaalilla sektorilla mm. mikroyrittäjinä, kotitaloustyöntekijöinä ja monissa muissa tehtävissä. Järjestöt pyrkivät vähitellen myös laajentamaan katettaan informaalisen sektorin toimijoihin: esimerkiksi Sambiassa toimii kotitaloustyöntekijöiden etuja ajava ammattiliitto. Usein nämä laajentumispyrkimykset eivät kuitenkaan ole systemaattisia johtuen erityisesti ko. järjestöjen oman kapasiteetin puutteesta. Joissakin tapauksissa mikroyrittäjänaiset ovat itse lähteneet järjestäytymään mm. neuvotellakseen paremmista sopimuksista asiakasyrityksiensä kanssa, jotka saattavat olla mm. tuottaja-viejiä HeVi-sektorilla.

AFT-tuki tuotantokapasiteetin kasvattamiseksi tai kauppaan liittyväksi sopeutumiseksi voisi myös kohdentua järjestötoiminnan edistämiseen, kun siitä arvioidaan olevan hyötyä naisten työllisyyden ja tasa-arvon edistämiseen kehitysmaissa. Kyseeseen voisivat tulla mm. elinkeinoelämän etujärjestöt, naisten yrittäjyyttä tukevat järjestöt, pien/mikroyrittäjäverkostot tai ammattiliitot. Luonnollisesti järjestövalinnassa on keskeistä arvioida järjestöjen omaa halua tasa-arvoagendan ajamiseen. Toisaalta voidaan myös työskennellä järjestöjen omien toimintatapojen muuttamiseksi tasa-arvoisempaan suuntaan mm. kansainvälisten järjestöjen kanssa tehtävän työn kautta. Koska tasa-arvo lisää tuottavuutta sekä makro- että mikrotason löydösten mukaan, voidaan katsoa tällaisesta naisten aseman (kapasiteetin) edistämisestä etujärjestötyön tukemisen kautta olevan hyötyä kaupan kehittymiselle.

Kun yrityksille tarkoitettu tuki kohdistetaan makrotasolla instituutioille, kuten teollisuuden etujärjestöille, voidaan tuesta saada makrotason hyötyjä sitä kautta, että järjestöt muuttavat toimintaperiaatteitaan tässä tapauksessa tasa-arvoa tukevampaan suuntaan. Järjestöt voivat sitä kautta kannustaa jäsenyrityksiään toimeenpanemaan tasa-arvoperiaatteita yritystasolla. Myös erilaiset tietoisuuden lisäämiseen tähtäävät kampanjat ja naisten nostaminen esiin mediassa merkittävänä talouselämän toimijoina voisivat vaikuttaa naisten asemaan positiivisesti, ja erilaiset etu- ja kansalaisjärjestöt ovat usein kouliintuneita ammatilaisia advocacy-työssä.

Yrity maailma tasa-arvon edistäjänä

Gloaalien arvoketjujen epäsymmetrisyys ja vallan keskittyminen arvoketjujen yläpäähän on tullut esiin jokaisessa tapausesimerkissä sekä arvoketjujen yleisanalyysissä. Näin ollen globaalit johtoyritykset ja myös kehitysmaiden pääasialliset alihankkijat ovat usein asemassa, joka

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

mahdollistaa pitkälle menevän, ketjujen alempiin portaisiin ulottuvan vallankäytön. Tätä valtaa voidaan käyttää positiivisesti sosiaalisen arvonlisan ja tasa-arvon parantamiseen arvoketjujen alemmissa osissa. Edellä käsitellyn HeVi-sektorin esimerkin yhteydessä nähtiin ehdotus siitä, että johtoyritykset voisivat vaatia alihankkijoiltaan palkkatasa-arvon ja erityisesti naisten työolojen parantamista. Naispientuottajien aseman parantamiseksi johtoyritykset voisivat muuttaa tuottajille kohdennettuja vaatimuksia siten, että naiset pystyisivät täyttämään ne paremmin (esimerkiksi viljelymaata ei välttämättä tarvitse omistaa, vaan sitä voi myös vuokrata). Lisäksi johtoyritykset voivat tarjota naisille ja miehille räätälöityä rahoitus- ja koulutustukea, sekä tukea alihankkijoitaan tasapainottamaan nais- ja miestyöntekijöiden määrää eri tehtävissä. On tärkeää, että johtoyritykset antavat riittävää tukea arvoketjunsä eri toimijoille standardien täyttämiseksi, koska muuten tiukentuvat standardit voivat toimia kontraproduktiivisesti ja tiputtaa naisia pois arvoketjuista.

Rahoituslaitokset voivat myös edistää naisten asemaa pienyrittäjinä sekä epäsuorasti lainoittamalla sektoreita, jotka työllistävät runsaasti naisia. Olennaista on löytää rahoitusvaihtoehtoja, jotka mahdollistavat naisten lainanoton, ja kotitalouksissa myös edistävät naisten lainanoton ja yrittäjyyden hyväksyttävyyttä. Tässä yhteydessä pitäisi pyrkiä löytämään vaihtoehtoja mm. maanomistuksen käyttämiselle lainan ehtona ja naisten liiketalouden taitojen parantamiselle osana lainan myöntämistä. Usein myös globaalit ostajat ja vientiyritykset ovat osittain omaksuneet pankkien roolin myöntämällä osana tuottajien kanssa tehtäviä sopimuksia rahoitusta muun liiketoiminnan kehittämiseen tähtäävän avun lisäksi.

Seksuaalinen häirintä ja muu sukupuoleen perustuva syrjintä työpaikoilla vähentää työpaikkaviihtyvyyttä sekä lisää vaihtuvuutta ja poissaoloja työpaikalta. Koulutus ja naisten sisällyttäminen työntekijöiden komiteoihin työpaikoilla voi auttaa vähentämään näitä suoraan yrityksen kilpailukykyyn negatiivisesti vaikuttavia tekijöitä. Näiden ilmiöiden vähentäminen lisää oletettavasti myös naisten pysyvyyttä työpaikoilla, ja siten auttaa naisia kehittämään uraansa täysipainoisesti, mikä voi johtaa naistyövoiman kohentuneeseen arvostukseen työpaikoilla.

Johtoyritykset voivat myös kestävän liiketoiminnan periaatteita edistävien aloitteiden kautta edistää tasa-arvoa laaja-alaisesti – ja samalla vaikuttaa positiivisesti omaan liiketoimintaansa brändiä kehittämällä. Ne voivat mm. edistää kykyihin – eikä stereotyyppioihin – perustuvaa työtehtävien jakoa sekä koulutusta ja ylipäättään diversiteettiä työpaikoilla. Johtoyritykset voivat myös tehdä pienten paikallisten alihankkijoiden markkinoillepääsyä edistäviä aloitteita ja edistää seksuaalisen häirinnän vastaista toimintaa. Tässä selvityksessä nähtiin esimerkkejä Business Linkages -hankkeista, joita voidaan toteuttaa laajasti eri sektoreilla: mm. naistuottajien yhdistäminen HeVi-sektorin arvoketjuihin tai paikallisten naisyrittäjien liittäminen osaksi tekstiili- ja vaatetusteollisuutta voisi toimia paikallistalouden ja naisten aseman parantamiseksi. Johtoyritykset yli sektorirajojen voivat myös käyttää järjestelmiä, joissa ulkopuoliset tahot monitoroivat kansainvälisten työelämän normien ja tasa-arvon toteutumista työpaikoilla. Tällaiset sertifiointijärjestelmät voivat helpottaa johto-yritysten työtä tasa-arvon edistämiseksi.

Työ- ja perhe-elämän yhdistämisen helpottamiseen tähtäävät aloitteet hyödyttävät paitsi (nais) työntekijöitä, myös työnantajia. Moniosajakoulutus voisi hyödyttää paitsi yrityksiä mikrotasolla, myös tukea laajemmin naisia eri sektoreilla ja muodostaa turvaa mahdollista työttömyystilannetta silmällä pitäen. Asuinolosuhteiden parantaminen osana työsuhdetta vaikuttaa lisäksi erityisesti naisten asemaan pääasiallisena kotioloista vastuuta kantavana puolisona (tai yksinhuoltajana). Tällaiset asiat voidaan huomioida myös esimerkiksi osana laajempia sertifiointiohjelmia.

Kansainväliset järjestöt työskentelevät monikansallisten yritysten toiminnan kehitysvaikutteiden

parantamiseksi yhteistyössä ko. yritysten kanssa. Esimerkiksi ILO:n monikansallisille yrityksille suunnattu toiminta (MULTI) vastaa monikansallisia yrityksiä ja sosiaalipolitiikkaa koskevan kolmikantasuosituksen toimeenpanon edistämisestä ja seuraamisesta. Ohjelmaan kuuluu mm. monikansallisille yrityksille suunnattu Help Desk –palvelu, josta yritykset ja työntekijät voivat pyytää apua kohdatessaan konkreettisia kansainvälisten työelämän normien implementointia koskevia haasteita toiminnassaan. Muita yritysten yhteiskuntavastuuta edistäviä toimijoita ovat mm. UN Global Compact, OECD, YK:n ihmisoikeuskomissaarin toimisto (UN High Commissioner for Human Rights) ja Kansainvälinen standardointijärjestö ISO ja yritys-elämälle kehitettyjä ohjeistoja (ILO:n suosituksen lisäksi) mm. YK:n liike-elämää ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet (Protect, Respect and Remedy). AfT-aloittein voitaisiin tukea mm. näiden kansainvälisten järjestöjen tai paikallisten teollisuusjärjestöjen kautta tehtävää työtä yritysten parissa, ml. eri sertifiointijärjestelmien kehittämistä sekä hankkeita, jotka tähtäävät pienyrittäjien avustamiseen näihin standardeihin vastaamisessa.

AfT:n kautta voitaisiin myös vaikuttaa rahoitusalaan esimerkiksi juuri kansainvälisten järjestöjen pankkien kanssa tekemien projektien tukemisen kautta. Esimerkiksi ILO ja AMSCO toteuttivat Afrikan kehityspankin rahoittamana projektin pienten ja keskisuurten yritysten linkittämiseksi pankkien asiakkaiksi lainansaantia varten Sambiassa (2010–2011). Järjestöt kouluttivat kouluttajia, jotka edelleen kouluttivat ko. yritykset liiketalouden ja yritysten laajentamisen perusasioissa sekä yritysrahoitusta koskevissa periaatteissa. Tältä pohjalta yritykset tekivät liiketoimintasuunnitelmia, joita pankit rahoittivat omien arviointikriteeriensä perusteella.¹⁶⁶ Vastaava ohjelma voitaisiin toteuttaa myös tasa-arvonäkökulmasta, näin kannustaen erityisesti naisyrittäjiä ohjelmaan. Pankkien kanssa tehtävässä työssä on tärkeä tuoda esiin naisten maine luotettavina lainan takaisinmaksajina. Kansainväliset järjestöt ja donorit ovat myös perustaneet rahastoja, joista esimerkiksi naisyrittäjät tai nuoret yrittäjät voivat saada tukea, ja AfT:n kautta voitaisiin myös tukea tällaisia rahastoja.

6.3 Johtopäätökset ja suositukset

Gloaalien arvoketjujen maailmassa hallitusten politiikka on pääasiassa kääntynyt tuonnin suojaamisesta kaupan vapauttamiseen, ja kansainvälisten yritysten strategiat ovat keskittyneet ydinosaamisalueisiin ja toimintojen ulkoistamiseen. Kolmen viime vuosikymmenen aikana globaalien arvoketjujen kehittyminen työvoimaintensiivisillä aloilla – valmistusteollisuudessa, tietyillä palvelualoilla ja modernissa maataloudessa – on luonut yhä enemmän vientiin suuntautuneita työpaikkamahdollisuuksia naisille. Kehitykseen ovat vaikuttaneet yleinen kaupan avoimuus sekä informaatio- ja kommunikaatioteknologian levinneisyys.

Tämän selvityksen analyysi globaalien arvoketjujen sukupuolirakenteesta ja vaikutuksesta sukupuolten väliseen tasa-arvoon kehitysmaissa yleisellä tasolla sekä tapausesimerkkien illustroimana sektoritasolla johtavat siihen johtopäätökseen, että kansainvälisen kaupan ja globaalien arvoketjujen kehittymisellä on eittämättä positiivisia vaikutuksia naisten työllisyyteen ja yhteiskunnallisen tasa-arvon kehitykseen, mutta kauppa yksinään ei ole pystynyt ainakaan kestävästi ja *mainstream*-teollisuudessa poistamaan pitkälti perinteisiin ja sosiaalisiin normeihin perustuvaa epätasa-arvoa, joka asettaa naiset lähtökohtaisesti alempaan asemaan miehiin nähden. Naiset nähdään näin ollen yleisellä tasolla kehitysmaissa edelleen toissijaisina tulonsaajina perheissä

166 http://www.amsco.org/atms/downloads/ATMS_2010_Q2.pdf.

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

ja paremmin soveltuvina matalan palkkatason tehtäviin. Huonoimmassa tilanteessa vaikuttavat olevan naiset, jotka ovat jumittuneet perinteisten sukupuoliroolien (rajoittunut itsenäisyys, rajoitettu aika, rajoitettu pääsy tuotantontekijöihin, jne.) ja globalisaation ”voimien” väliseen risteyskohtaan. He ovat vaarassa tippua syvemmälle sukupuoliroolien luomaan kuiluun kuin miehet ja naiset, jotka ovat pystyneet hyödyntämään kaupan avoimuutta, teknologista muutosta ja informaation laajaa saatavuutta.

Voidaankin todeta, että globaali kaupan kehitys on auttanut naisia saavuttamaan merkittäviä **käytännön hyötyjä** osallistumisesta arvoketjuihin, ja että näiden käytännön hyötyjen saavuttaminen on askel kohti pidemmälle menevien yhteiskunnallisten tasa-arvotavoitteiden saavuttamista. Silti pelkkä kaupan lisääntyminen ei ole merkinnyt sitä, että naiset olisivat aina saavuttaneet niin sanottuja **strategisia tasa-arvotavoitteita**, vaikka esimerkkejä tästäkin on. Esiin on tullut myös tilanteita, joissa naistyövoimaa on pyritty käyttämään keinona pitää työvoimakulut alhaalla ja työntekijöiden vaatteet kurissa.

Globalisaation positiivisia tasa-arvovaikutuksia voidaan kuitenkin edistää ja negatiivisempia lieveilmiöitä tasoittaa tasa-arvoa tukevien aloitteiden kautta. Kun pyritään tasa-arvovaikutusten aikaansaamiseen kauppapolitiikan ja muiden yhteiskuntapolitiikkojen kautta, on tärkeä muistaa, että huolimatta niistä yleistyksistä, joita sektorien ja maiden välillä voidaan tehdä, on silti tarpeen tehdä arvoketjuanalyysi erikseen niiden maiden ja teollisuudenalojen osalta, joissa kaupan vapauttamisen ohella halutaan edistää kaupan tasa-arvovaikutuksia.

Kauppapolitiikalla voidaan tiiviissä **yhteistyössä kauppaa tukevan kehitysyhteistyön** (AFT) kanssa vaikuttaa positiivisesti naisia työllistävien teollisuudenalojen kehitykseen kehitysmaissa, mutta se edellyttää, että kauppapoliittinen ja liiketoimintaympäristön analyysi tehdään huomioiden tavoite tasa-arvon edistämisestä. Tasa-arvon edistämiseksi kauppapolitiikan ja AFT:n kautta tulisikin arvioida seuraavanlaisia lähestymistapoja:

- Suomi voisi oman kauppapolitiikkansa ja AFT:n piirissä analysoida valikoitujen kehitysmaakumppanien keskeisiä teollisuussektoreja tasa-arvonäkökulmasta ja arvioida, mihin tuotteisiin ja sektoreihin kohdistettu kaupan esteiden purkaminen edistäisi tasa-arvokehitystä ja naisten työllisyyttä parhaiten. Tässä työssä tulisi mahdollisuuksien mukaan hyödyntää EU:n jo tekemiä arvioita, ja linkittää työ konkreettisiin AFT-projekteihin maksimaalisen hyödyn saavuttamiseksi.
- Edellä mainitun sektorianalyysin jälkeen on tärkeää selvittää, mitä kaupanesteitä sektorin viennille, valmistukselle ylipäättään sekä linkkien muodostumiselle paikallistalouteen on olemassa. Usein nämä esteet voivat olla tuotantokapasiteettiin liittyviä tai muita lähtömaan oloihin liittyviä tekijöitä, mutta mahdollisesti myös markkinoillepääsyongelmia esimerkiksi tullien ja erilaisten teknisten kaupanesteiden muodossa voidaan identifioida. Itse selvitys voi tapahtua esimerkiksi sitä kautta, että tehdään tutkimus yritysten, kansainvälisten järjestöjen, teollisuuden etujärjestöjen, kansalaisjärjestöjen ja Suomen omien kehitysmaaedustustojen piirissä kohdemaassa siitä, minkätyyppiset kaupanesteet vaikeuttavat merkittävimmin kauppaa edellä identifioituilla sektoreilla. Saatua vastauksia tulisi tässä tapauksessa analysoida siitä näkökulmasta, miten esteet vaikuttavat tasa-arvon toteutumiseen. Tämän jälkeen voidaan ryhtyä kaupan esteiden purkamiseen asianmukaisin keinoin: pääasiallisesti joko kauppapoliittisten neuvottelujen ja bilateraaliyhteyksien kautta tai AFT-tuen avulla.

Yleisellä tasolla tavoitteeksi voitaneen asettaa lähinnä kansainvälisen kaupankäynnin edellytysten parantaminen ylipäättään, ja arvioida mahdollisuuksia tiettyjen, naisten

työllisyyden kannalta keskeisten tuotteiden markkinoillepääsyn edistämiseen ensi sijassa. Joidenkin tuotteiden kaupan vapauttamisesta vaikuttaisi koituvan *yleisen tason* hyötyjä naisten työllistymiselle kehitysmaissa: esimerkiksi prosessoidut HeVi-tuotteet kuuluvat tähän ryhmään. Suomen kauppapolitiikassa voitaisiin arvioida EU:n yhteiseen kauppapolitiikkaan vaikuttamista siten, että esimerkiksi sellaisten prosessoitujen HeVi-tuotteiden kaupanesteitä purettaisiin, joilla mahdollisesti olisi myös kysyntää suomalaisessa elinkeinoelämässä.

Kun tarkastellaan EU:hun suuntautuvaa kehitysmaavientiä, yleinen kaupan vapauttaminen tullien alentamisen kautta nostaa esiin kysymyksen *preferenssieroosiosta* erityisesti vähiten kehittyneiden maiden suuntaan – LDC-maathan nauttivat tullittomasta ja kiintiöttömästä viennistä EU:hun. Viime kädessä asia jää poliittisesti punnittavaksi. Mahdollisia teknisiä kaupanesteitä näiltä tuotteilta tulisi purkaa joka tapauksessa, kuten tuontituotteilta ylipäättään, ja harkita kehitysmaiden tukemista AfT:n keinoin mm. SPS-määräysten täyttämiseen.

- Sosiaalisiin tavoitteisiin linkitetyt preferenssiregiimit voivat antaa sysäyksen maiden ja teollisuudenalojen omaehtoiselle kehitykselle, jossa erityisesti työelämän normien noudattaminen nähdään mahdollisuutena brändäytyä eettiseksi tuottajaksi ja siten hankkia asiakkaita globaaleista ostajista. Suomi voi Euroopan unionin komission kautta ajaa tällaisten aloitteiden etenemistä erityisesti, kun ne on kohdennettu spesifeille sektoreille ja ovat tarpeeksi yksityiskohtaisia, kuten nähtiin Better Factories Cambodia (BFC) –esimerkissä. BFC:n tyyppiset järjestelmät voisivat tukea kehitysmaita esimerkiksi GSP+-regiimin työ- ja ympäristönormien täyttämässä asiantuntija-avun, koulutuksen sekä arvioinnin ja sertifiointin kautta. Myös yhdessä globaalien johtoyritysten ja kehitysmaiden alihankkijoiden kanssa voitaisiin luoda ja ottaa käyttöön tällaisia järjestelmiä, jotka hyödyttäisivät molempia osapuolia ja toisivat kehitysetuja, ml. tasa-arvovaikutuksia. Jälkimmäinen toiminta voisi tapahtua mm. teknisen avun projektien kautta.
- Kehitysyhteistyöprojektien kehittämistä – ja myös kauppapoliittista päätöksentekoa – varten voisi olla hyödyllistä kehittää *Check List*, joka käsittäisi keskeiset globaaliin kaupankäyntiin ja tasa-arvokehitykseen liittyvät kysymykset, ja joka voisi auttaa päätöksentekijöitä valitsemaan vaihtoehtoisista lähestymistavoista sen, joka edistää tasa-arvokehitystä eniten.
- Aid for Trade kautta voidaan tukea kehitysmaiden oman kauppapolitiikan muodostamista tasa-arvonäkökohdat huomioon ottavaksi ja naisten työllisyyttä edistäväksi. AfT-tuki voidaan näin kohdentaa kehitysmaiden tukemiseen pääasiallisten teollisuussektoriensa tasa-arvoanalyysissä. Tämä analyysi tulisi sitten osaltaan asettaa kauppapolitiikan uudistustyön pohjaksi, ja siten voitaisiin saavuttaa tasa-arvovaikutuksia kehitysmaiden oman uudenlaisen, tasa-arvotavoitteita ajavan kauppapolitiikan kautta.

Kauppapolitiikka tarvitsee tuekseen muita **yhteiskuntapolitiikkoja** saadakseen aikaan sosiaalista arvonlisää ja tasa-arvovaikutuksia, jotka kohdentuisivat erityisesti arvoketjujen alimpiin osiin. **Kauppaa tukeva kehitysyhteistyö** on tässä tapauksessa oivallinen keino edistää kaupan tuoman taloudellisen arvonlisän ja naisille kohdentuvien käytännön hyötyjen muuntamista myös strategisten tasa-arvotavoitteiden saavuttamisen suuntaan.

- Aid for Trade –tukea voitaisiin ohjata keskeisten politiikka-alojen analyysiin uudesta

näkökulmasta. Tämän näkökulman tavoitteena olisi arvioida, miten esimerkiksi koulutuspolitiikka, työllisyyspolitiikka, sosiaalipolitiikka ja perhepolitiikka sekä kilpailupolitiikka ja yksityisen sektorin kehittämiseen tähtäävä politiikka voisivat paremmin edistää sukupuolten tasa-arvoa työelämässä ja naisten työllistymistä ja integroitumista globaaleihin arvoketjuihin. Aid for Trade –toimijoiden tulisi tässä työssä luoda strategisia kumppanuuksia niihin kansainvälisiin järjestöihin (YK-järjestöt, kansalaisjärjestöt yms.), jotka työskentelevät pääsääntöisesti ko. politiikka-aloilla ja tukevat kehitysmaita omien kansallisten politiikkojensa arvioimisessa ja luomisessa. Tällaiset aloitteet sopisivat esimerkiksi kaupan sopeutumiseen liittyvään tukikategoriaan, ja analyysivaihetta tulisi seurata konkreettiset toimet identifioituilla alueilla.

- Kauppaa tukevalle kehitysyhteistyölle lähtökohtaisesti läheisin yllä mainituista politiikanaloista vaikuttaa olevan yksityisen sektorin kehittämiseen kohdennettava tuki. AfT-tuen kautta voitaisiin auttaa yksityisen sektorin tuki-instituutioita edistämään tasa-arvoa ja naisten työllisyyttä sekä yleistason toiminnan tasa-arvoanalyysin että erilaisten kohdennettujen aloitteiden kautta. Näissä aloitteissa tulisi relevantein osin ottaa huomioon naisten taloudellista toimintaa yhteiskunnassa rajoittavat tekijät, kuten perhevelvoitteet, rajoitteet tuotannontekijöiden saamisessa sekä mm. koulutuksesta ja teknologiasta hyötymisessä, ja sosiaaliset normit ylipäätään. Tällaiset aloitteet vaativat luonnollisesti sektorikohtaista analyysia, ja myös olemassa olevat hankkeet voisivat hyötyä esimerkiksi säännönmukaisen projektievaluoinnin yhteydessä tehdystä tasa-arvovaikutusten analyysistä. AfT-aloitteet voisivat myös tukea näiden analyysien pohjalta syntyneiden suositusten toimeenpanoa ko. instituutioissa.
- AfT voisi myös tukea sellaisen infrastruktuurin kehittämistä, joka edistäisi erityisesti naisten työssäkäyntiä. Tällaiseen infrastruktuuriin kuuluvat mm. lastenhoitofasiliteetit ja apuvälineet, jotka mahdollistavat nopean informaation saannin ja kommunikaatiomahdollisuuden erityisesti naisille. Tämä voisi auttaa erityisesti naisyrittäjiä, jotka eivät välttämättä pysty esimerkiksi matkustamaan tarvittavassa määrin kontaktiensa ja asiakassuhteidensa ylläpitämiseksi.

Järjestöjen työn merkitys tai potentiaali tasa-arvon edistämisessä talouselämässä nähtiin useiden esimerkkien yhteydessä. Keskeisiä talouselämän toimijoita ovat työnantajien ja teollisuuden etujärjestöt sekä työntekijäjärjestöt (ammattiyhdistykset). Lisäksi monet kansalaisjärjestöt tukevat erityisesti pientuottajia sekä heikossa asemassa olevia työntekijöitä, kuten esimerkiksi perheyrittäjien palkatonta työvoimaa ja kotitaloustyöntekijöitä. Naisjärjestöt ovat keskeisessä asemassa ajamassa mm. naisyrittäjien etuja. Kansainvälisistä järjestöistä erityisesti ILO toimii työnantaja- ja työntekijäjärjestöjen sekä hallitusten kapasiteetin kehittämiseksi tehokkaamman kolmikantayhteistyön aikaansaamiseksi, ja pyrkii myös ulottamaan teknistä yhteistyötä informaalin sektorin työntekijöiden ja yrittäjien tueksi. Myös monet muut kansainväliset järjestöt työskentelevät kansalaisjärjestöjen kanssa kehitys- ja tasa-arvotavoitteiden ajamiseksi, ml. YK-järjestöt ja kansainvälisten järjestöjen yhteistyön perusteella syntyneet järjestöt (UNCTAD, UN-WOMEN, ITC jne.).

- AfT-tuki tuotantokapasiteetin kasvattamiseksi voisi kohdentua järjestötoiminnan edistämiseen, kun siitä arvioidaan olevan hyötyä naisten työllisyyden ja tasa-arvon edistämiseen kehityksissa. Näin ollen vaaditaan siis jälleen tarkkaa tasa-arvonäkökohdat

huomioivaa analyysia, joka mahdollistaa sekä sektorien että asianmukaisten järjestöjen ja muiden toimijoiden identifioinnin. AfT-tuki järjestöjen työn edistämiseksi voisi toteutua (ainakin) kahdella tavalla: 1. kansainvälisten järjestöjen kautta paikallisten järjestöjen kapasiteetin kasvattamiseksi ja 2. suoraan järjestöille annettavan tuen kautta tasa-arvoperiaatteiden toteuttamiseksi mikrotasolla yrityksissä. Sama hanke voi myös käsittää nämä kaksi tasoa, ja toteutua esimerkiksi yhteistyössä kansainvälisen järjestön kanssa. Siten edistettäisiin samalla makrotason asennemuutosta tasa-arvoisempaan suuntaan ja mahdollistettaisiin mikrotason implementointi järjestöjen kautta yritystasolla.

- Kauppaa tukevalla kehitysyhteistyöllä voitaisiin myös tukea erilaisia tietoisuuden lisäämiseen tähtääviä kampanjoita, joihin voisi kuulua naisten nostaminen esiin mediassa merkittävinä talouselämän toimijoina. Tällaisia kampanjoita voidaan toteuttaa etuja kansalaisjärjestöjen kautta tai yhteistyössä ko. järjestöjen kanssa työskentelevien kansainvälisten järjestöjen kautta.
- Tarkoituksenmukaisen varojen allokoinnin varmistamiseksi AfT-työssä olisi hyvä kartoittaa yleisemmälläkin tasolla sitä, minkä kansainvälisten järjestöjen ja kansalaisjärjestöjen kanssa olisi mielekästä implementoida projekteja, jotka tukevat Suomen ajamia kehitysyhteistyö-, tasa-arvo- ja kauppapoliittisia tavoitteita parhaiten.

Yritykset ovat erinomaisessa asemassa parantamaan tasa-arvoa omissa organisaatioissaan itse. Varsinkin globaalien johtoyritysten ja pääasiallisten alihankkijoiden valta ulottuu pitkälle ketjun alaosiin, ja tasa-arvokysymysten tiedostaminen yritystasolla voi tehokkaasti edistää tasa-arvoa konkreettisissa asioissa. Yritykset voivat ottaa tavoitteekseen esimerkiksi diversiteetin ja sukupuolten tasapainon kaikissa työtehtävissä, ja implementoida hankkeita tavoitteensa toimeenpanemiseksi. Syrjinnän ja seksuaalisen häirinnän poistaminen työpaikoilta lisäisi paitsi tasa-arvoa, myös yrityksen tuottavuutta, kuten myös muut tasa-arvoon tähtäävät aloitteet. Työn ja perhe-elämän yhteensovittamisen helpottaminen edistäisi erityisesti naisten osallistumista työelämään, ja pitkällä tähtäimellä se voisi myös tasapainottaa perheiden sisäistä tehtävänjakoa, mitä tulisi edistää myös mm. valtiollisin keinoin. Parempaan työelämän normien soveltamiseen tähtäävät sertifiointiohjelmat edistävät tasa-arvoa ja auttavat yrityksiä luomaan brändiään erityisesti globaaleja ostajia houkuttelevaan suuntaan.

- AfT-tuki voisi tulla yritysten tekemien tasa-arvoaloitteiden tueksi makrotason toimijoiden kautta. Kansainväliset järjestöt työskentelevät monikansallisten yritysten toiminnan kehitysvaikutteiden parantamiseksi yhteistyössä ko. yritysten ja teollisuuden etujärjestöjen kanssa. Tällaisia kansainvälisiä järjestöjä ovat mm. ILO, UN Global Compact, OECD, YK:n ihmisoikeuskomissaarin toimisto (UN High Commissioner for Human Rights) ja Kansainvälinen standardointijärjestö ISO.

Kuten edellä jo ehdotettiin, myös tämän alueen kohdalla tulisi kartoittaa ja analysoida kansainvälisten järjestöjen toimintaa ja niiden aikaansaamia tuloksia AfT-tuen kohdentamiseksi, ja valita tuen kanavoimiseksi sellaiset järjestöt, maat ja sektorit, jotka parhaiten tukevat Suomen kehitysyhteistyön, tasa-arvopolitiikan ja kauppapolitiikan tavoitteita. Aloitteet voitaisiin optimitilanteessa kohdentaa siten, että tuetaan lisäksi kotimaisen teollisuuden kehitysmaatoimintoja. Suomalaisyritykset ovat nostaneet esiin mm. arvoketjujen alimpien osien valvonnan vaikeuden, kun hankitaan tuotteita tuottajilta, jotka

sijaitsevat kaukana Suomesta ja arvoketjujenkin usein ollessa melko pitkiä ja monisäikeisiä.¹⁶⁷ Esimerkiksi edellä Kambodzan esimerkin yhteydessä nähdyn sertifiointijärjestelmän kaltaiset hankkeet voisivat edistää myös suomalaisen elinkeinoelämän etuja ja parantaa näin parempia liikesuhteita kehitysmaihin. Sertifiointijärjestelmien lisäksi olisi tärkeä myös kehittää aloitteita, jotka tähtäävät pienyrittäjien avustamiseen standardien täyttämässä. Pitkällä tähtäimellä tulisi tukea myös kehitysmaiden oman julkisen työsuojeluvalvonnan ajantasaistamista esimerkiksi kansainvälisten järjestöjen työn kautta (vrt. kansallisia politiikkoja koskevia suosituksia).

- AfT:tä voitaisiin käyttää myös rahoitusalaan vaikuttamiseen esimerkiksi kansainvälisten järjestöjen pankkien kanssa tekemien projektien tukemisen kautta. Erityisesti pienten yritysten linkittäminen lainansaantimahdollisuuksiin auttaisi naisia yrityselämässä. Myös pankkeja voitaisiin auttaa muokkaamaan lainaehtojaan naisten tarpeet ja mahdollisuudet huomioon ottaviksi. Liiketalouden koulutus on yleensä osa tällaisia interventioita, ja yritysten kehittämiseen tähtääviä palveluja tuottavat julkiset ja yksityiset tahot tulisikin saada osaksi naisille kohdistettavia tuki-interventioita (tämä voi tapahtua myös edellä esitetyn yksityisen sektorin kehittämiseen tähtäävän tuen kautta). Myös kansainväliset järjestöt ja donorit ovat perustaneet rahastoja, joista naisyrittäjät tai nuoret yrittäjät voivat saada tukea, ja AfT:n kautta voitaisiin myös tukea tällaisia rahastoja.

¹⁶⁷ <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=99907&contentlan=1&culture=fi-FI>.

Lähdeluettelo

Kirjallisuus:

Agritrade – Informed Analysis, Expert Opinions. 2011. *Executive Brief, Update*.

<http://agritrade.cta.int/>

Ali-Yrkkö, Jyrki; Rouvinen, Petri; Seppälä, Timo & Ylä-Anttila, Pekka. 2011. *Who Captures Value in Global Supply Chains? Case Nokia N95 Smartphone*. ETLA Discussion Papers No 1240.

Berik, Günseli. 2011. Kappale: *Gender Aspects of Trade*; julkaisussa *Trade and Employment: From Myths to Facts*. International Labour Office, Geneva.

Better Work. 2010. *Electronics Feasibility Study*. Ergon Associates, London.

Better Work Research Brief no. 2. *The impact of Better Factories Cambodia*. International Finance Corporation & International Labour Office.

Cabegin, Emily Christi A. 2012. *Widening gender wage gap in economic slowdown: The Philippine case*. University of the Philippines/ School of Labor and Industrial Relations, Diliman, Quezon City, Philippines.

Canadian International Development Agency. 2003. *Gender Equality and Trade-Related Capacity Building – a Resource Tool for Practitioners*. Quebec, Canada.

Christian, Michelle; Evers, Barbara & Barrientos, Stephanie. 2013. *Women in value chains – making a difference*. Capturing the Gains, Revised Summit Briefing No. 6.3.

Clemens, Michael. 2007. *Do visas kill? Health effects of African health professional emigration*. Center for Global Development, Working Paper Number 114.

Commonwealth Secretariat. 2007. *Gender and Trade Action Guide*. London.

European Commission. 2006. *Handbook for Trade Sustainability Impact Assessment*. European Commission, Brussels.

European Commission. 2013. *The EU's free trade agreements – where are we?* Euroopan Komissio, MEMO/13/282, 25.3.2013.

European Parliament, Directorate General for Internal Policies; Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, Agriculture and Rural Development. 2013. *The EU Fruit and Vegetables Sector: Overview and Post-2013 CAP Perspective*. Euroopan Parlamentti.

Farole, Thomas ja Akinci, Gokhan (eds.). 2011. *Special Economic Zones Progress, Emerging Challenges, and Future Directions*. The World Bank, Washington D.C.

Fontana, Marzia. 2009. *The Gender Effects of Trade Liberalization in Developing Countries: A Review of the Literature*. Maurizio Bussolo and Rafael E. De Hoyos, eds., Gender Aspects of the Trade and Poverty Nexus: A Macro-Micro Approach. The World Bank, Washington, DC .

Fruit and Vegetable Producer Organisations in the EU: *Overview and Prospects*. Copa – Cogeca. http://www.copa-cogeca.be/img/user/7493_E.pdf

Gereffi, Gary; Fernandez-Stark, Karina ja Psilos, Phil. 2011. *SKILLS FOR UPGRADING: Workforce Development and Global Value Chains in Developing Countries*. Duke Center on Globalization,

Governance and Competitiveness.

Good Electronics. 2009. Reset. *Corporate social responsibility in the global electronics supply chain*.

Independent Investigation of Apple Supplier, Foxconn. March 2012. Fair Labor Association.

International Labour Office. 1996. *Globalization of the footwear, textiles and clothing industries. Report for discussion at the Tripartite Meeting on the Globalization of the Footwear, Textiles and Clothing Industries: Effects on Employment and Working Conditions*. International Labour Office, Geneva.

Kansallinen strategia hedelmä- ja vihannessektorin tuottajaorganisaatioiden kestäville toimintaohjelmille 2008-2013.

Korinek, Jane. 2005. *Trade and Gender: Issues and Interactions*. OECD Trade Policy Working Paper No. 24. OECD, Paris.

Mayer, F. ja Milberg, W. 2013. *Aid for Trade in a world of global value chains: chain power, the distribution of rents and implications for the form of aid*. Capturing the Gains Working Paper Number 34.

McKay, Steven C. 2006. *Hard Drives and Glass Ceilings: Gender Stratification in High-Tech Production*. Gender & Society 20: 207.

Munir, Ahmad. 2007. *Impact of Origin Rules for Textiles and Clothing on Developing Countries*. ICTSD.

Musselli, Irene & Zarrilli, Simonetta. 2012. *Trade Policy and Gender Inequalities: A Country-based Analysis*. UNCTAD, New York and Geneva.

Ng, Cecilia & Mitter, Swasti (eds.). 2005. *Gender and the Digital Economy. Perspectives from the Developing World*. Sage Publications, New Delhi.

Overseas Development Institute (ODI). 2009a. *Integrating Poverty and Social Analysis into Aid for Trade Programmes: Trade Facilitation and Trade-Related Infrastructure*. Brief # 3. London: ODI.

Overseas Development Institute (ODI). 2009b. *Aid for Trade in Lesotho: ComMark's Lesotho Textile and Apparel Sector Programme*.

OECD. 2013. *Structural Policy Country Notes, Cambodia*; julkaisussa *South-East Asian Economic Outlook 2013: with Perspectives on China and India*. OECD, Paris.

OECD. 2013a. *Aid for Trade at a Glance: Connecting to Value Chains: Chapter 3. Value Chains and the Development path*. OECD, Paris, TAD/TC/WP(2012)29/FINAL.

OECD/UNWTO/WTO. 2013. *Aid for Trade and Value Chains in Tourism*. OECD, UNWTO, WTO.

Packer, Corinne; Labonté, Ronald & Spitzer, Denise. 2007. *Globalization and Health Worker Crisis*. WHO Commission on Social Determinants of Health.

Pickles, John. 2012. *Economic and social upgrading in apparel global value chains: public governance and trade policy*. Capturing the Gains 2012, Working Paper 13.

Savchenko, Yevgeniya & Lopez Acevedo, Gladys. 2012. *Female Wages in the Apparel Industry Post-MFA The Cases of Cambodia and Sri Lanka*. The World Bank; Poverty Reduction and Economic Management Network, Poverty Reduction and Equity. Policy research working paper 6061.

Staritz, Cornelia ja Reis, José Guilherme (eds.). 2013. *Global Value Chains, Economic Upgrading, and Gender - Case Studies of the Horticulture, Tourism, and Call Center Industries*. The World Bank, International Trade Department, Gender Development Unit.

Stone, Susan ja Shepherd, Ben. 2013. *Global Production Networks and Employment: a Developing Country Perspective*. OECD Trade Policy Paper No. 154 TAD/TC/WP(2012)29/FINAL, 18-4- 2013. OECD, Paris.

Sturgeon, Timothy J. & Kawakami, Momoko. 2010. *Global Value Chains in the Electronics Industry – was the Crisis a Window of Opportunity for Developing Countries?* The World Bank, Policy Research Working Paper 5417.

Tekes, Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden kehittämistarpeiden kartoitus, 2008.

UNCTAD. 2005. *TNCs and the Removal of Textiles and Clothing Quotas*. UNCTAD, New York and Geneva.

UNCTAD. 2012. *Who is benefiting from trade liberalization in Lesotho? A Gender Perspective*. Lesotho. UNCTAD, New York and Geneva.

UNCTAD. 2013. *World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development*. UNCTAD, New York and Geneva.

UNWTO. 2010. *Global Report on Women in Tourism 2010*. UNWTO.

UNWTO. 2013. *Tourism Highlights*. UNWTO.

The World Bank. 2012. *World Development Report 2012, Gender Equality and Development*. 2012. The World Bank.

WTO International Trade Statistics. 2011. WTO, Geneva.

Internet-lähteet:

African Economic Outlook:

<http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2013/PDF/Lesotho.pdf>

AMSCO-ILO-aloite:

http://www.amsco.org/atms/downloads/ATMS_2010_Q2.pdf

Elektroniikkateollisuus:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Manufacture_of_computer,_electronic_and_optical_products_statistics_-_NACE_Rev._2

<http://www.teknologiateollisuus.fi/fi/palvelut/henkil-st.html>

EU:n ulkomaankauppatilastot:

Eurostat, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-GI-11-001/EN/KS-GI-11-001-EN.PDF

Euratex key data leaflet 2012:

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/october/tradoc_148259.pdf

Finnpartnership-liikekumppanuusohjelma:

www.finnpartnership.fi

Globalisaatiokehitys ja aikakaudet:

<http://www.worldbank.org/depweb/english/beyond/global/chapter12.html>

Kambodza-EU yhteistyö- ja kauppasuhteet:

http://eeas.europa.eu/delegations/cambodia/eu_cambodia/political_relations/agreements/index_en.htm

Kansainvälinen alihankinta:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Global_value_chains_-_international_sourcing_to_China_and_India

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/International_sourcing_statistics

Kotitaloustyöntekijät:

<http://www.ilo.org/global/topics/domestic-workers/lang--en/index.htm>

Maaillankauppajärjestö:

www.wto.org

Teknolomiteollisuuden tilastoja:

<http://www.teknolomiteollisuus.fi/fi/palvelut/henkil-st.html>

Tekstiilituotanto:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Manufacture_of_textiles_statistics_-_NACE_Rev._2

Turismisektori:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Travel_agency_and_tour_operator_statistics_-_NACE_Rev._2

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Accommodation_and_food_service_statistics_-_NACE_Rev._2

<http://www.toinitiative.org/>

Ulkoasiainministeriön tuontiseminaari:

<http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=99907&contentlan=1&culture=fi-FI>

Vaatetustuotanto:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Manufacture_of_wearing_apparel_statistics_-_NACE_Rev._2

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/october/tradoc_148259.pdf, s. 13.

http://www.texmedin.eu/upldocumenti/131_THE%20TEXTILE%20AND%20CLOTHING%20SECTOR%20IN%20EUROPE.pdf

Kansainväliset sopimukset:

International Labour Organization:

C111 - Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)

C100 - Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)

C156 - Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156)

C183 - Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183)

C189 - Domestic Workers Convention, 2011 (Convention No. 189)

World Trade Organization:

Agreement on Textiles and Clothing (ATC)

General Agreement on Trade in Services, GATS

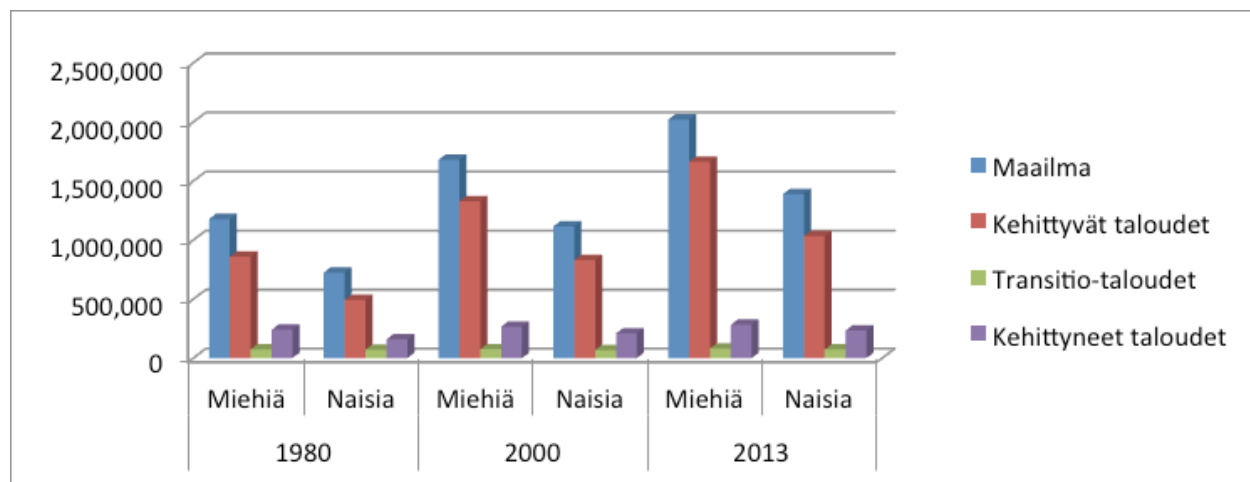
General Agreement on Tariffs and Trade, GATT

WTO Agreement on Agriculture

WTO Agreement on Subsidies and Countervailing Measures

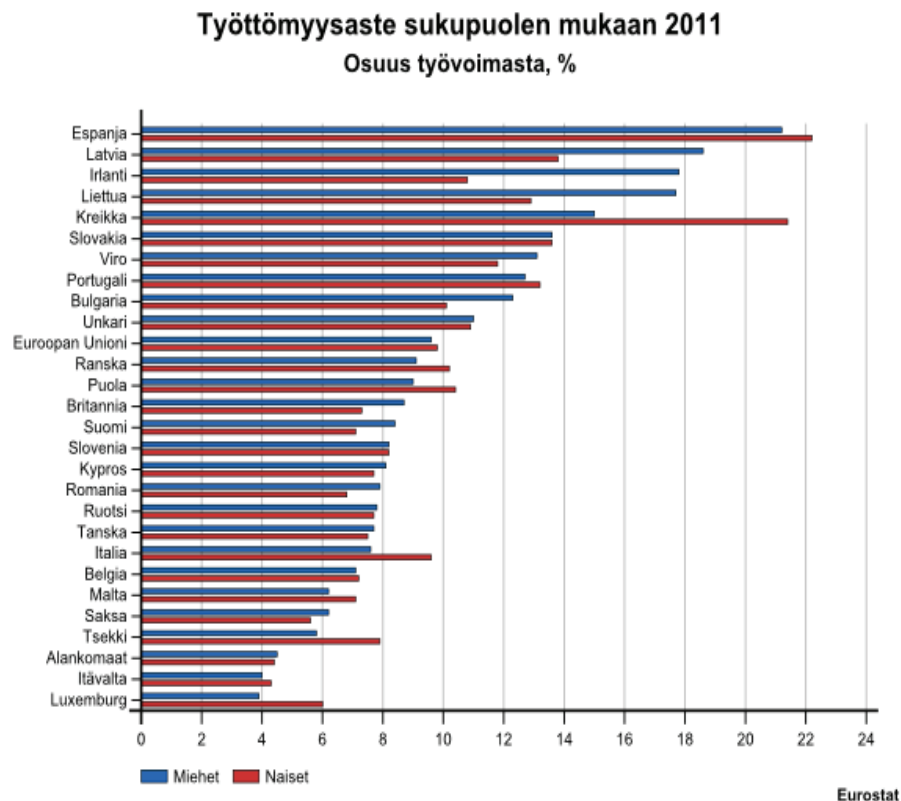
Liitteet

Kaavio 1: Naisten ja miesten osuus kokonaistyövoimasta (tuhansia) 1980-2013 (UNCTADStat)

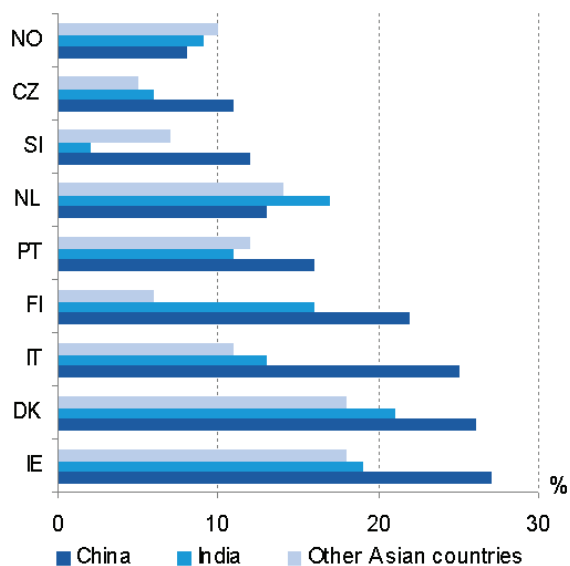
UNCTADin työllisyystilastojen mukaan naisten suhteellinen osuus kokonaistyövoimasta on maailman tasolla kasvanut 38%:sta (1980) lähes 41%:in (2013). Kehitysmaiden osalta tilastot näyttävät naisten muodostaneen 36.5%:n osuuden kokonaistyövoimasta vuonna 1980, nousten 38.5%:in vuonna 2000 ja laskien hieman 38.3%:in vuonna 2013. Teollisuusmaiden osalta naisten osuuden kasvu suhteessa kokonaistyövoimaan on huomattavampi: vuonna 1980 naisten osuus kokonaistyövoimasta oli 39.8% nousten 45.2%:in vuonna 2013. Kehitysmaiden osalta on toisaalta muistettava, että naisten työ saattaa jäädä huomiotta johtuen naisten työn muodoista ja arvostuksesta ko. maissa. Naiset työskentelevät kehitysmaissa usein esimerkiksi perheyriyksissä ilman varsinaista palkkaa, tai hoitavat lapsia, sairaita ja vanhuksia. Maailmanpankki arvioi naisten osuudeksi globaalista työvoimasta 43%.

Kaavio 2: Työttömyysaste sukupuolen mukaan EU-maissa (2011)

Työttömyys koskettaa myös eri tavoin ja yhteiskunnasta riippuen eriävässä määrin naisia ja miehiä. Tilastot vuodelta 2011 osoittavat, että EU-tasolla naisten työttömyys on hieman korkeampi kuin miesten. Maatasolla erot voivat olla isojakin. Esimerkiksi Suomessa työttömyys osui vuonna 2011 rankemmin miehiin (työttömyysaste n. 8.5%) kuin naisiin (työttömyysaste n. 7%). Kreikassa naisten työttömyys nousi vuonna 2011 lähes 22 %:in, miesten työttömyyden ollessa myös korkea, mutta alhaisempi kuin naisten (n. 15 %). Vuoden 2013 ensimmäisen kvartaalin luvut Kreikan osalta ovat askel huonompaan suuntaan: työttömyys on noussut n. 27 %:in (naiset: 30,4%; miehet 24,1).

Kaavio 3: Eurooppalaisten yritysten alihankinta Aasiasta (2009)

Alihankinta Aasiasta – osuus tutkituista EU- ja ETA-alueen (12 maata) yrityksistä, jotka olivat siirtäneet joko ydinliiketoiminnan tai tukitoimintojen osia Aasiaan (%) vuoteen 2009 mennessä. Eurostat.

Source: Eurostat

Sukupuolten tasa-arvo globaaleissa arvoketjuissa

Taulukko 1: Kehitysmaiden tuottajat ja globaalit vaatetusmarkkinat (2005-2011, miljoonaa USD)

Viejämaa	2005	2011	Prosentuaalinen muutos (2005-11)	Osuus kokonaisviennistä 2011
Kiina	74,162	153,773	107%	37%
Bangladesh	6,889	19,938	189%	4.80%
Intia	8,738	14,364	64%	3.50%
Turkki	11,833	13,947	18%	3.40%
Vietnam	4,680	13,153	181%	3.20%
Indonesia	4,958	8,045	63%	1.90%
Meksiko	7,305	4,637	-36%	1.10%
Malesia	2,478	4,567	84%	1.10%
Pakistan	3,603	4,549	26%	1.10%
Kambodza	2,210	4,050	83%	1%
Maailma	278,000	412,000	48%	

Lähde: WTO, OECD, IDE-JETRO, Aid for Trade and Value Chains in Textiles and Apparel (2013)

Taulukko 2: Tekstiili- ja vaatetuskaupan osuus kokonaisvalmistuksesta alueittain, 2011

Share of clothing in trade in total merchandise and in manufactures by region, 2011		
(Percentage)	Exports	Imports
Share in total merchandise		
World	2,3	2,3
North America	0,5	3,2
South and Central America	2,0	2,0
Europe	2,0	2,9
Commonwealth of Independent States (CIS)	0,3	3,8
Africa	1,9	1,6
Middle East	0,3	2,3
Asia	4,2	1,1
Australia, Japan and New Zealand	0,1	3,5
Other Asia	5,3	0,6
Share in manufactures		
World	3,6	3,6
North America	0,7	4,6
South and Central America	7,6	2,9
Europe	2,7	4,3
Commonwealth of Independent States (CIS)	1,3	5,1
Africa	10,1	2,5
Middle East	1,5	3,2
Asia	5,5	1,9
Australia, Japan and New Zealand	0,1	6,3
Other Asia	6,6	0,9

Share of textiles in trade in total merchandise and in manufactures by region, 2011		
(Percentage)	Exports	Imports
Share in total merchandise		
World	1,6	1,6
North America	0,8	1,3
South and Central America	0,6	2,6
Europe	1,3	1,5
Commonwealth of Independent States (CIS)	0,4	2,3
Africa	0,5	3,7
Middle East	0,5	2,4
Asia	3,1	1,7
Australia, Japan and New Zealand	0,8	1,3
Other Asia	3,6	1,8
Share in manufactures		
World	2,6	2,6
North America	1,2	1,8
South and Central America	2,2	3,8
Europe	1,8	2,2
Commonwealth of Independent States (CIS)	1,9	3,1
Africa	2,9	6,0
Middle East	2,3	3,3
Asia	4,0	2,8
Australia, Japan and New Zealand	1,1	2,4
Other Asia	4,6	3,0

Lähde: WTO International Trade Statistics 2012

Taulukko 3: Turismiteollisuuden keskimääräiset kävijämäärät (saapumiset) maaryhmän mukaan (2000-2010)

Keskimääräiset vuosittaiset kävijämäärät (saapumiset)			
	2000-2006	2008-2010	Kasvu%
LDC	175,283	340,304	94%
OLIC	1,075,222	1,765,133	64%
LMIC	1,280,856	2,205,571	72%
UMIC	3,083,032	4,352,434	41%
OECD	13,116,150	14,676,835	12%

SILVANDER
Group of excellence
INTELLIGENCE ACCURACY INTEGRITY